

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

Bangkok Office
Asia and Pacific Regional Bureau
for Education

Müxtəlifliyin dəstəklənməsi: İnküziv və öyrənmə üçün
əlverişli mühitin yaradılması üzrə vəsait dəsti
Xüsusi kitabça 1

İnklüziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

Müəllim və təhsil
mütəxəssisləri üçün bələdçi

Inclusive
Learning-Friendly
Environments

Müxtəlifliyin dəstəklənməsi: inklüziv və öyrənmə
üçün əlverişli mühitin yaradılması üzrə vəsait dəsti
Xüsusi kitabça 1

İnklüziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam- intizam

Müəllim və təhsil mütəxəssisləri
üçün bələdçi

Bu vəsait YUNESKO-nun rəsmi nəşri deyildir .
Nəşrdə ifadə edilmiş ideya və fikirlər onların müəlliflərinə məxsusdur və YUNESKO-nun rəsmi mövqeyini əks etdirmir.

Bu vəsait Avropa İttifaqının maliyyə dəstəyi ilə "Regional İnkişaf" İctimai Birliyi tərəfindən icra olunan "Müəllimlərin inklüziv təhsil sahəsində bacarıqlarının artırılması" layihəsi çərçivəsində tərcümə edilmiş və nəşr olunmuşdur.

Bu vəsaitin azərbaycan versiyası onlayn istifadəyə açıqdır
(<https://inkluzivtehsil.az/library>).

Kitab "İdeal Print" mətbəəsində çap olunub.

Ön söz

Bir çox ölkələrin uşaqları üçün fiziki cəza məktəb təcrübəsinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bu, uşağa qarşı sərt rəftarın bir formasıdır. Fiziki cəza uşağa qarşı məqsədli zorakılığın tətbiq edilməsidir və bu hal çox geniş miqyasda yayılmışdır. Dünyanın bir çox ölkələrində uşaqları döyən və ya vuran müəllimlərin hüquqi cəhətdən müdafiə mexanizmi hələ də mövcuddur. Fiziki cəzanın xüsusilə uzunmüddətli əsasda effektiv olmadığı sübut edilmiş və o uşaqda utanc, günahkarlıq, qəzəb və aqressiya hissi yaratmaqla yanaşı müstəqillik və mərhəmət hissini azalmasına səbəb olmaqla müəllimlər, baxıcılar və digər uşaqlar üçün daha böyük problemlərə yol açır.

Fiziki cəzanın hələ də mövcud olmasının əsas səbəblərindən biri müəllimlərin onun "nizam-intizamdan" fərqli olduğunu anlamamasıdır. Fiziki cəza uşağı konkret şəkildə davranmaqdan çəkindirdiyi halda pozitiv nizam-intizam üsulları zorakılıq qorxusu olmadan uşağa yeni və düzgün davranış tərzini aşılayır. Digər əsas səbəb müəllimlərin uşağın özünü niyə pis aparmasının səbəbi və bu davranışlara əsaslanaraq onları pozitiv nizam-intizama təşviq etməyin yollarının öyrədilməməsidir. Bir çox hallarda uşaq onun ehtiyaclarının, məsələn diqqətə olan ehtiyacının ödənilmədiyini hiss etdikdə özünü pis aparır. Uşağın özünü pis aparması nəticəsində yaranan narazılıq və onun idarə edilməsində səriştənin olmaması müəllimlərin hirsini uşaqların üstünə tökməsi və fiziki cəzadan və ya emosional cəzanın alçaldıcı formalarından istifadə etməsinə səbəb olur.

Müəllim və təhsil mütəxəssisləri üçün nəzərdə tutulan bu bələdçi YUNESKO-nun "**Müxtəlifliyin dəstəklənməsi: inklüziv və öyrənmə üçün əlverişli mühitin yaradılması üzrə vəsaitlər dəsti**" (ILFE - **Inclusive, Learning-Friendly Environments**) nəşrini zənginləşdirir. Bu xüsusi kitabça zorakılıq olmadan davranış problemləri ilə pozitiv və önləyici üsullarla mübarizə yollarını təqdim edərək müəllimlər, məktəb rəhbərləri və təhsil rəsmilərinin sinifdə şagirdləri idarə etməsinə yardım etmək məqsədi daşıyır. Burada əl ağacı ilə vurmaq, şapalaqlamaq, çimdikləmək, təhdid etmək, yalvarmaq, rüsvət təklif etmək, qışqırmaq, əmr vermək, təhqir etmək, icbari işə cəlb etmək və hətta digər alçaldıcı tədbirlər

IV İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

kimi cəza nümunələrinə konkret alternativlər qismində pozitiv nizam-intizam üsulları təqdim olunur.

Bu bələdçi böyük kollektiv əməyin səyi nəticəsində ərsəyə gəlmişdir. Sənəd Mahidol Universitetinin Qidalanma İnstitutunda və eyni zamanda inklüziv təhsil və gender üzrə YUNESKO-da, eləcə də YUNİSEF-in Şərqi Asiya və Sakit Okean Regionu üzrə Ofisi (EAPRO) və "Save the Children" təşkilatında uşaqlara yönəlmiş məktəblərin yaradılması üçün məsləhətçi qismində çalışan "Corc Attiq" tərəfindən yazılmış və ona düzəlişlər edilmişdir. O cümlədən, bu bələdçi dünyanın müxtəlif nöqtələrində yaşayan təhsil işçilərinin irad və təkliflərini özündə cəmləyir. YUNESKO Banqkok bu sənədin ərsəyə gəlməsində öz töhfəsini verən hər kəsə təşəkkürünü bildirir. Hər bir irad və təklif nəzərə alınaraq bu bələdçi, habelə İLFE vəsaitlər dəsti zənginləşdirilmişdir. YUNESKO-nun Asiya və Sakit Okean Regionu üzrə Təhsil Bürosunda proqram köməkçisi qismində çalışan Oçirxuyaq Qanxuyaq bu prosesi koordinasiya etmişdir.

Şeldon Şaffer

Direktor

YUNESKO Banqkok

Mündəricat

Ön söz	III
Giriş	1
Qarşımızda duran vəzifə	1
"İnklüziv və öyrənmə üçün əlverişli sinif" nədir?	2
Bu sənədə niyə ehtiyac var?.....	4
Nə öyrənəcəksiniz?	5
"Cəza" anlayışının "nizam-intizam" anlayışı ilə müqayisəsi	7
Uşaqların keçmişi və gələcəyi	7
Cəzanın mənası	10
Nizam-intizam qaydalarının mənası	20
Sinifdə pozitiv nizam-intizam.....	25
Nizam-intizam dilemmasından yayınma	32
Müəllim və şagird arasında pozitiv münasibətin qurulması	34
Müəllim və şagird münasibətlərinin əsası.....	34
Niyə uşaqlar müəyyən davranış nümayiş etdirirlər.....	35
Uşaqlar niyə nizam-intizam qaydalarını pozurlar?	38
Şagirdi tanımaq.....	43
Şagirdlərin yaşadığı mühiti tanımaq	46
Şagirdlərinizin ailələrini tanımaq	54
Valideyn-müəllim ünsiyyəti	58
Həvəsləndirmə strategiyaları	62
Pozitiv və dəstəkləyici öyrənmə mühitinin yaradılması	64
İLFC-də sinif otağının idarə olunması	64
Rahat öyrənmə mühitinin təşkil edilməsi	65
Sinif rejiminin hazırlanması.....	69
Şagird və valideynlərlə sinif qaydalarının hazırlanması	70
Davranış və yaxşı idarəetmə üçün standartlar.....	75
Həvəsləndirmə	81
Çətin şagirdlərlə iş	84
Pozitiv nizam-intizam üsullarının effektivliyinin artırılması	84
Pozitiv nizam-intizam tövsiyələri	85
Pozitiv təlim tövsiyələri	90
Müvafiq (müsbət və mənfi) cavab tədbirlərindən istifadə	92

VI İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

"Taymout" zamanı ehtiyatlı olun.....	94
Münaqişələrin həlli.....	96
Yaşa uyğun tədris və pozitiv nizam-intizam	99
Xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqlara dəstək.....	104
Əlavə oxu materialı.....	109

“

Bu kitabça zorakılığın bütün növlərinə qarşı uşaqların hüquqlarının müdafiəsinə əsaslanan BMT-nin Baş Katibinin “Uşaqlara qarşı zorakılıq” (BMT-nin Baş Assambleyasının 57/190 sayılı qərarı) adlı araşdırmasına həsr olunur. Kitabçanın məqsədi məktəb və digər tədris müəssisələrində uşaqlara qarşı zorakılığın qarşısının alınması və aradan qaldırılmasının təşviq edilməsidir.

”

Giriş

Qarşımızda duran vəzifə

Uşaqlar bu dünyaya köməksiz gəlir və biz olmadan tam inkişaf edə bilmir. Müəllimlər olaraq, bizim işimiz onların qayğısına qalmaq və onlara necə yaşamağı öyrətməkdir. Bu elə də asan iş deyil. Bəzi günlər bizim dərslərimiz şagirdlərimiz və özümüdə öyrənmək üçün maraqlı, əyləncəli və sevinc dolu yerdir. Digər günlərdə biz gərgin və işimizlə bağlı tərəddüdüla bilərik. Müəllim olmaq həqiqətən yorucudur, lakin eyni zamanda müəllimlik görəcəyimiz ən mühüm işdir.

Biz dərslər keçməyin necə çətin ola biləcəyini bilirik. Şagirdlərinizə nə qədər qayğı göstərdiyinizi də bilirik. Ancaq uşaqlar təlimatla birlikdə gəlmirlər. Valideynlərdən fərqli olaraq, siz sadəcə bir neçə deyil, bir çox uşaqlar üçün məsuliyyət daşıyırsınız və onların hamısı bir çox tərəfi ilə unikaldır. Onlar hər zaman sizin istədiyiniz şəkildə davranmırlar. Belə ki, bir siniflə dil tapan kimi, o sinif yenisi ilə, yeni üzlər və yeni bir sıra sevinc və çətinliklərlə əvəz olunur.

Bütün müəllimlər şagirdləri üçün ən yaxşı şeyləri arzulamalı və öz qabiliyyətlərinə inamlarını gücləndirməli və özünə hörməti artırmağa diqqət yetirməlidirlər. Lakin şagirdləriniz sizə qulaq asmadıqda, istəklərinizi yerinə yetirmədikdə, sizə tabe olmadıqda və ya məhəl qoymadıqda, narazı qalmaq və əsəbiləşmək normal haldır. Bu baş verdikdə, yaxud daha yaxşı halda bundan əvvəl, yardım üçün bu sənədə müraciət edin. Bu sənəd yanlış davranışın başlamadan qarşısını almaqla, gözlənilməz tapşırıqları effektiv şəkildə yerinə yetirməklə və tələbələrinizi inklüziv, öyrənmə üçün əlverişli mühit yaradılan sinifdə dinləmək və əməkdaşlıq etməyə təşviq etməklə, bu problemi pozitiv və aktiv şəkildə həll etməyin yollarını təqdim edəcəkdir. Burada təqdim olunan müsbət intizam vasitələri çubuq ilə döymək, kütək, çimdikləmək, təhdid etmək, yalvarmaq, rüsvət vermək, qışqırmaq, əmr vermək, söymək, məcburi əmək və digər daha da alçaldıcı hərəkətlər kimi cəza yollarının konkret alternativləridir.

2 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

“İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinif” nədir?

Biz sinif otağına daxil olduqda, dərş keçəcəyimiz uşaqaların üzlerini görürük. Lakin yadımızda saxlamalıyıq ki, bu uşaqar sinif otağıımızın içində olması gərəkən bütün uşaqar olmaya bilər. Məktəbə getməsi mümkün olmadığı üçün bura daxil olmayan digərləri də ola bilər. Eləcə də fiziki olaraq sinif otağında olanlar oraya məxsus olmadığını hiss edə, dərşdə həqiqi mənada “iştirak” etməyə, eləcə də pis davrana bilərlər.

İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam cinsi, fiziki, intellektual, sosial, emosional, linqvistik və ya digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, bütün uşaqarları səmimiyyətlə qarşılayır, yetişdirir və öyrədir. Onlar istedadlı uşaqar və ya fiziki və ya öyrənmə çətinlikləri olan uşaqar ola bilərlər. Onlar küçə uşaqarları və ya işləyən uşaqar, ucqar yerlərdə yaşayan və ya köçəri insanların uşaqarları, linqvistik, etnik və ya mədəni azlıqlardan olan uşaqar, İİV/QİÇS təsirinə məruz qalmış uşaqar və ya digər əlverişsiz və ya sosial olaraq təcrid olunmuş ərazilərdən və ya qruplardan olan uşaqar ola bilər¹. Belə ki, ILFC müəllimin sinifdə bu müxtəlifliyin dəyərini başa düşməsini və bütün qızların və oğlanların məktəbə gəlməsini təmin etmək üçün tədbirlər görməsini nəzərdə tutur.²

Lakin bütün uşaqarları sinfimizə toplamaq məsələnin sadəcə yarısıdır. Digər yarısı isə onların müxtəlif öyrənmə və davranış ehtiyaclarını qarşılamaqdır ki, onlar da bizim sinifdə qalmaq istəsinlər. Bütün siniflər dərş keçdiyimiz uşaqarların növləri və öyrəndikləri yollar baxımından müxtəlifdir. Hər bir uşağın nə öyrənməli olduğu, ən yaxşı necə öyrəndiyi və bizim müəllim kimi hər bir uşaqar aktiv öyrənmək istəklərinin yaranması üçün necə müsbət əlaqə qura biləcəyimiz nəzərə alınmalıdır. Eyni zamanda bütün uşaqarların bir yerdə necə öyrənmək istədiklərini araşdırmaq lazımdır.

Uşaqar irsi amillər, yaşadıkları mühit, yaxud şəxsi və ya psixoloji ehtiyacları səbəbindən müxtəlif şəkildə davranır və öyrənirlər.³ Çox zaman uşaq öz ehtiyaclarının təmin olunmadığını hiss etdikdə, o, pis davrana bilər. Nəticə etibarilə, uşaqarların davranışlarının nədən qaynaqlandığını anlamalı və baş verməzdən əvvəl pis davranışların qarşısını almağa cəhd edə və davranışla-

1. UNESCO. Embracing Diversity: Toolkit for Creating Inclusive, Learning-Friendly Environments. Bangkok, 2004.

2. UNESCO. Booklet 3: Getting All Children In School and Learning. Embracing Diversity: Toolkit for Creating Inclusive, Learning-Friendly Environments. Bangkok, 2004.

3. UNESCO. “Booklet 4: Creating Inclusive, Learning-Friendly Classrooms”. Embracing Diversity: Toolkit for Creating Inclusive, Learning-Friendly Environments. Bangkok, 2004.

rını müsbət istiqamətə yönəldən müxtəlif vasitələrdən istifadə edə bilərik. Bu yolla siniflər bütün uşaqların təhsil almaları üçün inklüziv, səmimi, xoş mühiti olan və pis davranışların nadir rastlandığı yerə çevrilə bilər. Beləliklə, şagirdlərimizlə tədris və öyrənməyə daha çox vaxt sərf edə bilərik.

Başlanğıcda bu fikir qorxuducu ola bilər. Sizin bir çoxunuz ola bilsin ki, daha böyük siniflərlə, hətta bir neçə qarışıq tərkibli birinci siniflərlə işləyirsiniz və bəzən sizi bir sual maraqlandırır: əgər mənim sinifimdə 60 nəfərdən çox uşaq varsa, mən onların hər birinə qarşı fərdi yanaşaraq müxtəlif öyrətmə və nizam-intizam metodlarını necə tətbiq edə bilərəm? Bu vəziyyətin səbəb olduğu pozulma və onu idarə etmə bacarığımızın olmaması, şagirdlərimizlə pis rəftara - cismani cəza və alçaldıcı emosional zorakılıq kimi cəza növlərindən istifadə edərək onların mənfi davranışlarının qarşısını almağımıza gətirib çıxarır. Biz öz narahatlığımızda tez-tez bir şeyi unuduruq ki, uşaqlarda davranış pozuntusu müxtəlif səbəblərdən yaranır. Bu səbəblərin bəziləri şəxsi ola bilər, başqa bir səbəb isə dərsin öyrədilmə metodundan, sabit şəkildə davam edən müəllimin nitqindən və ya onlara dərsin maraqsız gəldiyi anda ola bilər. Bundan başqa cəmiyyət və ailə də uşaqlara təsir göstərərək onlarda narahatlıq və qəmginlik yarada bilər. Həmçinin, bəzi hallarda, əsasən də, yeni müəllimlər və uşaqlar arasında baş vermiş hər hansı bir hadisə əslində nizam-intizam pozuntusu olmasa belə, onlar tərəfindən nizam-intizam problemi kimi qiymətləndirilir. Bu yalnız dəyərləndirmə və ya yalnız adlandırma uşaqlar arasında əsəbin yaranmasına gətirib çıxarır və bu da artıq onların nizam-intizamlarında pozuntular yaradır.⁴

Əgər siz uşaqlar üçün daha yaxşı təşkil olunmuş və onların marağını cəlb edərək dərstdə aktiv iştirak edəcəkləri şəkildə dərslər planlamış olsanız, davranış pozuntusu və bunu aradan qaldırmaq üçün lazım olan cəza növünün qarşısı alınır. Məsələn, bəzən şagird sual verdiyi zaman bunu öz biliyimizə və sinif üzərində qurduğumuz hakimiyyətə qarşı gəlmələri kimi qiymətləndiririk. Əslində isə sadəcə olaraq uşaq öz fikrini daha mədəni və uyğun bir şəkildə ifadə etməkdə çətinlik çəkir. Hər bir halda, uşağın yanlış davranışını düzəltməkdənsə, onu dayandırmaq üçün "daha qısa yol"a əl atıb, ciddi cəzalandırmaq istəyi hər zaman üstünlük təşkil edir.

4. Know When to Discipline! Wire Side Chats. http://www.educationworld.com/a_issues/chat/chat020.shtml [accessed online on 10/4/2005]

4 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

İnküziv öyrənmə yönümlü sinif yaratmaq üçün ən başlıca məqsəd aktiv şagirdlərin olmasıdır. Dərsdə həvəslə iştirak edən və daim aktiv olan şagirdlərdə davranış pozuntuları daha az şəkildə müşahidə olunur.⁵ Buna səbəb isə onların daima dərsdə olma istəyi və bunun üçün tələb olunan bütün qaydalara əməl etmələridir.

Bu sənədə niyə ehtiyac var?

Bu sənəd sizə göstərilən məqsədə çatmağınıza kömək etməkdir. Ola bilər ki, siz təcrübəli müəllimsiniz və bu müsbət nizam-intizam qaydalarına öyrəşməyə çalışırsınız və ya siz bunları necə tətbiq etməyin yollarını bilməyə ehtiyacı olan müəllimlərdəsiniz. Siz müəllim üçün olan təlimlərdə iştirak edən və şagirdlərin davranışlarının hansı şəkildə daha effektiv yolla idarə edilməsini öyrənən şagird ola bilərsiniz. Siz ola bilər ki, təlim və tədris üzrə müəllimlərə xüsusi proqram çərçivəsində yol göstərən təlimçisiniz. Bu sənəd xüsusilə məktəbdə işləyən və sinifdəki abu-havanı şagird və öyrənmə yönümlü şəkildə dəyişmək istəyənlər üçündür. Bir çox ölkələrdə məktəblər "şagirdyönümlü məktəblər" adlanır. Bu məktəblərin bir neçəsində bütün uşaqlar daxil olmaqla uşaqlara qarşı olan zorakılığın qarşısının alınması ən vacib işlərdən biridir. Bəzi hallarda isə bu kimi proseslər gücləndirilərsə, daha effektiv nəticə verir.

Sizin bir çoxunuz ola bilsin çoxlu şagirdin olduğu daha böyük siniflərdə işləyirsiniz. 25 və bundan daha az şagirdin olduğu siniflərlə işləyən müəllim üçün isə 35 nəfərlik sinif belə böyük sinif kimi qiymətləndirilə bilər. **Bu sənəddə istinad edilən mənbələr və vasitələr sizə sinifdəki uşaq sayından asılı olmayaraq onları daha effektiv şəkildə və mümkün olduğu qədər daha az davranış problemləri ilə idarə etməyə kömək edəcəkdir.**

Ən əsası, bu sənəddə təqdim olunan vasitələr Təhsil Nazirliyi tərəfindən təqdim olunan qanunvericilik islahatları ilə üzləşən və xüsusilə də cismani cəzaya qarşı olan qaydaların tətbiq olunması ilə qarşılaşan müəllimlər üçün daha vacibdir. Bu qaydaların dəstəklənməsi üçün, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Uşaq hüquqları haqqında" Konvensiyasında qeyd edildiyi kimi, bütün uşaqların təhlükəsiz, sağlam və bərabər hüquqlu mühitdə keyfiyyətli təhsil alma hüququnu təmin etmək baxımından cismani cəza və onun üstün-

5. Caught in the Middle: A Perspective of Middle School Discipline. <http://people.uncw.edu/fischettij/david.htm> [accessed online on 10/6/2005]

lüləklərinə qadağa qoyan bir sıra nəşr mövcuddur. Buna baxmayaraq, bir çox müəllimlərin sinifdə və məktəbdə şagirdlərə qarşı zorakılığın azaldılması və daha müsbət nizam-intizamlı bir mühit yaratmaq üçün lazım olan mənbələri əldə etməklərində maneələr vardır. Bu sənəd yenilənmə prosesində olan, işə yeni başlamış müəllimlər və onların rəhbər müəllimləri və ya sadəcə olaraq sinifdə cismani cəzanı tamamilə aradan qaldırmaq istəyənlər üçün onlara göstərilən metodları siniflərdə tətbiq etməyə kömək edəcəkdir.

Nə öyrənəcəksiniz?

Təcrübə göstərir ki, müəllimlərin əsas narahatlıqlarından biri şagird davranışını idarə etməkdə qeyri-adekvatlıq hissədir.⁶ Bu, təəccüblü deyil. Bununla bağlı bir çox tövsiyələr mövcud olsa belə, bu mühüm vəzifəni yerinə yetirmək üçün sizə lazım olan bacarıqları avtomatik olaraq verəcək sehrli formul yoxdur. Bu bacarıqlar zaman keçdikcə öyrənilir və təkmilləşdirilir. Ancaq hər bir müəllim doğru bacarıq və strategiyalar ilə sakit sinif ilə xaos şəraitli sinif arasında fərq yaradılacağını bilir. Bütün uşaqların fəal şəkildə təlim keçdiyi və aydın şəkildə müəyyən edilmiş qaydalara və prinsiplərə riayət etdiyi düzgün təşkil olunmuş ILFC müəllimləri intizama daha az və tədrisə daha çox vaxt sərf edirlər.

Bu sənəd beş əsas bölmədən ibarətdir. Hər bir bölməyə şagirdlərimiz üçün onların davranışlarına mənfi reaksiya verməkdənsə, effektiv istiqamətləndirdiyiniz aktiv, müsbət öyrənmə mühiti yaratmaq üçün istifadə edə biləcəyiniz vasitələr daxildir. Bu vasitələri müəllimlər və təhsil üzrə mütəxəssislər təcrübə yolu ilə işləyib hazırlayıb və həm gənc, həm də yaşlı tələbələr arasında real siniflərdə uğurla istifadə edib. Daha ətraflı məlumat üçün bu sənəddə göstərilən istinadlara da müraciət edə bilərsiniz. Onlar ideyalar üçün mükəmməl mənbələrdir və burada öz təsdiqini tapır.

Bu bölmədə siz tədris problemləri, "inklüziv, təhsilə uyğunlaşdırılmış sinif" və onun məqsədi haqqında öyrəndiniz. Növbəti bölmələrdə müsbət intizam prosesi nəzərdən keçiriləcək. Bu prosesin dörd əsas elementi vardır ki, onların hər biri bu sənəddə müəyyən bir bölmənin mövzusunu təşkil edir.

6. Classroom Management, Management of Student Conduct, Effective Praise Guidelines, and a Few Things to Know About ESOL Thrown in for Good Measure. <http://www.adprima.com/managing.htm> [updated April 3, 2005] [accessed online on 10/5/2005]

6 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

- a) Cəza və intizam arasındakı fərqi anlaşılməsi. Bu bölmədə "cəza" və "intizam"ın həqiqi mənalari, cismani cəzanın təbiəti və nəticələri, eləcə də müsbət intizamın gücü haqqında məlumat əldə edəcəksiniz.
- b) Müəllim və şagird arasında anlayış və şəfqətə əsaslanan müsbət və dəstəkləyici əlaqə. Bu bölmədə tələbələrinizin niyə müəyyən şəkildə hərəkət etdiyini və nəyə görə düzgün davranmadığını öyrənəcəksiniz. Şagirdlərinizin perspektivlərindən onların gəldikləri kontekstin davranışlarına və sizin bunu şərhinizə necə təsir edə biləcəyini, həmçinin hər bir uşağın ailəsinin onun davranışının formalaşması üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu öyrənəcəksiniz. Bundan əlavə, siz bir neçə mühüm təşviq strategiyalarını öyrənəcəksiniz.
- c) Şagirdləriniz və özünüz üçün müsbət və dəstəkləyici öyrənmə mühiti yaratmaq. Düzgün davranışlar yaxşı təşkil edilmiş və idarə olunan sinif mühitində formalaşmalıdır. Bu bölmədə siz sinifdə çox sayda şagird olsa da, öyrənmə və yaxşı davranışın təşviqi üçün rahat olan fiziki mühitin idarə olunması haqqında öyrənəcəksiniz. Siz həmçinin tələbləriniz üçün davranış qaydaları və normalarının müəyyən olunması və valideynlərin uşaqların davranış idarəçiliyinə cəlb edilməsinin əhəmiyyətini öyrənəcəksiniz. Siz şagirdləriniz üçün mühüm nümunə olduğunuz üçün, ayrıca olaraq öz idarəetmə tərziniz və onun necə inkişaf etdirilməsi, həmçinin tələbələriniz üçün müsbət həvəsləndirmə yollarına dair fikirlər əldə edəcəksiniz.
- d) Yanlış davranışların dayandırılması, həmçinin onların qarşısının alınması üçün konstruktiv yolları bilmək. Bütün uşaqlar bəzi hallarda yanlış davranırlar. Uşaqların öz bacarıqlarını sınaqdan keçirməsi özünüidarəetmənin inkişaf etdirilməsinin mühüm hissəsidir. Bu sənədin son bölməsində problemlı davranışlar, onların qarşısının alınması və münaqişələrin həlli yolları üzrə müxtəlif üsullar haqqında öyrənəcəksiniz. Siz həmçinin yaşa uyğun işlənilmiş hazırlanmış, eləcə də xüsusi ehtiyacları olan uşaqlar üçün xüsusi intizam üsulları haqqında öyrənəcəksiniz.

“Cəza” anlayışının “nizam-intizam” anlayışı ilə müqayisəsi

Bu bölmədə öyrənəcəkləriniz:

- ◆ Uşaqların keçmişi və gələcəyi
- ◆ “Cəza” nədir?
- ◆ Fiziki cəzanın riskləri
- ◆ “Nizam-intizam” nədir?
- ◆ Pozitiv nizam-intizam: o nədir və necə işləyir?

Uşaqların keçmişi və gələcəyi

Keçmiş zaman

“Hal-hazırda uşaqlar dəbdəbəni sevir, pis davranış nümayiş etdirir, tabe olduğu şəxslərə nifrət və yaşlılara hörmətsizlik edir, eləcə də iş görməyin əvəzinə boşboğazlıq etməyi sevirlər. Hazırki uşaqlar ailələrinin qulları deyil, zalım hökmdarıdır. Böyüklər otağa daxil olduqda onlar artıq ayağa qalxmırlar. Onlar valideynlərinə qarşı çıxır, cəmiyyət qarşısında boşboğazlıq edir, delikatesləri görməmiş kimi yeyir, ayaqlarını üst-üstə qoyur və müəllimlərinə zülm edirlər”

Bu fikir bizim eradan əvvəl 469-399-cu illərdə yaşamış yunan filosofu Sokrata məxsusdur.⁷ Sizin fikrinizcə nəşə dəyişilibmi?

⁷ Classroom Management. http://www.temple.edu/CETP/temple_teach/cm-intro.html [accessed online on 10/20/2005]

8 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

İndiki zaman: Ramonun hekayəsi⁸

"Mən o adamın sinfinə getmirəm! Mən sizin dediklərinizi etməyə məcbur deyiləm!"

"Mən hətta bu sinifdə olmamalıyam, anam deyir ki, mən xüsusi təhsil müəssisəsinə getməliyəm. Onlar deyirlər ki, mənim diqqət çatışmazlığım var və mən DÇHS-yam." (DÇHS - Diqqət Çatışmazlığı və Hiperaktivlik Sindromu.)

O, digər uşaqlar və müəllimlərə çarparaq dəhlizdə qaçır, səhər sinifə girdikdə nə etməyəcəyini bəyan edir və ürəyi istədiyi zaman otaqda qaçır və qışqırır. O, sinif yoldaşlarını "axmaqlar yığını" adlandırır və digər altıncı sinif uşaqlarını elə söyüşlərlə söyür ki, mən bu sözləri ancaq ali məktəbin üçüncü ilində eşitmişəm. ...

Bu mənim şagirdim "Ramonur." Mən onun davranışına qəzəblənirəm. Mən ona nifrət etmək istəyirəm, lakin ən bacılıcası mən ona, bacarıqsızlığım və sistemə hirsliyəm. ... O gün bu uşağa görə məktəbi mədə ağrısı ilə gözyaşları içində tərk etdim.

Bu halda nə edərdiniz?

Ramonun vəziyyəti son dərəcə müstəsna hal olsa da qeyri-adi hal deyil. Faktiki olaraq hamımız bizə meydan oxuyan, dərslərimizi pozan və bir çox yollarla başqa şagirdlərimizi məyus edən şagirdlərlə üzləşmişik.

Ramon hədsiz dərəcədə nizam-intizama ehtiyac duyur, lakin hansı alternativlər var?

Reflektiv fəaliyyət: Nizam-intizama riayət etməyə necə cəlb olunurdunuz?

İbtidai məktəbdə oxuduğunuz dövrü düşünün. Sinif yoldaşınız özünü Roman kimi pis apardığı halda müəlliminiz hansı nizam-intizam metodlarından istifadə edirdi və ya edərdi? Bu metodları aşağıdakı cədvəldə qeyd edin.

8. This case study is adapted from the diary of Ellen Berg, a language arts teacher in Turner Middle School, St. Louis, Missouri, USA. <http://www.middleweb.com/msdiaries01/MSDiaryEllenB6.html> [accessed online on 10/6/2005]

Sonra bu metodlar barədə düşüncələrinizi, eləcə də onların uzunmüddətli əsasda effektiv olub-olmadığı barədə fikirlərinizi qeyd edin. Sizcə uşaq özünü necə hiss edirdi? Uşağın davranışında davamlı dəyişiklik müşahidə etdinizmi?

Növbəti addımda özünüə sual verin: "Mənim Ramon kimi tələbəm olarsa, mən nə edəcəyəm və nə üçün belə edəcəyəm?" Sizin fikrinizcə bu, gələcək davranış pozuntusunun qarşısını almaqda effektiv olacaqmı? Düşüncələrinizi də aşağıdakı cədvəldə qeyd edin. Metodlarınız müəllimlərinizlə eynilik təşkil edirmi?

	Nizam-intizam metodu	Bu metoddan nə üçün istifadə etdiniz?	Xüsusilə uzunmüddətli əsasda olmaqla metod həmişə effektiv olubmu? Uşaq özünü necə hiss edib?
Müəlliminizin davranışı			
Sizin davranışınız			

Bir çox ölkələr və sınıflərdə Ramon kimi şagird pis davranışına görə çox güman ki, çubuq və ya digər əşya ilə vurulmaqla fiziki cəzaya məruz qalar. Müəllimləriniz hansı metoddan istifadə edirdi? Siz hansı metodlardan istifadə edərdiniz?

10 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

Yuxarıdakı cədvəli tamamlayarkən "Nə üçün bu metoddan istifadə etdiniz?" sütünü altındakı cavabınız "uşağı pis davranışına görə cəzalandırmaq üçün" və ya "onu pis davranışdan çəkəndirmək üçün" olarsa bu, heç təəccübləndirici olmayacaq. Eynilə, "Xüsusilə uzunmüddətli əsasda olmaqla metod həmişə effektiv olubmu?" sütünü altındakı cavabınızın uzun və dərin fikirləşmə mərhələsindən sonra "Yox" olması da gözlənilməz cavab deyil. *Gec* tez adətən eyni uşaq yenə də eyni yolla pis davranış nümayiş etdirəcək. Niyə? Cavab cəza və nizam-intizam sözü arasındakı fərqdə gizlənidir.

Cəzanın mənası

Cəza bir kəsin qayda qanunları pozduğu anda tətbiq olunan bir vasitədir. Cəzalandırmanın məqsədi davranışların mənfi vasitə ilə idarə edilməsidir. Uşaqlara əsasən iki növ cəza tətbiq olunur.

1. Şifahi qınaq və etiraz tərkibli cəzalandırma. Bu cür cəzalandırma həmçinin mənfi vasitə hesab olunur.
2. Şiddətli şəkildə fiziki və emosional olan cəza - cismanı cəza

Təəssüf ki, göstərilən hər iki cəza növü şagirdlərdə yalnız davranış pozuntusuna yönəlməklə onların gələcəkdə daha yaxşı davranmasına çox cüzi şəkildə kömək olur. Bundan əlavə, uşaq böyüklərin üstün olduğunu və şifahi, fiziki və ya emosional gücün xüsusilə daha gənc və daha zəif insanlar üzərində istifadəsinin məqbul olduğunu öyrənir. Bu dərslər daha böyük uşaqların kiçikləri idarə etdiyi və onlara pulları, yeməkləri, ev tapşırığı və ya digər qiymətli əşyalarını verməyə məcbur etdiyi zorakılıq və şiddət hallarına yol açma bilər.

Bununla yanaşı, belə cəza uşaqlarda özlərini idarə etmə bacarığının əksinə, onlarda əsəb, qorxu və nifrət yaradır. Belə hallar həmçinin uşaqlarda utanma və günahkarlıq hissinə, günbəgün artan aqressivliyə, sərbəstliyin və başqalarına qarşı qayğı hissinin olmamasına gətirib çıxarır. Bu isə müəllimlər, tərbiyəçilər və digər şagirdlər üçün daha böyük problemlər yaradır.⁹

⁹ Positive Guidance and Discipline. http://www.ces.ncsu.edu/depts/fcs/smp9/parent_education/guidance_discipline.htm [accessed online on 10/10/2005]

Şifahi şəkildə cəzalandırma və əsəb hallarının idarə edilməsi

Neqativ intizam şagirdin davranışını idarə etmək üçün tətbiq olunan cəza növüdür. Lakin şagirdin vurulması və ya ağırlı bir şəkildə cəza çəkməsi, tez-tez tətbiq olunan şagirdlərə yönəlmiş qısa şifahi əmrlər və ifadələr, şiddətli şəkildə tətbiq olunan fiziki cəza və onların alçaldılması belə heç bir nəticə vermir. Cismani cəza tətbiq etməyən müəllimlər bunun əvəzinə neqativ intizam vasitəsindən istifadə edə bilər. Lakin, cismani cəza kimi bu da şagirdlərdə əsəb və aqressivliyin yaranmasına və hətta özünə inamın belə azalmasına gətirib çıxarır. Neqativ intizam strategiyalarına aşağıdakılar daxildir:

Əmrlər - "Otur və sakit dur!" "100 dəfə yaz!" "Mən vaxtımı belə mənasız tapşırıqlara sərf etməyəcəm"

Qadağan bildirən ifadələr - "Onu etmə!"

Əsəbi şəkildə olan ifadələr - "Sənin vəziyyətin düşündüyündən daha pisdir!"

Mühakimə edən ifadələr- "Ən yaxşı bacardığın budur!"

Hədələyici ifadələr - "Əgər söhbəti dayandırmasan, səni direktorun otağına aparacam!"

Alçaldıcı ifadələr - "Yaxşı yazmağı nə vaxt öyrənəcəksən?"

Biz bu strategiyaları əsəbi olduğumuz zaman cismani cəza ilə yanaşı istifadə edirik. Lakin əsəblərinizi idarə etmək üçün daha müsbət yollar vardır. Bəzi müəllimlər uşaqlara "Sakitləşmək üçün bir az vaxta ehtiyacım var, indi əsəbiyəm." deyir. Digərləri sinfi tərk edib 10-a qədər sayaraq sakitləşməyə çalışırlar. Bununla yanaşı, bəzi müəllimlər öz hissələrini uşaqlarla bölüşərək onlara nəyin onu narahat etdiyini izah etməyə çalışır. Bundan sonra isə uşaqlar nəyi etməməli olduqlarını və bunun səbəbini öyrənmiş olurlar. Ola bilər ki, bunu yenidən etsinlər, lakin artıq onlar öz hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşımaqla yanaşı bunun nəticələrini də nəzərə almış olurlar. Bəs sizin üçün ən yaxşısı nə olardı?

Fəaliyyət: "Etmə" – Mən nə dərəcədə mənfı yanaşıram?

Bir çoxumuz neqativ intizam şəkli olaraq şagirdlərə "etmə" əmrini veririk; "Sinifdə danışma. Sinifdə qaçma." Bəzən biz özümüz belə neçə dəfə bu mənfı əmrləri verdiyimizi unuduruq, bu əmrlər təbii şəkildə anıdan gəlsə də şagirdlər buna bizdən daha yaxşı diqqət yetirirlər. Əgər bu əmrlərdən neçə dəfə istifadə etdiyinizi bilmək istəyirsinizsə, sinifdə bir neçə uşaq seçib onlara parçadan bir torba və bir qutu kiçik daşlar verin. Onlardan sizi bir həftə ərzində diqqətlə dinləmələrini xahiş edin. Siz "Etmə" dedikcə, onların qutunun içindən daşları götürüb torbaya atmalarını istəyin. Bir həftənin sonunda isə torbadakı həmin daşları sayın. Təəccübləndiniz?

"Etmə" əmrini vermək əvəzinə daha pozitiv ifadələr istifadə etməyə çalışın. Məsələn, "Sinifdə qaçma!" demək əvəzinə "Sinifdə yeriyin" ifadəsini istifadə etməyiniz daha müsbət təsir göstərəcəkdir. Bu ifadələr şagirdlərdən hansı davranışı gözlədiyinizi onlar üçün daha aydın şəkildə ifadə edəcəkdir. Bəzən siz qaydaların səbəblərini izah etmək istəyirsiniz. Qaydanı izah etmək dedikdə bu nümunəni göstərmək olar: Sinifdə yeriyin. Əgər qaçsanız, ayağınız stula ilişə və yıxılıb zədələnə bilərsiniz, sonra isə həkimə getməli olacaqsınız".

Cismani cəzalandırma

Ramon kimi şagirdlərlə işləyən zaman bəzi müəllimlər çarə olaraq şiddətli cəzalandırma metodlarına muraciət etməli olurlar. İki növ şiddətli cəzalandırma –cismani və alçaldıcı emosional, həm ayrılıqda həm də birlikdə baş verə bilər. Bunların hər ikisi bir şəxsiyyət olaraq formalaşmış uşaqların şəraf və ləyaqətinə, onların hüquqlarına qarşı zorakılıq hesab olunur.

Cismani və ya fiziki cəzalandırma müəllim, valideyn və tərbiyəçi tərəfindən uşaqlarda baş verən davranış pozuntuları zamanı bunların qarşısını almaq və bir daha təkrarlanmaması üçün tətbiq olunan bir növ hədələyici vasitədir.¹⁰ Artıq bütün dünyada cismani cəzalandırma qanundankənar sayılmağa

10. Durrant, Joan E. "Corporal Punishment: Prevalence, Predictors and Implications for Child Development," in: Hart, Stuart N (ed.), *Eliminating Corporal Punishment: The Way Forward to Constructive Child Discipline*. Paris: UNESCO Publishing, 2005.

başlayır və bunun öyrənməyə demək olar heç bir köməyi yoxdur. Cismani cəzalandırmanın növləri isə müxtəlif mühitlərə uyğun olaraq aşağıdakı kimi fərqlənirlər:

- Əl və ya hər hansı bir əşya ilə uşağı vurmaq (məsələn, qayıq, kitab, ayaqqabı, xətkəş, çubuq, qamçı və s.)
- Uşağı təpikləmək, silkələmək və ya itələmək
- Çimdikləmək və ya saçını yolmaq
- Uşağı narahat vəziyyətdə dayanmağa məcbur etmək
- Uşağı daha çətin və ağırlı fiziki gücə və ya əməyə məcbur etmək
- Yandırmaq və ya başqa şəkildə uşağı qorxutmaq
- Uşağı iyrenc nə isə yeməyə məcbur etmək (məsələn, sabun)

Cismani cəzalandırma uşaqlarda fiziki ağrını hiss etməyə yönələrkən, alçaldıcı cəzalandırma isə onlarda psixoloji fəsadlar yaranmasına səbəb olur. Mənfi şifahi cəzalandırmaya bir başqa misal olaraq, amma daha şiddətli, cəmiyyətin fərdə lağ etməsi, sarkazm, hədə-qorxu, qışqırmaq və əmr etmək, başqalarının qarşısında onları pis vəziyyətə qoyaraq insanlar tərəfindən alçaldılmasına gətirib çıxaran mənfi yanaşma tərzini göstərmək olar.

Cismani cəzalandırma daha vizual olarkən, emosional cəzalandırmanı aydınlaşdırmaq bir o qədər çətinidir. Bununla bərabər, uşağı bayıra çıxardaraq günəşin altında saatlarla qalmağa məcbur etmə və onun özünə inamının cəmiyyət tərəfindən alçaldılması və ya paltarının hətta yeməyinə belə zərər yetirib və bunun inkar edilməsi belə cismani cəzalandırma hesab olunur.

Əslində isə cismani və emosional cəzalandırma arasında aydın bir şəkildə fərqləndirmə yoxdur. Uşaqlar bir qayda olaraq cismani cəzalandırmanı elə alçaldıcı və emosional cəzalandırma kimi başa düşürlər.¹¹ Bu sənəddə elə bu səbəblə biz fiziki və mənəvi cəzalandırmanı cismani cəzalandırmanın tərkib hissəsi kimi göstərmişik.

11. Ending Corporal Punishment of Children in Zambia. Save the Children Sweden, Regional Office for Southern Africa, Arcadia, 2005.

14 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

Fəaliyyət: Bu cismani cəzalandırmadır?

Aşağıda real konkret halın tədqiqini oxuyun. Öz əməkdaşlarınızla birlikdə bunun həqiqətən də cismani cəza olub-olmaması və bunu onlar üçün verilmiş bir dərs hesab edilməsi barədə müzakirələr aparın.

Şiranın dərsi

Şira hər gün məktəbə gedir və məktəbi demək olar ki, sevir: sadəcə orfoqrafiya dərslərindən savayı. Ən çox qorxduğu günlər orfoqrafiyadan sınaq günləridir. Müəllimləri onun və dostlarının yanlış yazdığı hər bir söz üçün məktəbin arxasındakı tərəni dırmaşmağa və beş kərpic daşıyıb gətirməyə məcbur edir. Kərpiclərdən məktəbin ətrafında divar hörmək üçün istifadə olunur. Şira kərpic daşımağın hərfləri öyrənməsinə necə kömək edəcəyini anlamır, amma bu işi yerinə yetirməkdən başqa seçimi yoxdur. Bəzən o, bu işi başa çatdırdıqdan sonra, üstündəki paltarlar çox kirlənir və evdə buna görə danlanır.

Cismani cəzalandırma nə dərəcədə və niyə yayılıb?

Öz məktəb illərinizi gözünüzün önünə gətirin. Siz və ya dostlarınızdan hər hansı biri fiziki və ya emosional cəzaya məruz qalıbmı? Əminliklə demək olar ki, cavabınız "Bəli" olacaqdır, çünki, cismani cəzalandırma bütün dünyada geniş yayılıb. Dünyanın 190-dan artıq ölkəsindən yalnız 15-də uşaqların cismani cəzalandırılması qadağan edilib. Qalan ölkələrin əksəriyyətində valideynlər və digər tərbiyəçilər, o cümlədən müəllimlər uşaqları vurmaq və təhqir etmək "hüququ" saxlayırlar.¹²

Bir çoxumuz ümumiyyətlə şiddəti, xüsusilə böyüklərə qarşı zorakılığı qınasaq da dünyada az sayda insan uşaqlara qarşı zorakılığa ciddi diqqət yetirir. Niyə? Bir çox cəmiyyətlərdə illərə dayanan ənənələr və inanclar cismani cəzanın tətbiqini dəstəkləyir. "Çubuğa heyfin gəlsə, uşağı korlayarsan" ifadəsi çox məşhurdur. Digər inanclara görə, cismani cəzalandırma: 1) səmərəlidir; 2) uşaqları pis hadisələrin baş ver-

12. Newell, Peter. "The Human Rights Imperative for Ending All Corporal Punishment of Children," in: Hart, Stuart N (ed.), *Eliminating Corporal Punishment: The Way Forward to Constructive Child Discipline*. Paris: UNESCO Publishing, 2005.

məsindən qoruyur; 3) onları doğruyu yanlışdan ayırmağı öyrədir; 4) hörmət etməyi aşılrayır və 5) fiziki zorakılıqdan fərqlənir. Araşdırmalar göstərir ki, cismani cəzalandırma bunlardan heç biri deyil və əslində uşaqlara qarşı zorakılığın bir formasıdır.¹³

Cismani cəzalandırmayla əlaqədar digər mif və faktlar aşağıda təqdim olunur.¹⁴ Siz kiminsə cismani cəzalandırmadan istifadə etdiyini bunlardan biri ilə əsaslandırıdığını eşitmisiniz? Heç bu şəkildə davranmısınız və ya ən azı belə düşünmüşünüz? Dürüst olun.

Mif 1: “Bu mənim başıma gəldi və mənə heç bir zərər yetirmədi”.

Fakt: Valideynləri və müəllimləri tərəfindən vurulmaqla uşaqlarda qorxu, əsəb və inamsızlıq yaranmasına baxmayaraq, bir çox insanlar yuxarıda göstərilən mühakimədən istifadə etməklə uşaqlara qarşı cismani cəza tətbiq etdikdən sonra yaranan günahkarlıq hissini azaltmağa çalışırlar. Onların fikrinə görə, onlar öz zorakılıqları ilə uşaqlarına qarşı özlərini müdafiə edirlər. Bununla yanaşı onların hərəkətləri cismani cəzalandırmanı aşkara çıxardaraq əslində bunun onlara zərər yetirdiyini də göstərmiş olur. Bu, uşaqlar üzərində olan zorakılıq dövrənini əbədləşdirərək gələcək nəsillərə doğru ötürülməsinə də təkan vermiş olur.¹⁵ Buna əlavə olaraq əvvəlki nəsillər sağ qalmaq üçün mübarizə aparırdılarsa, bu, yeni nəsildə artıq demək olar ki, rast gəlinən bir vəziyyət deyildir. Məsələn, bəzi insanlar uşaq olarkən peyvənd olunmayıblar, lakin bu o demək deyil ki, indi öz uşaqları üçün eynisini istəsinlər.

Mif 2: “Başqa heç bir şey işə yaramır!” və ya “Onlar özləri bunu istədilər”

Fakt: Müsbət nizam-intizam uşaq və müəllim münasibətlərində qarşılıqlı hörmət və inam tələb etdiyi halda, uşaqları incitmək bu situasiyadan ən rahat çıxış yoludur.

13. Durrant, Joan E. “Corporal Punishment: Prevalence, Predictors and Implications for Child Development,” in: Hart, Stuart N (ed.), *Eliminating Corporal Punishment: The Way Forward to Constructive Child Discipline*. Paris: UNESCO Publishing, 2005.

14. Adapted from: *From Physical Punishment to Positive Discipline: Alternatives to Physical/Corporal Punishment in Kenya*. An Advocacy Document (Draft Two) by ANPPCAN Kenya Chapter, January 2005. <http://kenya.ms.dk/articles/advocacy%20document%20ANPPCAN.htm?udskriv+on%5D> [accessed online on 9/29/2005]

15. Durrant, Joan E. “Corporal Punishment: Prevalence, Predictors and Implications for Child Development,” in: Hart, Stuart N (ed.), *Eliminating Corporal Punishment: The Way Forward to Constructive Child Discipline*. Paris: UNESCO Publishing, 2005.

16 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

Bir şeyi qəbul etməliyik ki, biz uşaqlara düzgün davranışı uğurlu bir şəkildə izah etməyi bacarmamışıq. Biz davamlı şəkildə cismani cəzalandırma tətbiq etdiyimiz təqdirdə, bizə yeni metodlarla işləmək üçün çox vaxt və daha güclü səy lazım olacaqdır. Əgər biz uzun müddət səs tonumuzu qaldırmışıqsa, hədə-qorxu gəlmişiksə və onlara qarşı fiziki cəzadan istifadə etmişiksə, uşaqlarla aramızda effektiv və inamlı münasibət yaratmaq üçün bizə uzun zaman lazım olacaqdır. Bəzən uşaqlar davranışları ilə fiziki cəzanı sanki "xahiş edirəm" deyərək istədikləri anlarda həqiqətən də heç bir metodun bizə kömək olmayacağı hissi bizi bürüyür. Problem isə uşaqlardakı davranış pozuntusunda deyil, buna düzgün yanaşma tətbiq olunmamasındadır. Uşağın zorakılığa sövq etməsini iddia etmək, zorakılıq törədənə bəraət qazandırmaq cəhdidir. Bundan başqa normal vəziyyətlərdəəgər heç bir vasitə nəticə vermirsə, müdiriniz, işçiniz və ya ən yaxın dostunuza fiziki güc tətbiq edirsiniz? Ümid edirəm ki, yox!

Mif 3: "Cismani cəzalandırma başqa metodlardan daha yaxşı nəticə verir."

Fakt: Cəzalandırma qorxusu ilə uşaqların davranışını idarə etmək nizam-intizam demək deyildir. Cismani cəzalandırma problemi dərindən həll etməməklə yanaşı, yalnız qısa müddətlik nəticə əldə etməyə kömək edə bilər. Bu cəzalandırma metodu yalnız siz uşaqların ətrafında olarkən onların öz sözlərinə və danışıqlarına fikir verməsini öyrədir. Hətta bu metod uşaqları etdikləri düzgün olmayan hərəkətə görə cəza almamaq üçün müxtəlif vasitələrə əl ataraq hiyləgər olmalarına şərait yaradır. Müəllim və uşaq arasında yaranan inamsızlıq və etibarsızlıq onların arasında olan münasibəti korlamağa başlayır. Uşaqlar dərs keçmək əvəzinə onlara hədə qorxu gələn, vuran və alçaldan müəllim gördükləri zaman əsəbiləşməyə başlayırlar. Cismani cəzalandırma effektiv görünsə belə, əslində müvəqqəti olaraq uşaqda sadəcə qorxu yaradır.

Mif 4: "Cismani cəzalandırma itaətkarlığı öyrədir."

Fakt: Keçmişdə uşaqlara heç bir zaman böyükləri sorgulamamaq öyrədilirdi. Lakin indi vəziyyət dəyişmişdir. Bir çox müəllimlər artıq şagirdin daha çox dərsin mərkəzində olduğu, onların öz fikirlərini rahat şəkildə ifadə edə biləcəyi, hər hansı bir sualın cavabının daha əyləncəli şəkildə tapılmasını təmin edəcək mühit yaratmağa çalışırlar. Cismani cəzalandırma isə uşağı sual verməkdən, düşünməkdən, mühakimə etməkdən və şəxsi məqsədlərinə çatmaqdan uzaqlaşdırır. Bu keyfiyyətlərin hər biri isə həm yetkin insanda,

həm də uşaqlarda bir şəxsiyyət kimi cəmiyyətdə daha rəqabətli, dinamik və yenilikçi olmağa kömək edir. Uşaqları gözləri bağlı şəkildə sizə itaət etmələrinə məcbur etmək onlarda olan təşəbbüskarlıq və yaradıcılığı məhv edir.

Mif 5: "Bu mənim ən son çıxış yolum idi, başqa şansım yox idi."

Fakt: Bu bəhanə ilə biz bu qənaətə gəlirik ki, bu cür zorakılıq onlar üçün ən son çıxış yolu olmasına haqq qazandırmış olur. Bu ifadə isə qəbul edilməzdir. Məsələn, əgər bir kişi öz xanımına qarşı zorakılıq tətbiq edirsə, bu onun ən son çıxış yoludur? Eynilə bu məsələ şagirdlərə qarşı da heç bir şəkildə qəbul edilə bilməz. Bundan başqa bu hal bəzi valideynlər və müəllimlər üçün ən kiçik bir hərəkətdə uşaqlara qarşı tətbiq olunan ilk çıxış yoludur.

Mif 6: Mənim sinifimdəki uşaqları idarə etməyim üçün tək vasitəm budur. Çünki həddindən artıq çox uşaq vardır!

Fakt: Bu bəhanəyə isə sinifdə daha çox uşaq, hətta bəzən yüzdən artıq sayda şagirdlə üzləşən müəllimlər arasında daha çox rast gəlinir. Bu isə dəqiq şəkildə mövcud olmayan qayda və qanunlardan qaynaqlanır. Çox vaxt uşaqlar hər hansı bir hərəkət etdikləri zaman bunun sonunun necə nəticə verəcəyindən xəbərsizdirlər. Və bununla bərabər müəllim uşaqlarla söhbət edərək onlara nə səbəbə yaxşı davranmaqlarını izah etmək üçün vaxt sərf etmək istəmir. Bu isə onların sinif üzərində qurduqları hakimiyyətdən qaynaqlanır. Bəziləri isə hətta "Mən müəlliməm və hər şeyi mən dediyim kimi edəcəyik" kimi ifadələrdən istifadə edirlər. Uşaqları idarə edən zaman müəllimin cismani cəza növündən istifadə etməsinə səbəb bəzən yalnızca cəza tətbiq olunan uşaqda davranış pozuntusunun qarşısını almaq deyil, həmçinin başqa uşaqlarda qorxu hissini yaratmaqdır. Yuxarıda göstərilən Mif 4-də olduğu kimi, uşaqların başa düşmədən və səbəbini bilmədən itaət etmələri onları müəllimdən hər hansı bir şey öyrənməyə sövq etməyəcəkdir və bu vasitə yalnız onlarda müəllimə qarşı qorxu hissi yaradacaqdır. Nəticədə isə onlar öyrənmək istəməyəcək və bizim işimiz daha da çətinləşəcək, daha sonra yaxşı öyrənməyəcək və bu da bir müəllim kimi bizim işimizə zərər gətirəcəkdir.

Mif 7: "Cismani cəzalandırma bizim mədəniyyətin bir hissəsidir."

Fakt: Cismani cəzalandırma inkişafda olan cəmiyyətimizdə hələ də qorunub saxlanılır və asiyalıların dəyərləndirmədiyi hesab olunan "Qərb" cəzalandırma növü isə cismani cəzaya daha müxtəlif yolların tapılmasına in-

18 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

sanları təşviq edir. Asiya cəmiyyəti yaş statusundan asılı olaraq gənclərin müəllimlər də daxil olmaqla özündən böyüklərə hörmət etmələrini, onların qulluğunda olub və onlara itaət etmələri ideyası ilə yaşayırlar. Buna baxmayaraq, cismani cəzalandırma Asiyada çox geniş şəkildə yayılmışdır və milli inanclarla, cismani cəza vasitəsilə uşaqlara zorakılıq tətbiq olunması arasında heç bir bağ yoxdur. Bunun əksinə, Asiya cəmiyyətindəki iki əsas dəyər, onlarda sosial harmoniya yaradaraq əqli bacarıqları vasitəsilə öz bədənələrini nizam-intizamda saxlamaq yollarını özündə cəmləyir, xüsusilə də xaos olan zaman özlərini necə idarə etmək lazım olduğuna diqqət yetirir.

Cismani cəzalandırma şəkildə olan zorakılıq isə əslində asiyalıların dəyərlərinə və düşüncələrinə qarşıdır. Bu sinifdə olan sosial mühiti məhv etməklə yanaşı, şagird-müəllim, şagird-şagird arasında olan münasibəti korlayır. Həmçinin gələcəkdə uşaqlar arasında yarana biləcək münasibətləri risk altına alır. Bu uşaqların özünə inamını güclü şəkildə sarsıdır və başqalarının üzərində dominantlıq üçün özünə nəzarətin olmamasına haqq qazandırır. Cismani cəza yerinə daha ənənəvi yollardan istifadə edərək zorakılıq olmadan cəzalandırmaq mümkündür.¹⁶ Məsələn, yetkin insan çox zorakılıq olmadan göstərdiyi davranışı ilə uşaqların onun hərəkətlərini təkrarlayacağı düzgün bir nümunə ola bilər.¹⁷ Bununla yanaşı, cismani cəzanı əbədləşdirən fərdi və mədəni inanclar sistemi qısa müddət ərzində nisbətən dəyişilə bilər.¹⁸

Cismani cəzalandırma işə yararımı? Bu, hansı nəticələrə yol açır?

Cismani cəzalandırma geniş bir şəkildə öz üstünlüyünü qoruyub saxlayır. Çünki bəzi müəllimlər bunun nəticəsinin olduğunu hesab edirlər. Bu doğrudurmu? İki onillikdən artıq davam edən araşdırmalar göstərir ki, cismani

16. Save the Children. "How To Research the Physical and Emotional Punishment of Children." Bangkok: Southeast, East Asia and Pacific Region, 2004.

17. Information provided by Elizabeth Protacio-de Castro, Head of the Programme on Psychosocial Trauma and Human Rights, Centre for Integrative Development Studies, the University of the Philippines, and documented in: Power, Clark F. and Hart, Stuart N. "The Way Forward to Constructive Child Discipline." in: Hart, Stuart N (ed.), Eliminating Corporal Punishment: The Way Forward to Constructive Child Discipline. Paris: UNESCO Publishing, 2005.

18. Durrant, Joan E. "Corporal Punishment: Prevalence, Predictors and Implications for Child Development." in: Hart, Stuart N (ed.), Eliminating Corporal Punishment: The Way Forward to Constructive Child Discipline. Paris: UNESCO Publishing, 2005.

cəzalandırma yalnız dərhal əməl olunduğu zaman müsbət nəticə verir, eyni zamanda isə bunun mənfi fəsadları müsbət nəticəni daha çox üstələyir.¹⁹ Cismani cəzalandırmanın tətbiq olunması çox nadir hallarda uşaqlarda müsbət şəkildə və uzun müddət ərzində davam edən davranış zamanı yaxşı nəticələr vermiş hesab olunur. Bunun əksinə bu cəzalandırma vasitəsinin nəticələri həm sizdə, həm də uşaqlarda mənfi şəkildə özünü büruzə verə bilər.

- ♦ Cismani cəzalandırma tətbiq edən zaman nəticə gözlənilməz ola bilər. Qəmginlik, aqressivlik, intiqam alma istəyi, qəzəb, özünə inamsızlıq, kabus görmək və yatan zaman altını islatmaq, böyüklərə qarşı olan hörmətsizlik, depressiya, dərmanlardan istifadə, narahatlıq və sıxılma, cinsi istismar, uşaq istismarı, evlilik və ya nikah istismarı və əlbəttə daha bir neçə cismani cəzalandırma vasitələri buraya daxildir.²⁰
- ♦ Uzun müddət ərzində, fiziki cəzaya məruz qalmış uşaqlar sosial ol-mamaqla yanaşı tez-tez zorakılığa müraciət edirlər və bu da bir nəsil-dən digər nəsə davamlı şəkildə fiziki istismarı ötürmüş olur.²¹ Zorakılıqdan istifadə etməklə, biz zorakılığı öyrətmiş oluruq.
- ♦ Biz müəllim kimi şagirdlərimizin inkişafından məsuliyyət daşıyıyıq. Cismani cəzalandırma ciddi şəkildə uşağın inkişaf etməsinə maneə olmaqla yanaşı, onda sosial, psixoloji və şəxsi bir çox problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Məsələn, araşdırmalar göstərir ki, fiziki cəzaya məruz qalmış qurbanlar alçaldılmaq və döyülmək qorxu-su səbəbiylə məktəbdən uzaqlaşmağa məcbur qalmışlar. Məktəbdən kənar qurduqları həyatda isə onlar narkotik vasitələrin istifa-dəsinə və satışına başlayırlar.^{22 23}
- ♦ Hətta biz şagirdlərdəki davranış pozuntusunu bir müddətlik son-landırmış olsaq belə, cismani cəzalandırmadan istifadə etmək on-ları hələ də düzgün davranmağa təşviq etmir. Niyə? Uşaq nə et-mək lazım olduğunu bilməməklə yanaşı onun hansı davranışının

19. Ibid

20. Ibid

21. From Physical Punishment to Positive Discipline: Alternatives to Physical/Corporal Punishment in Kenya. An Advocacy Document (Draft Two) by ANPPCAN Kenya Chapter, January 2005. <http://kenya.ms.dk/articles/advocacy%20document%20ANPPCAN.htm?udskriv+on%5D> [accessed online on 9/29/2005]

22. Ibid

23. Cotton, Katherine. Schoolwide and Classroom Discipline. School Improvement Research Series. Iclose-Up #9. <http://www.nwrel.org/scpd/sirs/5/cu9.html> [accessed online on 10/6/2005]

20 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

daha doğru olduğu haqqında xəbərsizdir. Bu isə sizə fiziki cəzadan istifadə etməməyinizi deməyə oxşardır, əvəzində başqa alternativ metodlardan istifadə etməyinizi öyrətmək lazım deyildir.

- ♦ Bizim cismani cəzalandırma tətbiq etməyimiz bəzən əks təsir göstərə bilər. Bu məqsədli şəkildə yaranmamış nizam-intizam ola bilər. Məsələn, Ramon kimi davranış pozuntusu olan şagirdin bir çox şeyi düzəltmək üçün cəhd göstərməsi müəllimlərdən diqqət gəldiyi zamanda özünü büruzə verir.
- ♦ Cismani cəzalandırma tez-tez inciklik və düşmənlik yaradır. Yaxşı müəllim-şagird ya da şagird-şagird münasibəti və qarşılıqlı inamı gələcək üçün yaratmaq daha da çətinləşir. Və buna görə də bu bizim işimizi daha da çətinləşdirir, nadir hallarda mükafatlandırır və son dərəcə narahat edir. Biz sinifə getməyə və dərs keçməyə artıq qorxmağa başlayırıq. Bizim şagirdlərimiz də bizim dərsə qarşı həvətsiz olduğumuzu və sinifə gəldiyimizə görə peşmanlıq yaşadığımızı hiss edirlər.
- ♦ Cismani cəzaya məruz qalmış qurbanlar çox ciddi xəsarətlər alaraq həkimə müraciət etmək məcburiyyətində olurlar və bu, hətta bəzi hallar ölümə belə nəticələnə bilər. Hətta hədələmək vasitəsilə olan cismani cəzalandırma da onlara zərər yetirə bilər. Məsələn, müəllimin sadəcə şagirdi hədələmək məqsədilə istifadə etdiyi dəyənək istəmədən uşağın gözüne dəyə bilər. (Təəssüf ki, belə hadisə baş vermişdir.)

Nizam-intizam qaydalarının mənası

Nizam-intizam qaydaları bəzən yalnız şəkildə istifadə olunaraq bir çoxları tərəfindən cəza kimi başa düşülür. Bir çox müəllimlərə görə isə nizam-intizam qaydaları cəzalandırma deməkdir. "Bu uşağın nizam-intizamı ehtiyacı var" ifadəsi "Bu uşaq vurulmalı və döyülməlidir" kimi tərcümə olunur. Bu, çox YANLIŞDIR.

Nizam-intizam dedikdə insanlara uzun və qısa müddət ərzində qaydalara riayət etməsini öyrətmək və davranış qaydalarını aşılamaq üçün bir təcrübə vasitəsi nəzərdə tutulur.^{24 25}

Cəza uşağın davranışlarını idarə etmək üçün tətbiq edildiyi halda, nizam-intizam qaydaları onların davranışlarının düzəlməsi istiqamətində atılan addım kimi hesab olunur. Bunun məqsədi şagirdlərdə özünə inamı artırmaq və bizim onlardan nəyi öyrənmələrini istəməyimiz və onların nəyi öyrənməyə qadیر olduqlarına daha da diqqət yetirməkdir. Bu isə uşaqlarda yönləndirmənin əsasını təşkil etməklə yanaşı həmçinin onların necə başqaları ilə yaxşı münasibətdə olmalarına kömək edir. Nizam-intizamın əsas məqsədi uşaqların öz davranışlarını başa düşməsi, öz seçimlərinə qarşı məsuliyyət daşması, özünə və başqalarına qarşı hörmət etməsidir. Bir başqa sözlə, onların müsbət düşünmə və davranışı mənimsəməsi bir ömür boyu davam edə bilər. Məsələn, siz nizam-intizamli bir insan düşündüyünüz zaman nə fikirləşirsiniz? Siqaret çəkmək kimi pis bir vərdişini tərgitmiş olan bir Olimpiada gimnastı xaosun içində sakit qalmağı bacarır. Bunların hər biri elə məhz nizam-intizamın əsas məqsədlərindən biri olan özünü idarə etmə bacarığını göstərir.

Nizam-intizam uşaqlara özünü bir neçə şəkildə göstərməklə birlikdə, onları cəsarətli bir şəkildə özlərini idarə etməyə sövq edir. Eyni zamanda davranışlarının ağırlı deyil, daha mənasız nəticələrinin olduğunu göstərir. Əgər siz valideynsəniz və ya dostlarınızın övladı varsa, geriyə dönərək onların bir və ya iki yaşında olduğu zamanı düşünün. Onlara əl çalmaq, yerimək və danışmaq necə öyrədilirdi? Siz və ya dostunuz onlara qışqırmaqla, təhqir etməklə, hədələməklə deyil, əksinə misallar göstərməklə tərifləməklə uşaqları daha çox məşq etməyə cəsarətləndirirdiniz. Bu növ cəsarətləndirmə isə uşaqların çalışmasında, öyrənməsində və daha uğurlu addımlar atmasında bir mükafat rolunu oynayır. Bu isə şagirdlərdə özünə inamın təməlini qoymuş olur. Beləliklə, uşaq artıq təriflənmək və mükafat qazanmaq üçün daha çox məsuliyyət daşıyır. Uşaqlar özləri artıq qazanıb-qazanmadığı seçə bilərlər. Bu isə onlarda öz həyatlarını idarə etmə bacarığı olması hissini yaşadır və həmçinin bu proseslər sağlam bir özünə inamın ən başlıca vasitəsidir. Eyni şəkildə, siz uşaqların davranış pozuntuları zamanı sakit qalmaqla, onlara qarşı xüsusi diqqət yetirməməklə və dərəcə gec gəlməklə onları bu davranışları təkrarlamağa cəsarətləndirməyəcəkiniz. Bu isə za-

24. Kersey, Katharine C. Don't Jime It Out On Your Kids: A Parent's and Teacher's Guide to Positive Discipline. <http://www.cei.net/~rcox/dontake.html> [accessed online on 10/10/2005]

25. Welker, J. Eileene. Make Lemons into Lemonade: Use Positives for Disciplining Children. <http://ohioline.osu.edu/hyg-fact/5000/5153.html> [accessed online on 10/10/2005]

22 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

manla onların, davranış pozuntusu ilə diqqət qazanmayacaqlarını anlamalarına gətirib çıxardacaqdır. Beləliklə, siz onlara düzgün davrandıqları anda bunu gördüyünüzü hiss etdirmiş olsanız, uşaqlar yalnız sakit və nizamlı olduqları halda diqqəti cəlb etdiklərini dərindən başa düşmüş olacaqlar.

Gəlin yenidən Ramonun müəlliminin onu necə nizam-intizamlı birisi etdiyini və ondan nə şəkildə öyrənməsinə qayıdaq.

Keys nümunəsi: Ramonun dəyişimi²⁶

Yeni bir həftə artıq başlamışdır. Ramon öz mənfi davranışları ilə hamını məyus etməyə davam edirdi. Amma həftəsonu boyunca Ramon haqqında çox düşündüm. Onun mənfi hərəkətləri ilə nə dərəcədə səbrimi tükətdiyini və bunun yaratdığı aqressivlik haqqında xeyli fikirləşdim. Qarşılıqlı nizam-intizam adlı kitaba əsasən, biz şagirdlərdə uyğun olmayan davranış hiss etdiyimiz an əslində bizim üçün onların davranış pozuntusuna nə dərəcədə məqsədli şəkildə addımladıqlarını göstərən bir işarədir. Və biz şagirdin etməsi uyğun olmayan hərəkəti niyə etdiyini daha yaxşı başa düşməklə yanaşı, asan yollar vasitəsilə bunun öhdəsindən gəlməyin yollarını tapırıq.²⁷

Əsəbi hiss edən şagird onun güc axtarışında olmasının, ətrafındakıları qıcıqlandıran şagird isə onun diqqət axtarışında olmasının işarəsidir. Belə düşünərək Ramonun qıcıqlandıran davranışlarının əslində onun çox açıq şəkildə diqqət istədiyinin bir işarəsi olduğunu anladım. Bir dəfə bizim diqqətimizi özünə cəlb etdikdən sonra dəfələrlə ondan bizi dinləməsinə tələb etsək belə, bizi həddindən artıq əsəb hissi keçirməyə məruz qoymuşdur. Mən daha sonra başa düşdüm ki, belə davranmaqla mən könüllü şəkildə mənfi və sinfi idarə etməsinə şərait yaratmış oluram. Onu günahlandırma bilmərəm. Çünki mən öz davranışlarıma görə məsuliyyət daşıyıram. Mən bir şeyi başa düşdüm ki, onu idarə edə bilməsəm də mən özümü idarə edə bilərəm. Bununla yeni plan və yanaşma artıq hazırlanmış oldu.

26. This case study is adapted from the diary of Ellen Berg, a language arts teacher in Turner Middle School, St. Louis, Missouri, USA. <http://www.middleweb.com/msdiaries01/MSDiaryEllenB7.html> [accessed online on 10/6/2005]

27. Albert, Linda and Desisto, Pete. Cooperative Discipline. American Guidance Service, 1996.

Çərşənbə səhəri mən qəti şəkildə qərar verdim ki, Ramon nə edirsə etsin mən ona diqqət göstərməyəcəm. Onu görməzdən gəlməliydim. Ramon dərsə 10 dəqiqə gec gəldi və mən özümü elə apardım ki, sanki o sinifə heç daxil olmayıb. Mən müəllim köməkçisinə bir vərəq verərək Ramonun etdiyi bütün hərəkətləri, onun davranışına mane olmadan yazmasını xahiş etdim.

Dərs fasiləsi zamanı Ramon demək olar ki, hər şey etdi. O oturmaqlar boyunca qaçdı, başqa bir uşağın saçı ilə oynadı, köməkçinin eynəyini taxdı, qapı boyunca sanki çölə çıxırmış kimi yeriyərək köməkçinin arxasına keçərək onun stuluna çıxdı. Biz heç nə demədik. Bütün sinif sanki mən dəli olmuşammış kimi mənə baxmağa başladı. Mən isə onlara bizim işlərimizin öyrənməyə heç bir həvəsi olmayan insana diqqət göstərməkdən daha vacib olduğunu başa saldım. Mən Ramonun onları qıcıqlandırmaq üçün əlindən gələni etməsinə baxmayaraq, ona fikir vermədən dərsə davam edən şagirdləri həmin anda hətta öpə bilərdim.

Ramonun davranışı daha da intensivləşdi. Bu dövr ərzində o davamlı olaraq məndən ayaqyoluna, direktorun köməkçisinin yanına və təhlükəsizlik nəzarətçisinin yanına getməyi xahiş edirdi. Mən ona əhəmiyyət vermirdim.

Daha sonra isə möhtəşəm bir şey baş verdi. Bayıra çıxmaq əvəzinə o oturdu. Dərsin sonunda həmişə olduğu kimi uşaqların adlarını bir-bir çağıraraq onları evə yola salan zaman Ramon mənə yaxınlaşaraq dedi: "Xanım Berg, mən də gedə bilərəm?" O adını eşidənədək gözlədi.

Bundan sonrakı gün nə baş verəcəyi mənə çox maraqlı idi. Hər hansı bir dəyişiklik olacaqmı? Yoxsa mən Ramonun yeni bir dəhşətli davranış mərhələsinə dözməli olacam?

Cümə axşamı Ramon qələmi, kağızı və kitabı ilə birlikdə dərsə vaxtında gəldi. O sakitcə əyləşdi və sual vermək üçün əlini qaldırdı. Bütün dərs boyu o icazəsiz yerindən durmadı və danışmadı. O yerində azca qıvrınırdı. Amma mən onun çox əziyyət çəkərək o cür sakit oturmasını hiss edirdim. Verilmiş tapşırıqları yerinə yetirməsə belə düşünürəm ki, öz davranışını idarə etmək Ramon üçün tapşırıq hesab oluna bilərdi.

Mən nə öyrəndim? Hər zaman etdiklərimizə inanmaq və arxayın olmaq yaxşı bir şey deyildir. Əgər mən istifadə etdiyim metodu dəyişməşəydim, Ramonun davranışında heç bir dəyişiklik olmazdı. Bilirəm ki, bəzi müəllimlər inanırlar ki, biz

24 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

uşaqları yönləndirməklə onların davranışlarında heç bir problem olmayacaqdır, lakin bu bütün şagirdlərə aid deyildir. Biz yetkin insanlarıq və yalnızca sakit oturub müəllimin bütün tələblərini yerinə yetirən şagirdin deyil, bütün uşaqların dəyişməsi üçün lazım olan ehtiyacları qarşılamağıq.

Ramon mənə, bir kəsin nəyisə etməyə məcbur olunmasının faydasız olduğunu öyrətdi, amma bununla yanaşı mən sinif şərtlərini dəyişərək onların qərarlarına təsir göstərə bilərəm. Bir dəfə məktəbdəki kitabxanaçı mənə əsl müəllimliyin sinifdəki uşaqda problem yaranan vaxt başladığını dedi.

Həmçinin biz hər şeyi və hər kəsi idarə edə bilmərik, lakin bizim sinifdə kifayət qədər gücümüz vardır. Bu isə bizim peşəkarlığımızın və bir insan kimi varlığımızın gücü olması ilə birlikdə, həmçinin bizə çətin vəziyyətlərə qarşı olan seçimlərdə kömək olur.

Məsələyə bu nöqtəyi-nəzərdən baxılması Ramonun aləmindəki fərqlilikləri başa düşməyə kömək edir.

Aşağıdakı cədvəldə cəzaya yönəlik mühitlə müqayisədə nizam-intizamın bəzi pozitiv xüsusiyyətləri öz əksini tapmışdır.²⁸ Ramonun müəlliməsi onu nizam-intizama cəlb etmək üçün hansı xüsusiyyətlərdən istifadə etmişdir? Sinifinizdə aşağıdakı üsullardan hansını istifadə edirsiniz?

Nizam-intizam:	Cəza:
Uşağa pozitiv alternativlər verir	Uşağa yalnız nəyi etməmək lazım olduğunu deyir
Səylər və yaxşı davranışın təqdir edilməsi və mükafatlandırılması	Pis davranışa sərt reaksiyanın verilməsi
Qaydalar müzakirə edildiyi və razılaşdırıldığına görə uşaqlar onlara əməl edir	Uşaqlar təhdid edildiyinə və ya rüşvət təklif olunduğuna görə qaydalara əməl edir
Əsaslı və davamlı idarəetmə	Nəzarət, utandırmaq, lağa qoymaq
Uşağa müsbət və hörmətlə yanaşma	Uşağa neqativ və ehtiramsız yanaşma

28. From Physical Punishment to Positive Discipline: Alternatives to Physical/Corporal Punishment in Kenya. An Advocacy Document (Draft Two) by ANPPCAN Kenya Chapter, January 2005. <http://kenya.ms.dk/articles/advocacy%20document%20ANPPCAN.htm?udskriv+on%5D> [accessed online on 9/29/2005]

Fiziki və sözlü zorakılığa yol verməmək	Fiziki və sözlü zorakılığa və aqressiyaya yol vermək
Pis davranışla birbaşa əlaqəli olan məntiqi nəticələr	Pis davranışla əlaqəsi olmayan və məntiqsiz nəticələr
Uşaqlar onların davranışı başqa kimsəyə mənfi təsir etdiyi halda hərəkətlərini qaydaya salmalıdır	Uşaqlar davranışlarına düzəliş etmək üçün deyil, başqalarına xələl gətirdiyi üçün cəzalandırılır

Nizam-intizam:	Cəza:
Fərdi bacarıqlar, ehtiyaclar, vəziyyətlər və inkişaf mərhələlərinin nəzərə alınması	Uşağın həyatı inkişaf mərhələsi uyğun gəmir; fərdi bacarıqlar, ehtiyaclar və vəziyyətlər nəzərə alınmır
Uşağa daxili nizam-intizamın yaradılmasının öyrədilməsi	Uşaqları başqa cür davrandıqları halda cəzalandırılacaqları təhlükəsi ilə yaxşı davranmağa məcbur etmək
Dinləmək və modelləşdirmək	Uşaqları daimi əsasda kiçik riayətsizliklərə görə məzəmmət etmək bizi saymamaqlarına səbəb olur (bizə əhəmiyyət vermir, sözü müzə qulaq asmırlar)
Səhvləri öyrənmək və dərs almaq imkanları kimi qiymətləndirmək	Uşaqları "siz belə dediniz" deyər məntiqsiz qanunlara riayət etməyə məcbur etmək
Uşağa deyil, uşağın davranışına istiqamətlənir - sənin davranışın düzgün deyildi	Uşağın davranışını tənqid etmək əvəzinə uşağı tənqid edir: "sən axmaqsan; sən səhv etdin"

Sinifdə pozitiv nizam-intizam

Sosial qayda və qanunları başa düşmələri üçün uşaqlara bunu öyrətmək və aşılmaq lazımdır. Lakin bunun üçün şagirdin vurulması və ya başqa şəkildə

26 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

təhqir edilməsi vacib deyil və bu üsullar uşağa xələl gətirə bilər. Dəlillər sübut edir ki, oğlan və qız uşaqları söz, fiziki və emosional təhqirlərlə müqayisədə qarşılıqlı razılaşmalar, müzakirələr və mükafatlandırma sistemi daxil olmaqla müsbət yanaşmalara daha yaxşı cavab reaksiyası verirlər.²⁹

Aşağıda verilmiş sinif ssenarilərini oxuyun və müəllimin şagirdin pis davranışını idarə edən zaman müsbət və ya mənfi yollardan istifadə etdiyini aydınlaşdırın.³⁰

Ssenari 1

Fuad riyaziyyat dərsinə başlamaq üçün hazır olan 4-cü sinifə daxil olur. O, dərslə başladıqdan sonra şagirdlər bir-biri ilə danışıq və onu dinləmişdilər. O, yüksək səslə deyir: "Xahiş edirəm, hər kəs söhbəti dayandırın. Biz indi dərslə başlayırıq." Cavid istisna olmaqla hər kəs sakitləşir. Cavid hələ də dünən televizorda baxdığı futbol oyunu haqqında dostu ilə söhbətləşirdi. Fuad bərkədən qışqırır: "Cavid, niyə ağzını yuma bilmirsən? Üzü divara olmaqla küncdə dur. Sən düşündüyündən də pis bəlaya düşməsən. Dayan dərslə bitsin mən sənə göstərəcəyəm!" Otağın yanından keçən direktor soruşur: "Burda kimin ağa olduğunu, onu göstərməyimi istəyirsinizmi?" Cavid ağlayaraq küncdə durur və taleyi üçün qorxaraq burada olmaması üçün dua edirdi. Güman ki, o sabah məktəbə gəlməyəcək.

Ssenari 2

Fuad riyaziyyat dərsinə başlamaq üçün hazır olan 4-cü sinifə daxil olur. O içəri daxil olduqda deyir: "Xahiş edirəm, hər kəs sakit olsun. Biz indi riyaziyyat dərsinə başlayırıq və hər kəs dərslə diqqətlə qulaq asmalıdır." Bütün sinif sakitləşdikdən sonra Fuad Cavidin hələ də dostu ilə danışdığını eşidir. Fuad soruşur: "Kimdir danışan? Deyəsən kimsə qaydaları unudub." Sinfin yanından keçən direktor Fuadın iradını eşidərək hirsli şəkildə soruşur:

29. Save the Children. How To Research the Physical and Emotional Punishment of Children. Bangkok: Southeast, East Asia and Pacific Region, 2004.

30. This section is an adaptation of one originally developed for parents in: Doescher, S. and Burt, L. You, Your Child, and Positive Discipline. Oregon State University Extension Service, March, 1995. <http://eesc.orst.edu/agcomwebfile/edmat/ec1452-e.pdf> [accessed online on 10/12/2005]

"Nəsə problem var? Mən bu problem tez bir zamanda həll edə bilərəm." Fuad təşəkkür edərək bildirir ki, vəziyyəti özü idarə bilər. Direktor getdikdən sonra Fuad Cavid tərəfə baxaraq deyir: "Görəsən direktor niyə belə dedi? Bu barədə bir fikriniz varmı?" Cavid günahkarcasına cavab verdi: "Bəli, siz sinifdən sakit olmağı xahiş etdikdən sonra mən hələ də danışdırdım." Fuad soruşur: "Biz nə vaxt digərləri və onların dərslərini öyrənmə imkanlarına mane olmadan danışa bilərik?" Cavid deyir: "Dərs bitdikdən sonra." Fuad başını yırğalaya-yırğalaya Cavidən soruşdu: "100 böl 2 neçə edir?". O cavab verir: "50". Fuad gülümsəyək deyir:

"Çox yaxşı." Dərs zamanı Cavidin bütün diqqəti dərstdə idi və dərs bitənə qədər dostu ilə bir kəlmə də kəsmədi.

Ssenari 3

Fuad riyaziyyat dərsinə başlamaq üçün hazır olan 4-cü sinifə daxil olur. O içəri daxil olduqda deyir: "Xahiş edirəm, hər kəs sakit olsun. Biz indi riyaziyyat dərsinə başlayırıq və hər kəs dərsləri diqqətlə qulaq asmalıdır." Bütün sinif sakitləşdikdən sonra Fuad Cavidin hələ də dostu ilə danışdığını eşidir. Fuad cərimə blankını götürərək üzərində yazır: "Sinif qaydalarına əməl etmir" və sonra Cavidən xahiş edir ki, yuxarıda adı, sinifi, müəlliməsi, vaxtı və tarixi qeyd etsin. Fuad deyir: "Cavid, mən bu cərimə blankını sənənin partanın kənarına qoyacağam. Əgər o dərs bitənədək masanın kənarında qalarsa sən onu zibilə ata bilərsən, lakin sən icazə olmadan danışmağa davam edərsənsə mən o kağızı oradan götürərək təcrid gözlüyü üçün direktora təhvil verəcəyəm." Dərs bitdikdən sonra Cavid cərimə blankını zibilə atdı.

Nizam-intizam üsulları mənfi olduğu halda uşaqları narahat edə və ruhdan sala bilər. Onlar pozitiv olduğu halda şagirdlərin düzgün davranış nümayiş etdirməsinin təşviq edilməsi və mənimsənilməsinə kömək edir.

Yuxarıdakı 1-ci və 2-ci ssenaridə Fuad və Cavid arasında neqativ hallar müşahidə edilir. Onları müəyyən edə bilərsinizmi?

Cavab: Birinci ssenaridə həm Fuad, həm də direktor hövsələsiz qəzəb nümayiş etdirdilər. Onlar Cavidə hədələdilər: "Dayan dərs bitsin mən sənə göstərəcəyəm!" və "Burda kimin ağa olduğunu onu göstərməyimi

28 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

istəyirsinizmi?" Həmçinin Fuad Cavidən üzü divara küncdə dayanmağı tələb etməklə məntiqsiz və mənasız cəza üsulundan istifadə edir. İkinci ssenaridə, Fuad sarkazmla Cavidə alçaldır: "Deyəsən kimsə qaydaları unudub."- Sizcə Cavid Fuad və direktorun qəzəbli cavablarından sonra özünü necə hiss edirdi?

Belə ki, 2 və 3-cü ssenari Fuad və Cavid arasındakı müsbət münasibətin yaradılması nümunəsini əks etdirir. 2-ci ssenaridə Fuad sinifə daxil olaraq uşaqlardan xüsusi davranışa riayət etməsini xahiş edir (sakit durmaq), o cümlədən səbəbin nə olduğunu deyir (riyaziyyat dərsi başlayır və hər kəs dərslə diqqətlə qulaq asmalıdır). Direktorun iradəsinə cavab olaraq soruşur: "Görəsən direktor niyə belə dedi?" Bu sual Cavidə imkan verir ki, direktorun davranışının səbəbləri, eləcə də onun davranışının Fuad, direktor və sinif yoldaşlarını necə məyus etdiyi barədə düşünsün. Həmçinin Fuad başını yırğalayaraq Cavidə dostları ilə danışmaq üçün vaxt barədə suala düzgün cavab verdiyini işarə edir. Habelə ona asan riyazi sualı düzgün cavablandırmaq şansı verərək onun davranışını təqdir edir, qiymətləndirir və gülməyədir. Bu Cavidə nümayiş etdirir ki, Fuad hələ də ondan xoşlanır və onu bəyənir. Burada problem onun özündə deyil, onun davranışında idi.

3-cü ssenaridə Cavidin pis davranışı ilə kifayət qədər nəzakətli davranılır. Müəllimə ona davranışı üçün cavabdeh olmaq və sonra baş verəcəkləri idarə etmək şansı verir.

Uşağın pozitiv nizam-intizamı üçün yeddi prinsip

1. Uşağın ləyaqət hissəinə hörmətlə yanaşın
2. Cəmiyyətin maraqlarına uyğun davranış, şəxsi nizam-intizam və xarakteri formalaşdırın
3. Uşağın aktiv inkişafını optimallaşdırın
4. Uşağın inkişaf ehtiyacları və həyat keyfiyyətinə hörmətlə yanaşın
5. Uşağın motivasiyası və həyata baxışına hörmət edin
6. Düzgünlük (bərabərlik və qeyri-diskriminasiya) və ədaləti təmin edin
7. Həmrəyliyi təbliğ edin

Mənbə: Power, F.Clark və Hart, Stuart N. "Konstruktiv uşaq nizam-intizamına doğru addımlar": Hart, Stuart N (ed.), Fiziki cəzanın aradan qaldırılması: Konstruktiv uşaq nizam-intizamına doğru addımlar. Paris: YUNESKO nəşriyyatı, 2005.

Pozitiv intizam addımları

Cəza tək hərəkət olsa belə, pozitiv intizam düzgün davranışı aşağıdakı qaydada qəbul edən və mükafatlandıran dörd addımdan ibarətdir.³¹

1. **Müvafiq davranış təsvir olunur:** "Xahiş edirəm hər kəs sakitləşsin."
2. **Dəqiq ifadə olunan səbəblər verilir:** "Biz riyaziyyat dərsimizə başlamalıyıq və hər kəs diqqətlə dinləməlidir". Bu, qısa zamanda sakitliyi bərpa etməklə başqalarına hörmət göstərəcəklərini bildirir. Başqalarına qarşı sizə davranmaq istədikləri şəkildə davranmaq yaxşı nümunədir.
3. **Təsdiqləmə tələb olunur:** "İndi anladığınızı sakitliyi bərpa etmək nə üçün bu qədər vacibdir?" və ya, Caivd ilə olduğu kimi, "Biz digərlərinə narahatlıq yaratmadan və onların dərslərini dinləmə imkanlarına müdaxilə etmədən söhbət edə bilərik."
4. **Doğru davranış gücləndirilir:** Göz kontaktları, baş ilə təsdiqləmə, gülümsəmə, günün sonunda əlavə beş dəqiqəlik oyun, əlavə ballar, sinif və ya məktəb qarşısında əldə olunan müvəffəqiyyətin vurğulanması (ictimai nüfuz ən böyük mükafatdır). Mükafatlar istifadə edildikdə, hər zaman dərhal təqdim edilməli və kiçik, lakin sevindirici olmalıdır.

Bu proses uşaqlar üçün səmərəlidir. Bundan əlavə, böyük siniflərlə işləyənlər üçün bu, uşaq qrupları üçün də səmərəli ola bilər. Burdakı "hiylə" uşaqların özlərini "qalib komanda"da (bütün sinif) hiss etmələri və hər bir uşağın yaxşı komanda üzvü olma səyinin təriflənməsidir.

Unutmayın: Şagirdlərin düzgün davranışlarını dərhal qeyd edin və mükafatlandırın. Bu, pozitiv intizamın əsasını təşkil edir.

31. Adapted from: Positive Discipline: An Approach and a Definition. <http://www.brainsarefun.com/Posdis.html> [accessed online on 12/2/2005]

Qeyd: Pozitiv intizam aşağıdakı hallarda uğursuz ola bilər:

1. Tələbə və ya bütün sinif qısa müddətdə mükafatlandırılır.
2. Davranışlara deyil, tapşırıqlara diqqət yetirilir. Məsələn, "Yaxşısı budur ağzını bağlayasan və danışmayasan" əvəzinə, "Başqalarına qarşı diqqətli olmanız və qısa zamanda sakitləşməyiniz sevindiricidir".
3. Yenə də şagirdin düzgün deyil, yanlış etdiyi vurğulanır.

Müsbət intizamdan istifadə edərkən, 4:1 nisbətini nəzərə almağa çalışın. Tələbə və ya sinfin yanlış bir hərəkətinə qarşılıq olaraq, dörd dəfə düzgün hərəkətini qeydə alın. 4:1 nisbətindən davamlı olaraq istifadə etməklə, tələbələrə onların düzgün davranışlarına diqqət yetirmək və onları dərhal mükafatlandırmaqda həqiqətən nə qədər ciddi olduğunuzu göstərirsiniz.³² Bu nisbəti əldə etdiyinizi yoxlamaq üçün gündəlik tutun və hər dərs saatının və ya günün sonunda şagirdlərinizin neçə dəfə yanlış və neçə dəfə düzgün davranışlarını qeyd etdiyinizi nəzərdən keçirin. Siz tərifin normal hal, tənqidin nadir hal olmasına qədər, nəzarət üçün hər hansı tələbə və ya müəllimin köməyindən də istifadə edə bilərsiniz.

Pozitiv intizamdan istifadə edən müəllimlər öz şagirdlərinin bacarıqlarına inanır və şagirdlərinə sevgi və hörmətlə yanaşırlar. Müəllimlər tələbələrini müşahidə etmək və müsbət davranışları təşviq edəcək şəkildə cavablandırmağa meyilli olduqda, tələbələrə öz davranışları üçün məsuliyyət daşımağı aşılayır və bu yolla yanlış davranış ehtimalını azaldırlar.

Fəaliyyət: Pozitiv dərslərin öyrənilməsi və tətbiq edilməsi

Müəllimlər və tələbələr üçün hər bir məktəb günü bir-biri ilə müsbət əlaqə qurmaq üçün bir çox imkanlar yaranır. Son günlərdə başınıza gələn və bəlkə fərdi təlimat ilə sizin və tələbələrinizin bir-biri ilə müsbət əlaqə yaratdığı vəziyyəti xatırlamağa çalışın. Aşağıda boş vərəqdə öz təcrübənizi təsvir edin. Bu məlumatdan digər tələbələrlə daha üstün şəkildə çalışmaq və neqativ intizama yol verməmək üçün necə istifadə edə bilərsiniz?

32. Ibid

Şagirdiniz nə etdi?

Siz nə dediniz və ya etdiniz?

Uşağınız necə cavab verdi?

Özünüzü necə hiss edirdiniz?

Bu təcrübəni digər uşaqlarla necə istifadə edə bilərsiniz?

Nizam-intizam dilemmasından yayınma

Bu bölmə nizam-intizam dilemmasından bəhs edir, yəni uşağın davranışı sizin xatirinizə idarə edilməli yoxsa uşaqların xeyrinə olmaqla onların davranışını yaxşılaşdırılmalıdır sualına cavab axtarır. Sözügedən dilemma hər biri üçün görülən tədbirlərin və nəticələrin eyni olmasını iddia edərək nizam-intizam və cəzanın məğzinin eyni olmasına dair səhv fikrə əsaslanır. Bu dilemmadan yayınmaq və anlaşılmazlığı aradan qaldırmaq üçün biz cəza və nizam-intizam, pozitiv nizam-intizamla müqayisədə cəzanın məğzi və nəticələri, habelə pozitiv nizam-intizam prosesi barədə öyrəndik. Ümidvarıq ki, bir çox yeni şeylər kəşf etdiniz, bəzi faydalı fikirlər formalaşdırdınız və uzunmüddətli əsasda nizam-intizam tədbirlərinin uşağın davranışına necə təsir etdiyi və onu necə ruhlandıracağı (və ya xələl gətirdiyi) barədə öyrəndiniz. Aşağıda sizin pozitiv və mənfi nizam-intizam arasındakı fərqləri dair biliklərinizi sınaqdan keçirmək üçün son tapşırığı diqqətinizə çatdırırıq.

Fəaliyyət: Pozitiv və neqativ nizam-intizam

Cədvəldə göstərilən hansı nizam-intizam tədbirlərinin pozitiv və ya neqativ olduğunu söyləyin. Zəhmət olmasa müvafiq sütunda işarə qoyun. Növbəti mərhələdə axırınıcı sütunda uşağın davranışını düzəltmək üçün istifadə etdiyiniz və ya edə biləcəyiniz hər bir tədbir üçün quş işarəsi qoyun. Səmimi olun!!!

Tədbir	Pozitiv (✓)	Neqativ (✓)	Bu tədbirdən istifadə etmisinizmi? Bəli / Xeyr
1. Dərsə başlamazdan əvvəl uşaqların diqqətini sizə yönəltməyi xahiş etmək			
2. Birbaşa təlimatlardan istifadə edilməsi (onlara dəqiqliklə nə baş verə biləcəyini demək)			
3. Fərziyələrin irəli sürülməsi			

Tədbir	Pozitiv	Neqativ	Bu tədbirdən istifadə etmişinizmi? Bəli / Xeyr
4. Sübut olmadan günahlandırma			
5. Ayağa qalxmaq və sinifi gəzmək			
6. Fiziki təzyiqdən istifadə etmək			
7. Əmr vermək			
8. Uşaqların necə davranmasını istədiyiniz kimi davranmaq (modelləşdirmə)			
9. Şagirdlərin davranışının ümumiləşdirilməsi			
10. Aşkar şəkildə bir uşağı digəri ilə müqayisə etmək			
11. Sinifdəki şəraitin zənginləşdirilməsi - rəngarəng edilməsi			
12. Problemin proqnozlaşdırılması			
13. Haqlı olduğunuza israr etmək və üstün mövqeyinizi nümayiş etdirmək			
14. Aydın və münasib məcburi qaydaların hazırlanması və tətbiqi			

Cavablar: 1, 2, 5, 8, 11, 12 və 14-cü tədbirlər pozitivdir.³³
3, 4, 6, 7, 9, 10 və 13-cü tədbirlər neqativdir.³⁴ Nə qədər bal topladınız? Nə qədər pozitiv və nə qədər neqativ metodlardan istifadə etmişiniz?

33. McDaniel, Thomas R. "A Primer on Classroom Discipline: Principles Old and New." Phi Delta Kappan, September 1986. Abstract available at <http://www.honorlevel.com/techniques.xml> [accessed online 10/6/2005]

34. Albert, Linda. A Teacher's Guide to Cooperative Discipline. Circle Pines, Minnesota: AGS, 1989.

Müəllim və şagird arasında pozitiv münasibətin qurulması

Bu bölmədə öyrənəcəkləriniz:

- ◆ Müəllim və şagird münasibətlərinin əsası
- ◆ Niyə uşaqlar müəyyən davranış nümayiş etdirirlər
- ◆ Uşaqlar niyə nizam-intizam qaydalarını pozurlar
- ◆ Şagirdinizin daxili aləmini öyrənmə
- ◆ Şagirdlərin yaşayışının başa düşülməsi
- ◆ Şagirdlərinizin ailələri haqqında öyrənmə
- ◆ Valideyn-müəllim ünsiyyəti
- ◆ Həvəsləndirmə strategiyaları

Müəllim-şagird münasibətlərinin əsası

Pozitiv nizam-intizam qaydalarından istifadə edən müəllimlər şagirdlərinə hörmət edir, onlara düzgün tərbiyə və dəstək verirlər. Onlar şagirdlərin nizamlı və ya uyğun olmayan davranışını olduğu kimi başa düşür, şagirdin nizamsızlığına səbəb verə biləcək özü barədə düşüncələrini analiz edə bilirlər. Onlar uşağın qabiliyyətlərini və vəziyyətini anlayıb, özlərini onun yerinə qoya bilirlər. Müəllimin şagirddən gözləntiləri ideallıqdan kənar, realığa uyğun olur. Müəllim şagirdin nizamsızlığa meyilliliyinin həm özü, həm də şagird üçün konstruktiv öyrənmə fəaliyyəti olduğunu dərk edir. O, bunun uşağın inkişafı üçün mühüm və təbii olduğunu, müəllimin avtoritetinə qarşı çevrilmədiyini də başa düşür.

Bir-birini başa düşmə və qarşılıqlı anlaşmaya əsaslanan bu cür müsbət münasibətlərin qurulması ilə şagirdlər müəllimlərinə inanır və onların rəğbətinə dəyər verirlər. Şagirdlər münasibətlərin müsbət xarakterinə və davamlı intizamlılığına cavab olaraq özlərinin nizamsız davranışlarını azaldır və bu zaman münasibətlərin keyfiyyəti daha da yaxşılaşır. Buna uyğun olaraq, ən yaxşı müəllimlər nümunə olmağı bacaran və uşaqların təqlid etmək, həmçinin razı salmaq istəyəcəyi qədər diqqət göstərdiyi müəllimlərdir.

Niyə uşaqlar müəyyən davranış nümayiş etdirirlər

Seçimlər etmək

4-cü sinif müəlliməsi Leyla xanım həmişə şagirdi Fərid ilə münasibətlərində çətinliklər yaşayırdı. Onlar hər zaman bir-birinə zidd münasibətdə idilər. Fərid heç bir halda Leyla xanımın dərslə vaxtında gəlmək, ev tapşırıqlarını vaxtılı-vaxtında yerinə yetirmək kimi gözləntilərini həyata keçirməzdi. Leyla xanım problemin fərqi varmasa da, başqa bir müəllim tərəfindən məsələ anlaşıldı. Belə ki, Leyla xanım Fəridin yerinə yetirməsini istədiyi hərəkətləri ona sual şəklində ünvanlayırdı. Məsələn, o soruşurdu: "Fərid, zəhmət olmasa, dərslə vaxtında gələrsən?". Fərid isə cavabında deyirdi: "Yox!"

Heç kim və heç bir vəziyyət uşağı müəyyən bir formada hərəkət etməyə məcbur edə bilməz. Leyla xanım hər zaman Fəridi düzgün davranış formasını qəbul etməyə dəvət edirdi, lakin Fərid bu dəvəti rədd edirdi. Bəs niyə? Davranış forması seçmə əsaslanır və sizin şagirdiniz nə cür hərəkət edəcəyini özü seçir. Siz onları nəyə məcbur edə bilməzsiniz. Cəzalandırma tədbirləri bu səbəbdən uzunmüddətli təsirə malik olmur. Bununla yanaşı, əvvəlki bölmədə Ramonun müəlliminin öyrəndiyi kimi, siz şagirdin necə davranmaq barədə verdiyi qərarlara təsir gücünə maliksiniz. Ancaq bu zaman dəyişiklik ilk öncə sizdən - müəllimdən başlamalıdır. Sınıf qayda-qanunlarına uyğun şəkildə hərəkət etsin deyə, Ramonun müəllimi onunla və sinfin qalan şagirdləri ilə necə rəftar etməyi öyrənməli idi. Siz də eyni çətinliklə qarşı-qarşıyasınız. Sizin rolunuz şagirdin yanlış seçimlərinin səbəbini müəyyənləşdirmək və onu öz davranışı barədə daha yaxşı seçimlər etməyə istiqamətləndirəcək strategiyalar önə sürməkdir.

Birinci bölmədən də öyrəndiyimiz kimi, uşaqlar irsi faktorların, yaşadığı mühitin və özlərinin şəxsi, psixoloji ehtiyaclarının nəticəsində öyrənir və uyğun davranış nümayiş etdirir. Onların irsi xüsusiyyətlərini dəyişməyin mümkünsüzlüyündən əlavə, mühit üzərində də təsir gücümüz olduqca məhduddur. Bu məhdudiyyət özünü, xüsusən də valideynlər və icma liderləri ilə birgə işləyə bilmədikdə büruzə verir. Hər bir şagirdin necə davranmalı olduğu barədə seçim etdiyini başa düşərək, ona təsir göstərmək üçün strateji imkanlarınız vardır. Unutmayın: Davranış anlaşılacaq və məqsədyönlüdür. Özlərinin xəbəri olmasa da, şagirdlər hər bir hərəkəti məqsədyönlü şəkildə edirlər. Öz sinfinizi şagirdlərinizin gözündən görməyə başladığıda, onlara rəşional, inamlı və səmərəli cavab verə bilərsiniz.

Fəaliyyət: Eyni şagird, fərqli davranış

Sinifdə davranışı ilə sizi narahat edən və ya qıcıqlandıran bir şagirdi seçin. Bir həftə ərzində, xüsusən də sinifdən kənar hallarda onu davamlı müşahidə edin. O şagird başqa siniflərdə də digər müəllimlərlə və ya digər şagirdlərlə sizin sinfinizdə etdiyi kimi hərəkət edir? Əgər məktəbdə qarşılaşdığı digər situasiyalarda fərqli davranış nümayiş etdirirsə, niyə məhz sizin dərslərinizdə belə hərəkətlərə yol verir? Onun davranışı ilə problem yaşamayan müəllimlərlə məsləhətləşin. Onlar sizdən fərqli nə edirlər? Siz də Leyla müəllimə kimi tələblərinizi şagirdə sual şəklində ünvanlayırsınız? Onu cəzalandırdığınız üçün mü sinifə gəlmək istəmir? Ona seçimlər təqdim edib, nəticələri ilə başa çıxmağına digər müəllimlər də şərait yaradırlar? Davranışında daha məsuliyyətli olması üçün ona necə yardım edə bilərsiniz?

Hər şagirdin öz davranışında seçimlərə əsaslandığını qəbul etdiyimiz halda, bu yanaşmanı sinifdə və ya şagirdlərlə təmasda olduğumuz digər hallarda verdiyimiz reaksiyalara tətbiq etməliyik. Öncə etdiyimiz seçimləri və bu seçimlərin səbəblərini sorğulamalı, daha sonra özümüzü həm səs, həm də jestlərlə necə ifadə etdiyimizə diqqət göstərməliyik.

Mənsub olmaq zərurəti

Şagird davranışının ən son məqsədi aid olmaq zərurətini yerinə yetirməkdir.³⁵ Fundamental ehtiyac olan aidiyyət zərurəti həm uşaqlar, həm də yetkin şəxslərə məxsusdur. Hər birimiz aid olmaq üçün dəyərli bir yer tapmağa və onu saxlamağa çalışırıq. Öz axtarışımızda bizə dəyər qazandıracağını düşündüyümüz inanc, hissiyyət və davranışları seçirik. Bir çox şagirdlər günün əhəmiyyətli hissəsini məktəbdə keçirir. Bu səbəbdən onların sinif daxilində və ya məktəbdə özünə yer tapa bilmə bacarığı mühümdür. Şagird kollektivə mənsub olmaq zərurətinə nail olmaq üçün istər düzgün davranış, istər nizamsızlıq metodunu həyatın ilkin mərhələlərində seçir və daha sonra bu, onu xarakterizə edən yaşayış tərzinə çevrilir. Siz hər uşağa sosial cəhətdən qəbul olunan davranış metodunu seçməkdə yardımçı kimi çıxış edirsiniz. Bu, həyat boyu davam edən bir fəaliyyətdir!

35. Democratic Approaches to Classroom Management. <http://www.educ.sfu.ca/courses/educ326/chapter3.htm> [accessed online on 10/6/2005]

Şagird mənsubiyyət hissini yaşamaq üçün üç T-ni təmin etməlidir:³⁶

- ◆ Tapşırıqları sinif və məktəb tələblərinə uyğun şəkildə yerinə yetirmək TƏCRÜBƏSİNƏ yiyələnmək;
- ◆ Müəllimlər və sinif yoldaşları ilə müvəffəqiyyətli TƏMAS yarada bilmək;
- ◆ Qrupa dəyərli TÖHFƏLƏR verdiyini bilmək.

Aşağıda üç T-ni təmin etmək üçün şagirdlərin bacarığına təsir edən və barəsində tədbir görülə biləcək faktorlar göstərilir:

1. İnam, qarşılıqlı hörmət və anlayışa (qorxuya deyil) əsaslanan müəllim-şagird münasibətlərinin keyfiyyəti;
2. Müvəffəqiyyət qazanmaqda sinif mühitinin gücü (məsələn, bütün uşaqların özlərinin sinif proseslərinə cəlb olunduğunu, dəyərli olduqlarını və birgə şəkildə səmərəli çalışma biləcəklərini hiss etməsi);³⁷
3. Sinif quruluşunun uyğunluğu (necə idarə olunması; bu, sənəddəki növbəti bölmənin mövzudur).

Bu üç məsələni nəzərə almaqla üç T-ni təmin etmək üçün yollar taparaq, şagirdlərinizin aid olmaq ehtiyacını yerinə yetirə bilərsiniz. Beləliklə, mənsubiyyət axtarışı zamanı onların nümayiş etdirdiyi intizamsız davranışların qarşısını ala bilərsiniz. Nizamlı və passiv şagirdləri sinfinizdə aktiv iştiraka cəlb edə də bilərsiniz. Sahib olduğunuz ən güclü vasitə təşviq etməkdir. Sizin təşviq etmə bacarığınız olmasa, şagirdləriniz müvəffəqiyyət qazanmaq və mənsubiyyət hissini əldə etmək üçün vasitələr ortaya qoya bilməzlər.

36. Albert, Linda and Desisto, Pete. Cooperative Discipline. American Guidance Service, 1996.

37. Many techniques for improving your classroom's climate are included in: Embracing Diversity: Toolkit for Creating Inclusive, Learning-Friendly Environments, Bangkok: UNESCO, 2004. http://www2.unescobkk.org/ips/ebooks/documents/Embracing_Diversity/index.htm

Uşaqlar niyə nizam-intizam qaydalarını pozurlar?

Narahat olmayın: şagirdləriniz qəsdən nizam-intizamsız hərəkət nümayiş etdirmirlər. Uşaqlar adətən müəyyən səbəbdən nizamsız davranırlar. Şagirdləri nizamsızlığa apardığına inanılan ümumi səbəblərə aşağıdakılar aid edilə bilər:

- ◆ Şagird üçün verilən iş çox asan və ya çox çətin olduqda;
- ◆ İş şagird üçün maraqlı deyil, cansıxıcı olduqda;
- ◆ Tədris metodları uşağın öyrənmə üslubuna uyğun gəlmədikdə;
- ◆ Şagird dərslə hazırlıqlı olmadıqda;
- ◆ Şagirdə qoyulan tələblər qeyri-müəyyən və ya əsassız olduqda;
- ◆ Şagirdin zəif sosial bacarıqları olduqda, müəllim və ya digərləri ilə ünsiyyətə girə bilmədikdə və ya özünüqiymətləndirmə səviyyəsi aşağı olduqda.

Bütün bu səbəblər şagirdlərin həvəsdən düşməsinə yol açə bilər. Nizamsız şagirdlər həvəsdən düşmüş şagirdlərdir. Onlar faydalı əməllər görə biləcəklərinə inanmırlar və nizam-intizama pozaraq mənsubiyyət hissini tapmağa çalışırlar.

Yuxarıda sadalananlardan əlavə, dörd məqsədə çatmaq üçün uşaqların nizamsızlıq etdikləri hesab edilir:

1. Diqqət
2. Güc
3. Qisas
4. Uğursuzluq və ya bacarıqsızlıqdan yayınma³⁸

Hərəkətləri ilə sizi narahat edən və ya qıcıqlandıran şagird barədə yenidən düşünün. Bunun arxasında dayanan səbəbi öyrənmək üçün şagirdin hərəkəti zamanı özünüzü necə hiss etdiyinizi sorğulayın. Məsələn, şagird qaydalara itaət etmədiyi zaman narahat hiss edirsinizsə, demək, o, diqqət axtarır (Ramon kimi). Qəzəbli hiss edirsiniz? Deməli, uşağın əldə etmək istədiyi əsas məqsəd gücdür. Şagirdin davranışından sonra incinmiş

38. Dreikurs, Rudolf. Children: The Challenge. New York, NY: Duell, Sloan, and Pearce, 1964. Dreikurs, Rudolf and Soltz, Vicki. Children: The Challenge. Toronto: McClelland & Stewart, 1987. Albert, Linda and Desisto, Pete. Cooperative Discipline. American Guidance Service, 1996.

hiss edirsiniz? Bu zaman şagirdin əsas hədəfi qisasdır. Müəllimlikdən imtina edə biləcək dərəcəyə çatmısınız? Bu halda, şagird yetərsiz olduğuna inanır və öz hisslərini təsdiqləmək üçün nizamsızlıq nümayiş etdirir. Bu məqsədlərə yaxından baxaraq, hər biri üçün nə edilməli olduğunu müəyyən-ləşdirək.³⁹

Diqqət axtarışı

Hər sağlam uşaq diqqət tələb edir və bir çox nizamsız davranışın arxasında bu diqqət ehtiyacı dayanır. Şagirdlərin sağlam özünəinam formalaşdırma-sı üçün lazımi diqqəti təmin etmək öyrətməyin əsas hədəflərindəndir. Bəzi şagirdlər əlavə diqqət üçün nizamsız davranış göstərirlər. Onlar diqqət mərkəzində olmağa can atır və həm sizi, həm də sinif yoldaşlarını davam-lı şəkildə yayındırırlar. Onların öz mövcudluqlarını və əhəmiyyətlərini təs-diqləmək ehtiyacı var: "Ey! Məni gör! Mən burdayam və əhəmiyyətliyəm!" Əgər uşaqlar diqqəti nailiyyət və əməkdaşlıq ilə əldə edə bilmirsə, onlar buna başqa yollarla nail olurlar. Onlar istədikləri diqqəti dərsin gedişini pozsalar belə, əldə edəcəklərini bilirlər.

Ramonun misalında olduğu kimi, bəzi hallarda diqqətin əsirgənməsi nizamsız davranışı dayandıra bilər. Müəllim davamlı şəkildə diqqət cəlbinə istiqamət-lənən hərəkətə məruz qalırsa, onu gözardı etmək kifayət etməyə bilər. Problemin gözardı edilməsi onun ortaya çıxmasının səbəbi ola bilər.

Həddən artıq lazımsız diqqət tələb edən şagirdlərin danlama, rüşvət ver-mə və ya digər neqativ nizam-intizam qaydalarından istifadəyə meyil etməsi bəzən qaçılmaz olur. Bu zaman diqqət çəkməyin şagirdin əsas hədəfi oldu-ğunu yadınıza salsanız, danlama və ya rüşvət vermə kimi hərəkətlərin onu daha da cəsarətləndirəcəyini anlayarsınız. Uşağın aləmində müəllimin ona qəzəbli diqqət göstərməsi heç diqqət göstərməməsindən daha yaxşıdır. Siz uşağın yalnız nizamsız hərəkətlərinə diqqət ayırırsanız, bu halı saxlamaq üçün, o, ni-zam-intizamı daha çox pozacaq.

Nizamsızlığı ilə diqqət çəkən şagirdlərə bələdçilik etmək üçün pozitiv ni-zam-intizam qaydaları aşağıdakı siyahıda yer alıb:

39. The following four sections on attention, power, revenge, and failure are adapted from: Dealing with Behaviour. <http://www.kidsgrowth.com/resources/article/detail.cfm?id=119> [accessed online on 10/12/2005]

40 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

- ◆ Onların yaxşı hərəkətlərini dəyərləndirin; Diqqət axtarmadıqda və ya nizamsız davranmadıqda onları tərifləyin.
- ◆ Bu cür davranışı mümkün qədər göz ardı edin, xoş vaxtlarda uşağa müsbət diqqət ayırın.
- ◆ Diqqət cəlb etmək üçün onlara necə müraciət etməli olduqlarını öyrədin (məsələn, sualları olan zaman qaldırmaq üçün onlara "zəhmət olmasa, mənə baxın" yazılı kartlar düzəldin).
- ◆ Onlara göz ağırdın, ancaq danışmayın.
- ◆ Yaxınlıqda dayanın (uşaqlara yaxın dayanırsınızsa, diqqət cəlb etmək üçün artıq hərəkətlərə ehtiyac qalmayacaq).
- ◆ Hədəf-dayan-et; Bu qaydanı tətbiq edərkən hədəf yerinə şagirdin adını qoyun. Dayanmağınızı arzuladığınız hərəkəti müəyyən edin və şagirdin nəzərinə ondan hansı hərəkəti etməyini gözlədiyinizi çatdırın. Daha sonra edəcəyi hərəkəti seçməyə və nəticələri ilə razılaşmağa ona imkan yaradın. Bu qaydaya misal olaraq, əvvəlki bölmədə yer alan Fuad və Cavid arasında baş tutan Ssenari 3-ə diqqət yetirin.
- ◆ Gözlənilməz hərəkətlər edin, məsələn, işıqları söndürün, musiqili səslər çıxarın, səs tonunuzu aşağı salın və ya dəyişin, divarla danışın.
- ◆ Birbaşa sual vermək, yaxşılıq istəmək, seçimlər vermək və ya aktivliyi dəyişmək yolu ilə uşağın diqqətini yayındırın.

Diqqət tələb edən şagirdlərə cavab vermək üçün ümumi prinsip:

Nizamlı davranış zamanı belə, tələb əsasında diqqət ayırmayın. Uşaqların özlərini motivasiya etməyinə dəstək olun. Onlara diqqəti gözləmədikləri bir yolla ayırın. Onları "yaxşı" davranış nümayiş etdirən zaman yaxalayın.

Güc

Ramonun da misalında olduğu kimi, uşaqlar daim nə qədər güclü olduqlarını öyrənməyə çalışırlar. Bəzi uşaqlar sadəcə hadisələrin baş rolunda olduqları zaman sinifdə əhəmiyyətli yer tutduqlarına inanırlar. Güc axtarışında olan

uşaqlar yalnız sizin hakimiyyətinizə çətinlik yaratdıqda, qaydalara qarşı qoyduqda əhəmiyyətli olduqlarını zənn edirlər. Belə uşaqlar yalnız hakimiyyətin sinfə mənsubluq yaratması barədə yanlış inanca sahibdirlər. Onlar sizin dalaşmaq istəmədiyinizi hiss edən kimi nə qədər irəli gedə biləcəyinizi ölçmək üçün sizə qarşı çıxmağa və sizi tabe etməyə çalışa bilərlər.

Güc mübarizəsində verilə biləcək təbii reaksiya əsəbiləşmək və qəzəb nümayiş etdirməkdir. Bu zaman fiziki cəza növlərindən istifadə etməklə mübarizəyə birdəfəlik son qoymaq istəyi yarana bilər. Bu, sadəcə müvəqqəti fasiləni təmin edəcəkdir. Güc mübarizəsi göstərən zaman mehriban, lakin əsaslı hərəkətlər nümayiş etdirmək lazımdır. Danışiq üsulu çox kiçik ölçüdə müsbət təsir göstərə bilər. Çox zaman, o, mübarizəni alovlandırır. Siz şagirdin deyil, özünüzün necə hərəkət edəcəyiniz barədə bir qərara gəlməlisiniz.

Güc axtarışında olan şagirdlərlə yola getməyin ən ümumi üsulu onlarla konfliktdən yayınmaqdır. Unutmayın: münaqişə üçün iki tərəf lazımdır. Sakitləşin, seçimlər verin və uşağın bu seçimlərə əsasən etdiyi davranışın nəticəsinin ortaya çıxmasına imkan verin. Hətta onları yardıma cəlb etməklə əməkdaşlıqlarını qazana bilərsiniz. Misal üçün, deyə bilərsiniz: "Yaxşı, sinfə vaxtında gəlmək istəmirsən. Başa düşürəm. Bəs jurnalın yoxlanışı zamanı gəlməyənləri qeyd etməkdə mənə kömək edə bilərsiniz?" Bu halda sizə hakimlik etmək üçün güc axtarışında olan uşağın üzərinə məsuliyyət qoyur və ona qanuni güc verirsiniz.

Qisas

Qisas məqsədi ilə edilən yanlış hərəkətlə başa çıxmaq səbir tələb edir. Sizi və başqalarını incitməyə meyilli şagird özünün incindiyinə (həqiqi və ya xəyali surətdə) inanır və qisas almalı olduğunu düşünür. Bu cür şagirdlər özlərini düzgün anlaşılmayan, məğlub və bədbəxt hiss etdiklərindən bilərəkdən və ya bilməyərəkdən qisas almaq üçün məqam axtarırlar. Qisas fiziki, şifahi və hərəkətsizlik göstərmək yolu ilə passivlik şəklində özünü büruzə verə bilər. Həmçinin səssiz şəkildə, nifrət dolu baxışlar və ya jestlər vasitəsilə də nümayiş etdirilə bilər. Dolayı yolla şagird sizdən qisas almaq üçün başqa bir şagirdi incitmək və ya lövhəyə yazı yazmaq kimi yollara əl ata bilər.

Şagirdə qisas alması üçün imkan verildikdə, onlar, özlərinin və başqalarının incinməsi şəklində dövrə qururlar. Qisas axtarışında olan şagirdin problemlili olduğunu və daxilən həvəsdən düşdüyünü unutmayın. Qisas axtarışı dövrəsini qırmaq üçün incinməkdən və cavab verməkdən imtina etməlisiniz. Öz qisasınızı almağın arxasınca getməyin. Bunun əvəzinə, şagirdin özünə inamını artırmaq üçün onunla qayğıkeş və qarşılıqlı inama əsaslanan münasibətlər qurmağa çalışın. Uğursuzluğun mümkün olmadığı situasiyalara şagirdin daxil edilməsi ilə məqsədə nail oluna bilər. Özü haqqında yüksək fikirləri olan şagird qisas almaq üçün nizamsız hərəkətlərə yol vermir. Bundan başqa, həmin şagirdə və ümumilikdə bütün şagirdlərinizə özlərini necə düzgün ifadə edə biləcəklərini öyrədin. Fiziki və ya emosional zədə aldığı üçün qisas almaq əvəzinə, uşaqlara "bu haqda danışmağı", nə qədər incindikləri barədə bir-birlərinə məlumat verməyi öyrədin. Bundan başqa hadisənin səbəblərini öyrənməyə və gələcəkdə baş verməsinin qarşısını almağa çalışın.

Uğursuzluq və ya bacarıqsızlıqdan yayınma

Bəzi şagirdlər uğursuzluqdan və özlərinin, valideynlərinin və ya müəllimlərinin gözləntilərini qarşılaya bilməməkdən qorxurlar. Bu yetərsizlik hissi həvəsdən salınmış uşaq üçün bir qaçış yoludur. Başqa sözlə, özlərini yaxşı hiss etmədikləri üçün nizamsız hərəkətlərə yol verirlər. Belə şagirdlər zəkəsiz olduqlarını düşünsələr, sinifdə uğurlu fəaliyyət göstərməyə cəhd etməyəcəklər. Çünki yenidən özünü sınaqıb məğlubiyyətə uğramaqdansa, əvvəlcədən yola başlamaqdan imtina etmək daha asandır. Uşaqlar yetərsizlik hissini öz hərəkətlərində belə büruzə verə bilərlər: "Mən bu riyaziyyat məsələlərini həll edə bilmirəm." "Mən fizikada yaxşı deyiləm." "Bu kitab mənim üçün çətinidir." Lağ etmək və ya sarkazm (Bundan daha yaxşısını edə bilmədin?!) kimi neqativ nizam-intizam qaydalarının tətbiqi bu uşaqların daha dəyərsiz hiss etməsinə yol açır. Alternativ olaraq, bacarıqsız, nüfuzsuz və ya qəddar olduğunu hiss edən uşaqlar bununla övünə, fəxr edə və ya ona qarşı mübarizə apara bilərlər. Hətta onlar digər uşaqları qorxutmaq və ya onlara da yetərsizlik hissini aşılamaq üçün bullinq tətbiq edən zorbalara çevrilə bilərlər.

Şagirdləriniz yetərsiz hiss etdikdə sizin qarşınızda çətin bir tapşırıq dayanır. Onların olduğu səviyyədən başlayın, qarşıya real gözləntilər qoyun, onların işləri ilə bağlı bütün tənqidləri aradan qaldırın, ən kiçik cəhdlərini belə

yüksək qiymətləndirin və ən əsası onlara yazığınız gəlməsin. Uşaqların özlərinə olan inamını bərpa etməli və nə qədər kiçik olmasından asılı olmayaraq, əldə etdikləri hər bir uğuru tərifləməklə onları ruhlandırmağınızdır. Bilərəkdən asanlıqla uğur qazana biləcəkləri tapşırıqlar verin və davranış tərzləri və ya müsbət səyləri üçün onları tərifləmək fürsətini əldən verməyin. Uşaqların yanlış qərarlar verən kiçik ölçülü yetkin insan olmadıqlarını unutmayın; onlar hələ də öyrənmə prosesində olduqları üçün səhvlər edirlər.

Şagirdləri tanımaq

Sizinlə şagirdləriniz arasında yaxşı davranışları təşviq edib, nizamsızlığın qarşısını alan qayğı və inama əsaslanan münasibətlərin qurulması çətin ola bilər. Bununla birlikdə, tədris prosesinin daha əyləncəli edilməsi və şagirdlərinizin öyrənmə potensialının artırılması kimi mükafatlar bu yolda sizi gözləyir. Onların müsbət nailiyyətləri sizin performansınızı və şagirdlərə nə dərəcədə "nümunə" ola bildiyinizi nümayiş etdirir.

Sinfinizdə neçə nəfər uşaq olmasından asılı olmayaraq, onların hər biri haqqında mümkün qədər ətraflı məlumat əldə etməyə çalışmalısınız. Şagird sayı çox olan sinifdə işləyirsinizsə, diqqətinizi ilk növbədə sayı az olan, şəxsi və ya ailə vəziyyəti görə nizamsız hərəkətlərə meyilli olduğunu düşündüyünüz xüsusi uşaqlar üzərində cəmləyin. Onların özlərini necə gördüyünü və xarici faktorların onların davranışına necə təsir etdiyini anlamağa səy göstərin.

Unutmayın: Hər şagird özünəməxsus bir fərddir. Onların hər biri fərqli bir tarix, dünyaya fərqli bir yanaşma və ondan öyrənmə üsulu, gələcək üçün fərqli arzular gətirir. Uşaqlara fərd kimi yanaşaraq onların özləri və ailələri haqqında məlumat almağa çalışmaq, onların qayğısına qaldığınızı və unikallığına hörmət etdiyinizi nümayiş etdirərsiniz.

Hörmətin olduğu mühitdə bütün şagirdlər özlərini təhlükəsiz və dəyərli hissədir. Müəllim hər zaman şagirdlərlə dostcanlı və açıq ünsiyyətə malik olsa da, müəllim yetkin şəxsdir. Şagirdin işinə diqqətli yanaşma qayğını və hörməti nümayiş etdirir. Şagirdə sadəcə "yaxşı işdir" demək əvəzinə, işin nə üçün yaxşı olduğunu açıqlamaq lazımdır.

44 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

Müəllim hər bir şagirdin maraq dairəsi və arzularından əlavə, onların bilik və bacarıq səviyyəsinə də bələd olmalıdır. Şagirdlərinizi daha yaxından tanımaq üçün fəaliyyətlər həyata keçirmək olduqca əhəmiyyətlidir. Aşağıda müəllimlərin uğurla həyata keçirə biləcəyi 3 fəaliyyət göstərilib.⁴⁰ Bəlkə siz başqalarını da düşünüb tapa bilərsiniz?

Fəaliyyət: Mən kiməm?

Dərs ilinin əvvəlində şagirdlərinizdən aşağıda göstərilənə bənzər bir vərəqi doldurmağı istəyin. Buradakı məlumatlardan şagirdlərlə söhbət zamanı, dərs planının hazırlanmasında və öyrənmə aktivliklərinin təşkilində istifadə edin. Birinci rübün sonunda şagirdlərinizdən vərəqi yenidən doldurmağı xahiş edin. Dəyişiklikləri nəzərdən keçirin, hər bir şagirdin hansı sahədə yaxşı olduğuna inandığını, həmçinin onların hansı məqamlarda sinifdə özlərini rahat və xoşbəxt hiss etdiklərini aydınlaşdırın.

Daha hansı aktivliklər şagirdlərinizin özünəinamını artırma və sinfinizi daha əyləncəli bir məkana çevirə bilər?

Əgər şagirdlərinizlə uzun illər birlikdə olacaqsınızsa, vərəqləri qovluqda saxlayın və dəyişikliklər etmək üçün onları nəzərdən keçirin. Müvafiq olaraq dərs planlarına və fəaliyyətlərə də yenidən baxın. Əgər müxtəlif fənləri tətbiq edən müəllimlərlə eyni məktəbdə çalışırsınızsa, məlumatlarınızı bölüşün və onları da dərslərini buna uyğun şəkildə hazırlamağa təşviq edin.

40. Classroom Management. Rapport With and Knowledge of Students. http://www.temple.edu/CETP/temple_teach/cm-know.html [accessed online on 10/20/2005]

Şagirdin adı: _____

Belə adlanmaq istəyirəm _____

Mənim haqqımda bilməli olduğunuz bir məlumat _____

Birgə çalışmaq istərdim _____

Mən bu işdə yaxşıyam _____

Mən bu işdə yaxşı deyiləm _____

Sinifdə özümü bu zaman xoşbəxt hiss edirəm _____

Sinifdə özümü bu zaman narahat hiss edirəm _____

Fəaliyyət: Bölüşmək zamanı

Şagirdlərinizin kiçik qruplarda öz hislərini, həyatlarında baş verən yaxşı və ya pis hadisələri bölüşə bilməyi üçün gündə və ya ən azı həftədə bir dəfə 10-15 dəqiqə vaxt ayırın. Qrup iştirakçıları müəllim və ya siniflə paylaşılması əhəmiyyətli hesab etdiyi informasiyanı özləri seçə bilər.

Bundan başqa şagirdlərdən şəxsi gündəliklər tutmağı və bəzi qeydlərini sizinlə və digərləri ilə bölüşməyi istəyə bilərsiniz. İnşa yazmağı öyrədən zaman onlardan öz həyatlarında baş verən həm yaxşı, həm də pis hadisələr haqqında yazmağı istəyə bilərsiniz.

Xüsusi çətin vəziyyətdə olan uşaqları bölüşməyə təşviq etmək üçün bu bölmənin sonunda olan həvəsləndirmə strategiyalarından istifadə edə bilərsiniz. Mümkün olan hər bir anda onları tərifləməyə çalışın. Etmək və ya öyrənmək istədikləri xüsusi məlumatlar barədə onlardan soruşun.

46 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

Aktivlik: Boşluqları Doldurun

Aşağıdakı kimi boşluqları doldurma blankı hazırlayın.

"Məktəbdən sonra mən adətən _____

Mənim sevimli yeməyim _____

Ən sevdiyim fəaliyyət _____

Məktəbdə ən sevdiyim fənn _____

_____ kimi olmaq istəyirəm.

Məktəbi bitirdikdə _____ olmaq istəyirəm."

Fərqli həyat tərzini və bacarıqlara malik çoxsaylı şagirdin olduğu siniflərdə dərslərin əvvəlində bu aktivliyi həyata keçirməklə onların bir-birini tanıması üçün şərait yarada bilərsiniz. Bu məlumatların əks olunduğu vərəqin sağ tərəfinə bir sütun əlavə edin, lakin onu boş saxlayın. Şagirdlər boşluqları doldurduqdan sonra, onlardan hər bir sətərə eyni cavabı verən şagirdləri tapmağı və hər birinin adını həmin sütunda yazmağı xahiş edin.

Şagirdlərin yaşadığı mühiti tanımaq

Yuxarıda sadalanan dörd səbəb əsasında şagirdinizin nə üçün nizam-intizam hərəkətlərinə yol verdiyini anladıqdan sonra, bu halları azaltmaq və ya tamamilə qarşısını almaq üçün asanlıqla pozitiv nizam-intizam alətini seçə bilərsiniz. Yuxarıdakı dörd məqam yalnız uşağın öz emosional və psixoloji ehtiyaclarını qarşılamasına yönəlib. Burada hər bir şagirdin gəldiyi həyat şəraitini başa düşmək faktoru çatışmır.

Uşağın davranışına təsir gücünə malik olan yeganə faktor biz deyilik. Hər bir uşaq özünün mənsub olduğu ümumi öyrənmə mühitinin məhsuludur. Bu mühit sadəcə sizin sinfinizi və məktəbi deyil, uşağı, onun ailəsini və onun ətrafını əhatə edir. Misal üçün, siz dəfələrlə belə misallar eşit-

misiniz: "O, atası kimi davranır" və ya "O necə də böyük qardaşına oxşayır". Belə geniş mühitin anlaşılması bir çoxunuz, xüsusən də, yalnız sinif və məktəb hüdudlarında çalışanlarınız üçün çətin ola bilər.

Sinifdəki davranış tərzini şagirdin özü və ya ailəsi barədə, həmçinin məktəb daxilində və ya xaricində qarşılaşdığı çətinliklərdən yaranan məyusluğunu əks etdirə bilər. Uşağın davranışını şərh edən zaman diqqətli olmaq lazımdır. Yanlış davranış kimi qiymətləndirdiyimiz hərəkət nizam-intizamsızlıqdan irəli gəlməyə bilər. Məsələn, evdə lazımı diqqəti ala bilmədiyi üçün uşaq sizin diqqətinizi cəlb etməyə çalışa bilər. Bu, uşağın evdə və ya digər hallarda qarşılaşdığı problemlərdən yaranmış məyusluğunu və reaksiyasını sinifə daşdığı hal ola bilər. Bu məqamda uşağın davranışı deyil, onun üçün düşdüyü situasiya problemlidir. Məyusluq adətən yanlış davranış nümayiş etdirməyən uşaqların vəziyyətindəki kəskin dəyişikləri də izah edə bilər. Hər bir halda, uşağı nizam-sız davranışına görə cəzalandırmaq "səhv" addımdır. Çünki uşağı özünün günahı olmayan bir məsələyə görə cəzalandıra bilərik və bu hal onda çaşqınlıq yarada bilər. Belə olduqda, cəzalandırmaq işə yaramadığı kimi, uşağın inkişafına ciddi ziyan vura bilər.

Davranışını müsbət istiqamətə yönəltmək üçün uşağın ümumi öyrənmə mühitini və şəxsi, ailə və ya icma səviyyəsində onun davranışına təsir edən faktorları anlamalıyıq. Şagird nizam-sız davranış göstərən zaman yuxarıda izah olunan dörd hədəflə yanaşı, bu faktorları da nəzərə almalıyıq. Şagirdin sinifdə baş verən bir məsələ ilə bağlı çətinliyi olması və ya problemin məktəb və sinifdən kənar qaynağının olmasını sorğulamalıyıq. Bu problemin həlli sadəcə bizdən asılı deyil. Uşağın qarşılaşdığı və sinifdə nizam-sız davranışlarla əks etdirdiyi çətinliklərin məyyənləşdirilməsi və həlli üçün valideynlər, icma rəhbərləri və yerli təşkilatlar ilə əməkdaşlıq yaratmağa ehtiyac vardır.

Şagirdinizin sinifdə iştirakçılıq və nailiyyətlərinə, həmçinin nizam-sız hərəkətlərinə təsir göstərə biləcək faktorlar aşağıdakı siyahıda göstərilir. Həmçinin buraya həmin faktorları tətbiq etmək və ya aradan qaldırmaq üçün ailənin və icmaların iştirakını nəzərdə tutan tədbirlər də daxil edilir.⁴¹ Bu siyahı tam deyil. Mühitinizdə başqa hansı faktorların şagirdlərinizin davranışına təsir edə biləcəyini və onların ortaya çıxması halında bu məsələnin həlli üçün hansı tədbirlərin görülməli olduğunu həmkarlarınızla müzakirə edin.

41. UNESCO. "Booklet 3: Getting All Children In School and Learning," Embracing Diversity: Toolkit for Creating Inclusive, Learning-Friendly Environments. Bangkok, 2004.

Uşaq

Əmək fəaliyyətinə ehtiyac. Evdə və ya işləyərək valideynlərinə maddi yardım etmək haqqında düşünən şagird dərslərinizdə iştirak etmək istəməyib, yayınma vasitəsi kimi nizamsız davranışdan istifadə edə bilər. Belə uşaqlar ailələrinin maddi ehtiyaclarını dərhal qarşılamaq üçün fəaliyyətə keçməkdə maraqlı olur. Onlar ailələrini iqtisadi cəhətdən təmin etmək üçün daha uzun müddətli planda təhsillərini tamamlamaq barədə düşünməzlər. Təhsilin və düzgün davranış qaydalarına əməl etməyin iş imkanlarını necə artırdığını şagirdlərə göstərmək lazımdır. Onlar məktəbdə, təlim proqramlarında işlə təmin olunaraq həm öyrənə, həm də maddi qazanc əldə etməyə cəlb oluna bilərlər. Xüsusi bilik və bacarıqlara nail olmuş valideyn və ya nüfuzlu cəmiyyət nümayəndələrini dəstək üçün sinfə dəvət etmək də yaxşı strategiyadır. Onlar uşaqlara öz ixtisasları və sinifdə öyrəndiklərinin bir ixtisasa yiyələnməkdə faydasını, həmçinin uzun müddətli planda təhsilin dəyərini öyrədə bilərlər.

Bəzi şagirdlər, xüsusən qızlar məktəb başlamazdan öncə qardaş-bacılarının qayğısına qalmaq, evi təmizləmək, yemək hazırlamaq və heyvanlara baxmaq kimi ev işləri görürlər. Bu səbəbdən onların ev tapşırığı etməyə vaxtları az qalar, məktəbə gec gələ və dərstdə yata bilərlər. Bunlar davranış problemləri olmayıb, ailədən gələn situasiyaya onların verdiyi cavabdır. Nizam-intizam qaydalarının tətbiqi bu cür uşaqların davranışını düzəltməyə cəhdidir. Başqa strategiyalar əvəzinə, uşağın həm evdə işlərini görüb, həm də öyrənməyinə yardım edə biləcək yollar seçilməlidir. Məsələn, dərslər zamanı uşağa daha çox diqqət ayırmaq, ev tapşırığını məktəbdə olarkən yerinə yetirə bilməsinə şərait yaratmaq, tapşırıqların yerinə yetirilməsində uşaqların bir-birinə kömək etməsi üçün qrup işi tətbiq etmək və evdə əlavə hazırlıq keçmək kimi strategiyalar bura aid edilə bilər.

Xəstəlik və aclıq. Uşaqlar xəstə, ac olduqda və ya qidalanmadıqda yaxşı öyrənə bilmirlər. Bu cür uşaqlar gündəlik həyatda yaşamaq üçün mübarizə aparan yoxsul ailələrdən gəlirlər. Xəstəlik və aclıq uşağın diqqətini azaldır və onun müvəffəqiyyət səviyyəsinə ciddi təsir edir. Aşağı müvəffəqiyyət dərəcəsi yetərsizlik və uğursuzluq hisslərinə səbəb ola bilər, bu isə uşağı nizamsızlığa yönəldər. Bu uşaqlara yardım etmək üçün görülməli olan tədbirlər sinfin hüdudlarından kənara çıxaraq, məktəb və icma səviyyəsinə çatır. Məktəbdə uşaqların qidalanma ehtiyaclarını tam təmin edə biləcək təlim proqramları tətbiq etmək atılmalı olan ilk addımdır. Xüsusən qızlar üçün, bu, daha faydalı ola bilər. Qadınlardan ibarət icma qrupları və ya di-

gər yerli təşkilatlar nahar və qəlyanaltıları hazırlaya bilər. Bununla yanaşı, müntəzəm sağlamlıq, diş və qidalanma yoxlaması və müalicə proqramlarını tətbiq edə bilmək üçün yerli səhiyyə xidməti təminatçıları ilə əməkdaşlıq etmək lazımdır.⁴²

Zorakılıqdan qorxu. Məktəbə gedərkən və ya gələrkən, həmçinin məktəb daxilində və sinifdə zorakılıq görməkdən qorxu (fiziki cəza və bullinq formasında) bəzi şagirdlərin geri çəkilməsinə və dərslərdə iştirakdan yayınmasına səbəb ola bilər. Bu, onların özünəinamının zədələnməsinə və yetərsizlik hissinin artmasına yol açar. Bəs məktəbin vəziyyətini daha yaxşı anlamaq üçün siz hansı tədbirləri görə bilərsiniz? Məktəb ərazisində və ya məktəbə gəliş-gediş zamanı zorakılığın baş verdiyi ərazini müəyyən etməkdə uşaqlara və icma nümayəndələrinə yardım edin. İcma rəhbərləri və valideynlərlə birlikdə "uşaq nəzarəti" fəaliyyətləri həyata keçirə və valideynləri, müəllimləri və ya digər icma üzvlərini zorakılıq ehtimalının yüksək olduğu ərazilərə nəzarət etməyə cəlb edə bilərsiniz. Bu tədbirlərə zəruri hallarda təhlükəsiz ərazilərə qədər uşaqları müşayiət etmək də aid edilə bilər. Şagirdlərinizdən bullinqə məruz qalmaları və ya fiziki cəza ilə üzləşmələri barədə məlumat almaq üçün anonim sorğular hazırlaya bilərsiniz.⁴³ Məktəbiniz fiziki cəza da daxil olmaqla, uşaqlara qarşı zorakılıq hallarının qarşısını almaq üçün ciddi və tətbiqedilən siyasət həyata keçirməli, müəllimlər və məktəb heyəti üçün uyğun davranış qaydaları müəyyən etməlidir.

Əlilliklər və xüsusi ehtiyaclar. Məktəblərin və təhsil sistemlərinin fiziki, emosional və ya öyrənmə zəifliyi olan uşaqlar üçün inklüziv siyasət və ya proqramları olmadıqda, əlilliyi və ya xüsusi ehtiyacları olan uşaqları məktəblərə cəlb etmək mümkün olmur. Buna baxmayaraq, bu uşaqlardan bəziləri məktəblərdə və hətta sizin sinfinizdə ola bilər. Bu uşaqların görmə və eşitmə zəiflikləri və ya Ramon kimi (DÇHS) "gizli" əlillikləri olur. Bu zəifliklər üzə çıxarılmırsa, uşaqların diqqətsizlik, aşağı öyrənmə potensialı və ya hiperaktivlik kimi hərəkətləri yanlış surətdə nizamsız davranış kimi qəbul oluna bilər. Belə uşaqların tez müəyyən olunması və onların dərslərdə tam iştirakı üçün yardım edilməsi məqsədilə məktəblərdə skirininq proqramlarına ehtiyac duyulur. Şagird bəzi sadə görmə və eşitmə testlərini özü də edə bilər.⁴⁴

42. For additional ideas, see: UNESCO. "Booklet 6: Creating a Healthy and Protective ILFE," Embracing Diversity: Toolkit for Creating Inclusive, Learning-Friendly Environments. Bangkok, 2004.

43. UNESCO. "Booklet 4: Creating Inclusive, Learning-Friendly Classrooms," Embracing Diversity: Toolkit for Creating Inclusive, Learning-Friendly Environments. Bangkok, 2004.

44. UNESCO. Booklet 6: Creating a Healthy and Protective ILFE. Embracing Diversity: Toolkit for Creating Inclusive, Learning-Friendly Environments. Bangkok, 2004.

Ailə və icma

Uşağın qarşılaşdığı problemlərin müəyyənləşdirilməsi və onlarla dayanıqlı yollarla mübarizənin aparılması üçün ailələr və icmalar uşaq müdafiəsi və qayğısının ilkin pilləsində dayanmalıdır. Nizamsız davranışa qarşı ən effektiv tədbirlər güclü, qayğıkeş və səmərəli ailə və icmalardan keçir. Aşağıda şagirdin məktəbə getməsi və oradakı davranışının müəyyən olunması üçün ailə və icma ilə bağlı əsas mülaizələrin bir qismi yer alıb. **Sizin cəmiyyət, ölkə və ya mədəniyyətinizdə uşağın məktəbdə iştirak və davranışına təsir edə biləcək digər ailə və ya icma faktorları varmı?**

Yoxsulluq və Təhsilin Praktiki Dəyəri. Yuxarıda qeyd olunan əmək fəaliyyəti ehtiyacı ilə əlaqəli şəkildə yoxsulluq şagirdin məktəbdəki performansına və davranışına təsir edir. Maddi yük altında qalan valideynlər hətta yaşamaq üçün lazım gələn təməl ehtiyacları qarşılamaqda təzyiq altındadırlar. Belə ailələrdə uşaqlar öz təhsili və gələcək həyatı hesabına ailəyə gəlir gətirməlidir. Xüsusən də valideynlər uşaqların gündəlik həyatında təhsilin məna kəsb etmədiyini düşündükdə və nəticədə uşaqların məktəbə getmə məcburiyyətini dərk etmədikdə və onların məktəbdə (həmçinin evdə) davranış qaydalarına riayət etmələrinə maraq göstərmədikdə belə hallar baş verir. Valideynlər yerli məktəblərin keyfiyyətli təhsil vermədiyini və uşaqlarının müəyyən peşələrə yiyələnməsinin sinifdə öyrənəcəklərindən daha faydalı olacağını da düşünə bilərlər.

Yoxsulluğun səbəbləri iqtisadi olduğundan, kasıb uşaqların məktəbə cəlb edilməsi və aktiv şəkildə öyrədilməsi barədə effektiv strategiyalar uşaq və onun ailəsi üçün qısa və uzun müddətli iqtisadi stimullara əsaslanmalıdır.

Yetərsiz qayğı göstərmə. Pul qazanmaq ehtiyacı bəzi valideynləri öz uşaqlarına qayğı göstərmək üçün az zaman ayırmağa vadar edir. Bəzi hallarda onlar müvəqqəti və ya daimi sürətdə öz evlərindən miqrasiya etməyə məcbur olurlar. Nəticədə, onlar uşaqların qayğısını yaşlı nənə-babaların və ya başqalarının öhdəsinə buraxırlar. Valideyn və ya qəyyumların uşağı uyğun qayğı ilə təmin edəcək biliyi, təcrübəsi və ya resursları olmadıqda, bu, xəstəlik və aclığa yol açır. Onlar həmçinin pula ehtiyac duyduqda təhsilə dəyər vermir və uşağın sinifdə özünü necə aparması ilə də maraqlanmırlar. Bu uşaqlara yardım etmək məqsədilə hansı tədbirlər görülə bilər?

- ♦ Xüsusi günlərdə valideynləri və digər qəyyumları məktəbə dəvət edin. Onlara uşaqların işlərini göstərin və daha yaxşı qayğı göstərmək yolu ilə uşaqların sağlamlığı və davranışının inkişafı üçün qeyri-rəsmi danışıqlar və ya təlimlər aparın.
- ♦ Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, öz bacarıqları haqqında xüsusi biliyə malik valideynləri və qəyyumları sinfinizə dəvət edin. Bu zaman onlar öz biliklərinin uşaqları üçün əhəmiyyətli olduğunu öyrənəcəklər.
- ♦ Uşaqların tərəqqisini və qayğı göstərmənin uşağın öyrənmə səviyyəsi, özünəinamı və davranışındakı rolunun vacibliyini müzakirə etmək məqsədilə mütəmadi "müəllim-valideyn/qəyyum" iclasları təşkil edin.
- ♦ Sağlamlıq və qidalanma ilə məşğul olan dövlət qurumları və ya qeyri-hökumət təşkilatlarından uşaq qayğısı ilə bağlı materiallar alın. Məktəbdə sağlamlığın qorunması və ailə həyatında təhsil proqramları ilə bağlı uşaqları məlumatlandırmaq üçün onlardan istifadə edin və mütəmadi olaraq valideynlərə oxumaq üçün uşaqlarla birlikdə evə göndərin.
- ♦ Valideynlər və qəyyumların uşağın qayğısı sahəsində təcrübəsini artırmaq üçün məktəb və yerli təşkilatların da köməyi ilə valideynlik bacarıqları barədə təlim proqramları hazırlayın.
- ♦ Çətin ailə şəraitində yaşayan uşaqlara istinad edərək yerli sosial yardım agentlikləri ilə əməkdaşlıq qurun.

Ailə və icma: Tayland strategiyası

Taylandda öyrənmə zəifliyi olan, tez-tez dərstdən yayınan, öyrənməyə həvəsi olmayan və ailə gəlirləri aşağı olduğundan əməyə cəlb olunan uşaqların üzə çıxarılmasında məktəblər onların nailiyyətləri və ailələri haqqında məlumatlardan istifadə edirlər. Belə uşaqlara ipək və pambıq toxuculuğu, tikiş, ağac emalı, kənd təsərrüfatı istehsalı, yazı yazma, kompüter təlimi və başqa bacarıqlarının öyrədilməsinə üstünlük verilir. Bu təlimlər uşaqlar məktəbdə olarkən ailə gəlirlərinin artmasına və onların bütün həyatları boyu istifadə edə biləcəkləri bacarıqlara yiyələnəsinə imkan yaradır. Onlar uşaqların özünə olan inam və hörmətini, nailiyyət duyğusunu da artırır. Bu uşaqlardan bəziləri öz işlərinə görə milli və regional mükafatlara da layiq görülmüşdür. Bəzi məktəblərdə bu uşaqların valideynləri "müəllimlik" edərək, şagirdlərə ipək ipliklərin boyanması və ənənəvi naxışların toxunması kimi qədimi bacarıqları öyrədir. Bunlar yaşayış resurslarını gücləndirərək və vacib mədəni dəyərləri saxlamağın əhəmiyyətini vurğulayaraq, ailələrin və icma üzvlərinin gözündə məktəbin dəyərini yüksəldir. Bütün bunlar şagirdlərin məktəbdəki işi və davranışı, həmçinin təhsilin gələcəkdə ailəyə gətirə biləcəyi qatqılar barədə valideyn və uşaq arasındakı ünsiyyəti artırır. Buna bənzər bir strategiyaları sizin məktəbin kurikulumuna daxil etmək olarmı?

Konflikt. Maddi resurslar və ya digər problemlər (sərxoşluq və ya narkotik maddə istifadəsi) səbəbindən konfliktə düşən bəzi valideynlər uşaqlarına zərər verə bilər. Bu isə nəticədə uşağın şiddət və istismara yönəlməsinə yol açar, onun bacarıqsız olma hissini gücləndirə bilər. Bunlar şagirdlərin dərstdə qeyri-müntəzəm iştirakına və nizamsız davranışına yol açmağa kimi onları evdən və ya məktəbdən qaçmağa sövq edə bilər. Məsələn, 1997-ci ildə baş tutmuş Asiya iqtisadi böhranı zamanı tayvanlı bir oğlan valideynlərinin pul uğrunda mübarizəsinin arasında qaldı və döyüldü. O, kəsib şəraitdə yaşadığından tezliklə sinifdə iştirakdan yayınmağa başlayacaq və tapşırıqları vaxtında yerinə yetirməyəcəkdi. Müəllimi onu cəzalandırmaq əvəzinə, ondan ev həyatını təsvir etməyini istədi və bu zaman onun haqqında həqiqətlər üzə çıxdı. O, ailəsinin maddi vəziyyəti ilə bağlı heç bir günahı olmadığından nə üçün döyüldüyünü anlamadığını açıqladı. Bundan sonra müəlliməsi uşağı tərifləməyə, ona fərqlənmək üçün imkanlar verməyə, eyni zamanda "şəfəqli qayğı" və diqqət göstərməyə başladı.

Müəllimə məktəbdən əvvəl və sonra mümkün olan vaxtlarda evdə destruktiv mühitdə qalmaq əvəzinə, ona işlərində yardım etməsini uşaqdan xahiş etdi. Tezliklə şagirdin davranışları dəyişdi və çalışmalarında mükəmməlləşməyə başladı. Valideynləri öz problemlərini həll etdikdən sonra, oğullarının məktəbdə uğur qazandığını gördülər və onu valideyn-müəllim iclasında təriflədilər.

Ayrı-seçkilik. Dil, din, iqtisadi səviyyə və ya mədəni xüsusiyyətlərinə görə cəmiyyətdən böyük ölçüdə fərqlənən ailələrdən gələn uşaqlar zorbalıq, lağa qoyma, incidilmə və başqa növ zorakılıqlara hədəf olma riskini daşıyır. QİÇS virusu daşıyan uşaqlar da risk altındadır. Belə uşaqların məktəb həyatına, öyrənmə prosesində bərabər, aktiv və məmnun şəkildə iştirakına ən böyük əngəl onları hədəf alan neqativ, diskriminativ davranışlardır. Neqativ münasibət bütün səviyyələrdə - ailə, icma üzvləri, məktəblər və müəllimlər, dövlət rəsmiləri və hətta fərqləndirilən uşaqların özləri arasında - mövcud ola bilər. Qorxular, tabular, utanç hissi, cəhalət və yanlış məlumatlanma - bütün bunlar belə uşaqlara və onların vəziyyətinə qarşı mənfi yanaşma yarada bilər. Belə uşaqlar özlərinə aşağı səviyyədə hörmət edə, sosial münasibətlərdən gizlənə və ya qaça, sinifdə nizamsız davranış nümayiş etdirə və cəmiyyətin görünməz üzvlərindən birinə çevrilə bilər. Ayrı-seçkililiyin azaldılmasına və fərqlilik dəyərlərinin ucaldılmasına xüsusi diqqət göstərmək vacibdir.

- ◆ Sinif dərslərinin və materiallarının cəmiyyətin fərqli mədəniyyətləri və dillərini əks etdirməsi üçün valideynlər və icma üzvləri ilə birgə çalışın. Bu, icmanın materialları faydalı və etibarlı hesab etməsinə yardım etməklə yanaşı, uşaqları məktəbdə iştiraka və birgə əməkdaşlıq fəaliyyətinə cəlb edəcəkdir.
- ◆ Milli hekayələr, şifahi xalq yaradıcılığı, mahnılar və şeirlər vasitəsilə sinif dərslərini zənginləşdirin.
- ◆ Sinifdə istifadə olunan dildə danışmayan şagirdlər üçün onların dilində danışa bilən ikidilli müəllimlər və ya başqa şəxslər (ailə və ya icma üzvləri) ilə birgə çalışaraq sinifdə uyğun dil-təlim kurikulumu yaradın.

Zorbalığı aradan qaldırmaq üçün aşağıda göstərilən tədbirləri yerinə yetirə bilərsiniz:

54 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

- ◆ Uşaqların rahatlaması və gərginliklərinin azaldılması üçün çalışmaları etmək;
- ◆ Sinif daxilində birgə öyrənmənin səviyyəsini artırmaq (uşaqların öyrənmə üçün bir-birinə kömək etməsi);
- ◆ Bütün uşaqlara daha çox səlahiyyət verərək, sinifdə qaydalar yaratmalarına və şagird komitələri daxilində səlahiyyətlərini icra etməyə icazə verməklə uşaqların özünəinamını artırmaq;
- ◆ Komitələr yaratmaqla və valideynlər, həmçinin yerli icmalarla daha yaxından əməkdaşlıq etməklə sinifdaxili məsuliyyəti artırmaq;
- ◆ Müzakirə və danışıqlar aparmaq kimi münaqişə həlli bacarıqlarının öyrədilməklə konfliktləri həll etmək üçün uşaqdan-uşağa strategiyalar inkişaf etdirmək (aşaqıda əks olunur); və
- ◆ Başqalarına zorbalıq tətbiq edən uşaqlara qarşı nizam-intizam tədbirləri görməyi uşaqların müəyyən etməsini təmin etmək.

Kurikulum çərçivəsində müəllimlər zorbalıq və onun səbəblərini araşdırmaqla yanaşı, məktəb daxili və xaricindəyken ona çarələr tapmaq üçün kukullardan istifadə edərək teatr qura bilərlər. Misal üçün, Qayanada müəllimlər kukullar düzəldərək irqi zorbalığın aspektlərini göstərmək üçün qısa teatr oyunları yaradıblar. Daha sonra onlar bu situasiyada olan uşaqlara yardım məqsədilə tədbirlər planı ortaya qoyublar.

İstismarçılıq və zorbalıq nümayiş etdirənlərə qarşı uyğun dildən istifadə etmək və uşaqlara "Yox!" deməyi öyrətmək üzrə həssas mövzularla bağlı teatral oyunlarla yanaşı, diskussiya və debatlardan da istifadə etmək mümkündür.⁴⁵

Şagirdlərinizin ailələrini tanımaq

Asiya və Sakit Okean regionunun bir sıra məktəblərində uşaqların hansı ailələrdən gəldiyini öyrənmək məqsədilə müəllimlər şagird profilləri hazırlayırlar. Şagird profili:

45. UNESCO. "Booklet 4: Creating Inclusive, Learning-Friendly Classrooms," Embracing Diversity: Toolkit for Creating Inclusive, Learning-Friendly Environments. Bangkok, 2004.

- ◆ Şagirdin məktəbdən yayınma, sinifdə nizamsız davranış göstərmə və ya məktəbi tərk etmə riski altında olmasının səbəblərini anlamaqda müəllimə yardım edir;
- ◆ Şagirdlərin fərdi xüsusiyyətləri və ailələri baxımından cəmiyyətdəki uşaqların fərqliliyini nümayiş etdirir;
- ◆ Uşaqları məktəbdən kənarlaşdıran və nizamsız davranışlara sövq edən faktorların aradan qaldırılması üçün proqramlar planlaşdırmağa kömək edir.

Aşağıdakı addımlarla şagird profili yaradıla bilər.

1-ci addım: Şagirdlərinizdə ən çox müşahidə olunan intizamsız davranışları və onların ailə və ya icmadaxili səbəblərini (yuxarıda göstərilən kimi) həmkarlarınızla müzakirə edin. Uşağın dərslə gecikmə və ya ümumiyyətlə iştirakdan yayınmasına səbəb olacaq faktorların hər birini daxil etdiyinizdən əmin olun.

2-ci addım: Bu faktorlardan istifadə edərək, uşağın sinifdə nizamsız davranış nümayiş etdirmə səbəblərini toplamaq üçün suallar hazırlayın. Müxtəlif ailələrdən gələn və fərqli bacarıqlara malik uşaqların müvəffəqiyyətsizliyi və yetərsizlik hissini anlamaq üçün bəzi Filippin və Tayland məktəblərində istifadə olunan suallar nümunə kimi aşağıda qeyd edilmişdir.⁴⁶ **Öz icmanızda tez-tez qarşılaşdığınız maneələri əsas götürməklə öz suallarınızı tərtib edə bilərsiniz.**

Ayrı-seçkilik

- ◆ Uşağın cinsi?
- ◆ Uşağın yaşı?
- ◆ Uşağın milli və etnik mənsubiyyəti?
- ◆ Uşağın dini görüşləri?

46. Examples of the Child Profile from other countries such as El Salvador and Uganda can be found in: Toolkit for Assessing and Promoting Equity in the Classroom, produced by Wendy Rimer et al. Edited by Marta S. Maldonado and Angela Aldave. Creative Associates International Inc., USAID/EGAT/WID, Washington DC. 2003.

56 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

- ◆ Uşağın ana dili hansıdır?
- ◆ Uşağın evi məktəbdən hansı məsafədə yerləşir (məkan və zaman baxımından)?
- ◆ Uşaq hansı növ nəqliyyat vasitəsindən istifadə edir və o, nə dərəcədə təhlükəsizdir?

Uşağın yaşayış səviyyəsi faktorları

- ◆ Uşaq gəlir əldə etmək və ya ailənin dolanışığına yardım etmək məqsədilə evin daxilində və ya evdən kənarında çalışır mı?
- ◆ Uşağın sağlamlıq və qidalanma statusu hansı vəziyyətdədir?
- ◆ Uşağın məktəb təsisatlarından istifadəyə və ya onun sinifdəki performansına təsir edə biləcək əlilliyi varmı?

Uşağa qayğı, münəqişə

- ◆ Uşağın valideynləri neçə yaşındadır?
- ◆ Uşağın hər iki valideyni sağdırmı, əgər deyilsə, olmayan hansıdır?
- ◆ Valideynlərin təhsil səviyyəsi necədir?
- ◆ Məktəbi erkən yaşda tərk edən ailə üzvü varmı? Niyə?
- ◆ Uşağın valideynləri hələ də evlidirmi?
- ◆ Uşaq kimlə birlikdə yaşayır?
- ◆ Evdə neçə nəfər yaşayır?
- ◆ Evdə neçə uşaq var (xüsusən də azyaşlı uşaq)?
- ◆ Bu uşaqların qayğısına qalan əsas şəxs kimdir?
- ◆ Hər hansı ailə üzvü iş üçün miqrasiya edibmi?

Yoxsulluq və təhsilin praktiki dəyəri

- ◆ Uşağın hər bir valideyninin iş vəziyyəti necədir?
- ◆ Ailənin gəlir əldə etmək üçün torpaq sahəsi varmı, əgər varsa, hansı ölçüdədir?

- ◆ Ailə gəlir əldə etmək üçün torpaq icarəyə götürübmü, əgər götürübsə, torpaq hansı ölçüdədir?
- ◆ Ailənin orta aylıq gəliri nə qədərdir?
- ◆ Ailə gəlir əldə etmək üçün borc alırımı? Əgər alırsa, hansı tezlikdə, nə qədər və ilin hansı dövrlərində?
- ◆ Ailə ixtiyari bir icma inkişaf qrupunun üzvüdürmü?

3-cü addım: Bu suallara cavab toplamaq üçün anket tərtib edin. Bu anket yuxarıdakı kimi sualların sadalandığı və cavabların qeyd olunduğu şəkildə və ya Şagird Profili forması kimi daha rəsmi şəkildə ola bilər.⁴⁷ Anket hazırlandıqdan sonra: a) uşaqların evlərinə doldurulmaq və məktəb və ya icma liderinə geri göndərmək məqsədi ilə yollana bilər; b) evlərə ziyarət zamanı müəllimlər tərəfindən yazıla bilər; və ya c) valideynlər uşaqları məktəbdən aparmağa, müəllim-valideyn görüşlərinə gələndə və ya valideyn-müəllim təşkilatının görüşləri zamanı aparılan söhbətlər əsasında tamamlana bilər.

4-cü addım: Anketlər tamamlandıqdan və toplandıqdan sonra hər bir şagird üçün yuxarıdakı sualların cavabını daxil edərək keys çalışması yaradın. Bu keys çalışması uşaqların davranışına və öyrənməsinə təsir edən faktorların müəyyənləşdirilməsi, əlaqələndirilməsi və analizinə kömək edəcəkdir.

5-ci addım: Keys çalışmaları tamamlandıqdan sonra, hər uşağın davranışına təsir edən faktorları görmək üçün onları yaxından təhlil edin. Məlumatları əlaqələndirmək və nəzərdən qaçırmamaq üçün altından xətt çəkin. Aşağıda qeyd edilmiş Aye keysində onun ayrı-seçkiliyə məruz qaldığını düşünməsinə səbəb olan faktorlar sırasına mədəni fərqlər, kasıblıq, pis qayğı, ailədən kənar resursların müyəssər olmaması və zəif sağlamlıq/qidalanma statusu aid edilə bilər. Uşaqların dərstdən yayınma və sinifdəki nizamsız hərəkətlərinin səbəblərini aradan qaldırmaq üçün tədbirlər hazırlayarkən bu faktorları başlanğıc nöqtəsi kimi qəbul edin. Hər tədbir fəaliyyətini planlaşdırmaq, icra etmək, yoxlamaq və qiymətləndirmək məqsədi ilə həmkarlarınız, məktəbin idarə heyəti, valideynlər, icma rəhbərləri və yerli təşkilatlarla birgə çalışın.

47. UNESCO. "Booklet 3: Getting All Children In School and Learning." Embracing Diversity: Toolkit for Creating Inclusive, Learning-Friendly Environments. Bangkok, 2004.

Şagirdin ailəsi: Aye keysi

Aye Şimali Taylanda yaşayan Hmonq etnik qrupuna məxsus 9 yaşlı qızıdır. 30 yaşlı anası atası öldükdən sonra yenidən ailə qurmamışdır. Ayenin anası oxuyub-yaza bilmir. O, balaca bir torpaq sahəsində çəltik yetişdirmək yolu ilə ailəni dolandırır. Ayenin və hələ bağçaya getməyən 5 yaşlı qardaşının qayğısına nənəsi qalır. Ayenin ailəsi kasıbdır, onların aylıq gəliri 500 Tayland batıdır. Biçin olmayan sezonlarda Ayenin anası Banqkoka işçi miqrasiyası edir. Ayenin ailəsi heç bir kənd inkişaf qrupuna aid deyil və icma resurslarına çıxışı yoxdur. Onun məktəbdən yayınma səbəblərinin yarısı evdə anası və nənəsinə yardım etmək məqsədi daşımıydırsa, digər yarısı xəstəlik olmuşdur. Ayedə Yuxarı Tənəffüs Yollarının İnfeksiyası (YTYİ) vəyüngül yod çatışmazlığı müşayiət olunur. Aye sinifdə olarkən yatır və ev tapşırıqlarını vaxtli-vaxtında yerinə yetirmir. Çox vaxt məşğul görünür, dərslərə və ya sinif yoldaşlarına qarşı maraq göstərmir.

Qeyd: Çoxuşaqlı siniflərdə çalışan müəllimlər sayı az olan və zəif öyrəndiyinə və ya nizamsız davranışına, ya da ailə vəziyyətləri onları bu cəhətdən risk altına aldığına görə xüsusi diqqət tələb edən uşaqlar üçün şagird profiləri yaratmaqdan başlamalıdır. Daha sonra çalışmalarınızı genişləndirərək digər uşaqları da əhatə edin.

Validəyn-müəllim ünsiyyəti

Uşağı yaxşı davranışlara sövq etmək və nizamsızlığın qarşısını almaq üçün müsbət müəllim-şagird münasibətlərinin qurulması və buna valideynlərin də cəlb olunması vacibdir. Uşağı nizamsız davranışa və məktəbdən uzaqlaşmağa sövq edən iki səbəbdən biri valideynlərin uşağın təhsilində iştiraksızlığı, digəri valideynlərin uşağı səviyyədə olan gözləntiləridir.⁴⁸ Validəynin iştirakı uşağın müvəffəqiyyətinə müsbət təsirə malikdir və onun məktəbdəki uğurlarının ən düzgün göstəricisidir. Validəynlərin iştirakından əldə oluna-caq faydalara misal gətirilə bilər:

48. Wells, S.E. At-risk Youth: Identification, Programmes, and Recommendations. Englewood, Colorado: Teacher Idea Press, 1990.

- ◆ Sosial-iqtisadi statusu, etnik və irqi mənsubiyyəti və ya valideynlərinin təhsil səviyyəsindən asılı olmayaraq şagirdlər daha çox uğur qazanacaq;
- ◆ Şagirdlərin dərstdə iştirak səviyyəsi artacaq;
- ◆ Şagirdlər ev tapşırıqlarını daha davamlı şəkildə yerinə yetirəcək;
- ◆ Şagirdlər daha çox müsbət yanaşma və davranış nümayiş etdirəcək.⁴⁹

Valideyni uşağın təhsilinə cəlb edə bilmək üçün şagirdlə maraqlanmalısınız. Araşdırmalar uşağın xarakteri və maraqları barədə məlumat almaq üçün valideynlərin müəllimdən istifadə etdiyini ortaya qoyur. Valideynlər müəllimin uşaq haqqında xüsusi məlumatlı olduğunu düşünürsə, ondan daha çox rəy almağa çalışırlar.⁵⁰ Valideyn-müəllim tərəfdaşlığının yaradılmasında uşaq və onun ailəsini tanımaq bu səbəbdən əhəmiyyətlidir. Xüsusən də xroniki olaraq sinifdə nizamsız hərəkətlərə yol verən uşaqların məktəb və valideyni qarşı-qarşıya qoymaq cəhdlərinə valideyn-müəllim-şagird iclasları son qoya bilər.

Valideyn-müəllim və ya şagirdin də iştirak etdiyi iclaslar aşağıdakı dörd səbəbdən ən azı birinə görə təşkil oluna bilər:

- a) Uşağın performansı (yaxşı və ya zəif) və ya sinifdə, məktəbdə valideyn köməyinə ehtiyac daxil olmaqla, məktəb tərəfindən müəyyən olunan xüsusi akademik məsələlərin müzakirəsi;
- b) Uşağın dərstdə iştirakı və nizam-intizam məsələlərinin müzakirəsi;
- c) Valideynlər tərəfindən qaldırılan ixtiyari məsələnin müzakirəsi;
- d) Məktəb təqvimində qeyd olunan mütəmadi iclasın təşkili.

Zaman keçdikcə təcrübə qazanan müəllimlər iclasların təşkilində öz prosedurlarını irəli sürürlər. Təcrübəsi az olan müəllimlər üçün isə iclas planının hazırlanması mühümdür. Lazimi resurslar, iclasın gedişinə əngəl yaradacaq məsələlər və onların öhdəsindən gəlmə yolları, xüsusi uşaqlardan başqa, ümumilikdə bütün şagirdlər üçün nəzərdə tutulan əsas məqamlar bu plana daxil edilməlidir.⁵¹

49. Parent-Teacher Communication. Professional Development Academy. <http://www.mcps.org/iss/Portfolio/Communication/Conferences.ppt> [accessed online on 12/1/2005]

50. Reforming Middle Schools and School Systems. Changing Schools in Louisville, Vol. 1, No. 2 - Spring/Summer, 1997.

51. Parent-Teacher Communication. Professional Development Academy. <http://www.mcps.org/iss/Portfolio/Communication/Conferences.ppt> [accessed online on 12/1/2005]

60 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

Resurslara aiddir:

- ◆ Kimlər iştirak etməlidir, onların vaxtı uyğundurmu?
- ◆ Hansı məkan uyğundur?
- ◆ Valideyn özü ilə azyaşlı uşaq gətirərsə, iclas zamanı onu nə ilə məşğul etmək olar?
- ◆ İclasdan öncə tələb olunan valideynlərlə ünsiyyətdə faydalı olacaq vasitələr toplusu və ya iştirak qeydlərindən hansı məlumatlar alına bilər? Bəzi müəllimlər uşaqların davranışını qeyd etdikləri gündəlik tutaraq, onlardan valideyn iclaslarında istifadə edirlər. Bunlar uşağın mütəmadi nizamsız hərəkətlərini və onları hansı üsullarla ortaya qoyduğunu müəyyənləşdirmək üçün əlverişlidir. Bu sənədlərdə yer alır: a) uşağın adı; b) hadisənin dəqiq zamanı; c) davranışın qısa təsviri; d) görülən tədbirlər; e) hadisə haqqında hesabat verilən şəxsin adı, həmçinin hesabatın vaxtı və metodu (yazılı, şifahi); f) davranışa şahid olanların adları; g) bu gündəliyi tamamlayan şəxsin adı və tarix; h) uşağın davranışında təsirli ola biləcək faktor və/ və ya dəyişikliklər; və i) məktəb müdirinin, şahid olan müəllimin, valideynin imzaları və tarix.

Valideynləri dəvət etməzdən öncə konfransın gedişinə maneə yarada biləcək məhdudiyyət və ya əngəllər aradan qaldırılmalıdır. Bu məhdudiyyətlərə aşağıdakılar aid edilə bilər. Sizin aqlınıza başqaları da gəlirmi?

- ◆ Siz bütün gün iclasda olacaqsınızsa, sinfə kim nəzarət edəcək?
- ◆ Telefonu olmayan ailələrlə necə ünsiyyət yaradacaqsınız?
- ◆ Boşanmış valideynlər eyni iclasda iştirakdan imtina etsə, nə edəcəksiniz?
- ◆ İş vəziyyəti və ya nəqliyyat probleminə görə bəzi valideynlər iştirakdan yayına bilər. Onların iştirakını təmin etmək üçün hansı addımlar atıla bilər və ya siz onların yanına gedə bilərsinizmi?

Düşünülməli olan mühüm məsələlərə daxildir:

- ◆ Uşaqlar hansı səviyyədə bu iclasa cəlb olunmalıdır?
- ◆ Problemlə məsələlərin həllinə valideynləri necə cəlb etmək olar?
- ◆ Hansı sənədləşmələr aparılmalıdır?

- ◆ Uşağı üstün istedadla malik olan, öyrənmə zəifliyi olan və davranış problemləri nümayiş etdirən valideynlərlə nəyi müzakirə edəcəksiniz?

Yaxşı hazırlanmış iclas işinizi asanlaşdırmaqla yanaşı, valideynlərə sizin yaxşı təşkilatçı olduğunuzu və uşaqların vəziyyətini müzakirə etmək üçün öncədən hazırladığınızı göstərəcək. İclasla hazırlaşarkən yerinə yetirilməli olan vacib prosedurlar:

- ◆ İclasda iştirak üçün valideynlərə məktub. İclasda uşağın nizamsız davranışı müzakirə olunacaqsə belə, məktub müsbət tonda yazılmışdır. (Məsələn, "Əhməd öyrədilməsi çətin olan bir şagirdidir. Onun inkişafını müzakirə etmək üçün (tarix, saat) vaxtınız varmı?");
- ◆ İclas zamanı hazır olması zəruri materialların yoxlama siyahısı;
- ◆ İclasla dəvət edilməli olanların yoxlama siyahısı (lazım gələrsə);
- ◆ İclasın gündəliyi (hər bir şagird üçün; gündəlik valideynlər görüşə gələn zaman onlara paylanmalıdır);
- ◆ İclasın nəticələrini və izləmə planını qeyd etmək üçün aparat;
- ◆ Şagirdlər üçün fərdi izləmə planı. Bu plan və ya onun valideyn nəzarəti tələb edən əsas hissələri müzakirə olunmalı və rəylər nəzərə alınmalıdır.

Qeyd: Valideyn və müəllimlərin iclası rəsmi və ya qeyri-rəsmi formada ola bilər. Çoxuşaqlı siniflərdə çalışan və bütün valideynlərlə eyni gündə görüşmək imkanı olmayan müəllimlər çətinliyi olan uşaqların valideynləri ilə rəsmi iclas keçirə bilər. Digər şagirdlər üçün uyğun zamanlarda (həm sizə, həm də valideynə) qeyri-rəsmi müzakirələr təşkil edə bilərsiniz. Valideynlər uşaqları məktəbdən götürməyə gəldikdə, ev ziyarəti təşkil etdiyiniz halda aparacağınız görüşlər və ya xüsusi məktəb, icma tədbirləri olan zaman edəcəyiniz müzakirələr bura aid edilə bilər.

Həvəsləndirmə strategiyaları

Bu bölmə şagirdlərinizlə qarşılıqlı anlayışa əsaslanan münasibətlər qurmağınızda həsr olunub. Münasibət yaratma prosesinin bir hissəsi olaraq şagirdləri pozitiv davranışa sövq etmək üçün lazım olan şərtlərdən bəziləri:⁵²

- ♦ Sinif ünsiyyətində **müsbət emosional tonun saxlanması**. Şagirdlərinizə qarşı necə münasibət bəsləməyiniz onların davranışında öz əksini tapacaq;
- ♦ Müsbət davranışlarını artıran şagirdə **diqqət ayırmaq**. Daha böyük yaşlı uşaqlar üçün diqqət ayırmaq dedikdə onların ailə həyatı, məktəb fəaliyyəti və onları maraqlandıran digər fəaliyyətlər barədə maraqlanmaq nəzərdə tutulur;
- ♦ Gözlənilməz, neqativ təcrübələrin stresini azaltmaq üçün **gündəlik aktivliklərin müntəzəm şəkildə həyata keçirilməsinə davamlı təminat yaratmaq**;
- ♦ Daha ahəngli müəllim-şagird münasibətləri yaratmaq və uşaqlarda müsbət dəyişikliklər müşayiət etmək üçün istər pozitiv, istər neqativ xarakterli eynitipli davranış situasiyalarına **davamlı şəkildə cavab vermək**;
- ♦ Xüsusən də yaşlı böyük olan uşaqlar və yeniyetmələrlə bağlı vəziyyətlərdə **çevik olmaq**. Sinif qaydalarına və ya tələblərinizə cavab vermə və ya verməmə səbəblərini dinləyin və problemin həlli üçün müzakirə aparın. Bu, şagirdlərinizin baxışlarına önəm verdiyinizi göstərar və gələcək nizamsız davranışların sayını azaldar. Mənəvi mühakimə qabiliyyətlərini uzun müddətli planda möhkəmləndirmək üçün uşaqlar qərar qəbul etmə prosesinə daxil edilməlidir;
- ♦ **Səhv etmək təbiidir**. Şagirdlərinizə belə müraciət edin: "Biz ancaq səhvlərdən öyrənirik. Mən də hər gün səhvlər edirəm. Gəlin indi səhv edək!" Bu, qarşılıqlı hörmətə əsaslanan öyrənmə mühitini yaradır;
- ♦ **Özünəinamın yaradılması**. Şagirdlərinizi özləri haqqında müsbət danışmağa təşviq edin. Özlərinin yaxşı olduqlarını düşündükləri sahələr barədə danışmağı xahiş edin. Daha sonra cavabları dərş prosesinə daxil edin; öyrətmədə sizə kömək etmələrinə icazə ve-

52. Adapted from: The American Academy of Pediatrics. Guidance for Effective Discipline. <http://aappolicy.aappublications.org/cgi/content/full/pediatrics;101/4/723> [accessed online on 12/2/2005]

rin.

- ♦ **Keçmiş uğurlara diqqət artırmaq.** Özünü yetərsiz hiss edən və uğursuzluqdan qorxan şagirdlərə keçmiş imtahan qiymətlərini xatırladıb (nə olmasından asılı olmayaraq), onu daha yaxşısını etməyə cəsarətləndirin. Onlara əlavə təlim təklif edin və onları mütəmadi izləyin.
- ♦ **Mənalı öyrənmə.** Təlim metodlarınızı dəyişin. Şagirdlərinizə həndəsi fiqurlar haqqında mühazirə demək əvəzinə, onları 15 dəqiqə ərzində məktəb ətrafında və ya icma daxilində bacardıqları qədər fərqli fiqurlar tapmaq üçün komandalara ayırın. Qalib komandanı mükafatlandırın.

Pozitiv və dəstəkləyici öyrənmə mühitinin yaradılması

Siz nə öyrənəcəksiniz:

- ◆ Sinif otağının idarə olunmasının əhəmiyyəti
- ◆ Rahat öyrənmə mühitinin təşkil edilməsi
- ◆ Sinif prosedurlarının hazırlanması
- ◆ Sinif qaydalarının hazırlanması və valideynlərin cəlb edilməsi
- ◆ Yaxşı davranışları yaratmağa imkan verən idarəetmə tərzinin qəbul edilməsi
- ◆ Həvəsləndirmə

ILFC-də sinif otağının idarə olunması

Şagirdlərinizdə nümunəvi davranışlar yaratmaq üçün onlar yaxşı idarə olunan və təşkil edilmiş sinif mühitində olmalıdırlar. Biz sinfin idarə olunması haqqında düşündükdə əksəriyyətimiz şagird davranışlarına nəzarət etməyimiz barədə fikirləşə və ya sinfi necə idarə edəcəyimiz ilə maraqlana bilərik. Əslində şagirdin davranışına və ya yanlış davranışına reaksiyamız sinfin idarə olunması planında ən son fəaliyyətimiz olmalıdır. Yaxşı təşkil olunmuş sinifdə bu fəaliyyət, ümid var ki, müsbət intizam üsulu formasında az vaxt alacaq və yalnız bir qədər dərsin gedişatını pozacaq. Buna nail olmaq üçün siz bir neçə elementi ehtiva edən sinfin idarə olunmasını planlaşdırmalısınız. Bu elementlərdən bəziləri YUNESKO Bankqoq tərəfindən hazırlanan inklüziv və öyrənmə üçün əlverişli siniflər üçün vəsaitlər dəstinin 4 və 5-ci kitabçalarında müzakirə edilmişdir.

Planlaşdırma prosesində ilk addım "sinif otağının idarə olunması" ilə nə demək istədiyimizi müəyyən etməkdən ibarətdir. Biz "sinif otağının idarə olunması" terminindən istifadə etdikdə öyrənməyə təşviq edən bir sinif otağı mühitini təşkil etmək, o cümlədən bu mühit daxilində olan fərdi şagird və şagird qruplarının davranış və öyrənmə fəaliyyətlərini yaratmaq və idarə etmək üçün müəllimlərin istifadə etdikləri prosedurlar, strate-

giyalar və təşkilati üsulları nəzərdə tuturuq. Ona görə də effektiv sinif otağının idarə olunması bizə tədris etməyə və bütün şagirdlərin öyrənmə və davranış xüsusiyyətlərinin inkişafına kömək edən mühit yaradır. Sinfin qeyri-effektiv idarə olunması çox vaxt kaos yaradır; şagirdlərimiz onlardan nə gözlədiyimizi bilmir, necə davranmağı və ya cavab verməyi başa düşmür, məhdudiyyətlər və yanlış davranış nəticəsində yarana biləcək fəsadlardan aqah deyillər. Sinif otağının effektiv idarə olunması yeni müəllimin sahib olduğu ən vacib və çətin bacarıqdır. Hətta səriştəli müəllimlər belə onların uzunmüddətli idarəetmə bacarıqlarını təhlükə altına qoyan və onlara sinif vəziyyətinin öhdəsindən gələn yeni yollar axtarmağa vadar edən şagird və ya bütöv siniflə üzləşirlər. Sinif otağı şagirdlərin öyrənmək üçün toplaşdıqları yerdir. Belə ki, sinif otağında təhlükəsiz və düzgün mühitin yaradılması bütün şagirdlər üçün öyrənmə mühitini optimallaşdıran müəllimlər üçün "sağ qalma" bacarıqlarıdır.

Rahat öyrənmə mühitinin təşkil edilməsi

Heç siz çoxlu sayda insan və ya mebel kimi çoxlu əşyalarla dolu olan otaqda olmusunuz? İlk öncə özünüzü necə hiss etdiniz? Bir müddətdən sonra hisləriniz dəyişdimi? Sinfə daxil olduqdan sonra əksəriyyətimiz ilkin olaraq təəccüblənə, lakin otaqda faktiki olaraq işə və digərləri ilə qarşılıqlı fəaliyyətə başladıqdan sonra mənfi hislər keçirməyə başlaya bilərik. Biz məyus ola və ya qəzəblənə və ya küncə çəkilib hər bir kəsdən qaçmağa çalışa bilərik və ya yığılmaq və ya otaqda olan çoxlu sayda əşyalara dəyib əzilməkdən qurtula bilərik.

Fiziki məkanın yaxşı təşkil olunmadığı siniflərdə şagirdlərimiz də eyni hisləri keçirə bilər. Onlar çəşqin vəziyyətə düşə bilər və ya qorxu duqlarından pis davranma bilərlər. Bu səbəbdən, yaxşı planlaşdırılan sinif məkanı yarana bilən yanlış davranışların qarşısını almağımıza kömək edə bilər. Bu dərs ərzində əldə edə biləcəyimiz nəticələrə böyük təsir edə bilər.

Sinfin idarə olunmasının bütün aspektlərində olduğu kimi sinfin necə təşkil olunması sizin, eləcə də şagirdlərinizin üstünlüklərindən asılıdır. Sizi rahat hiss etdirən şeylə şagirdlərinizi rahat hiss etdirən şey eyni ola bilməz. Sinfinizi ilin əvvəlində təşkil edin, sonra isə şagirdlərinizdən bundan razı qalıb-qalmadıklarını soruşun. Daha yaxşı olardı ki, onları qruplara böləsiniz

66 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

və hər bir qrupdan otağa və içindəkilərə baxmağı və otağın, xüsusi ilə də uşaq çox olduqda necə təşkil olunmasını istədiklərini çəkməyi və ya təsvir etməyi xahiş edəsiniz. Şagirdlərin "şəxsi" siniflərini layihələndirmək üçün onların təsvir və ya cizgilərindəki ideyalarından istifadə edin.

Bunu bir və ya iki həftəyə təşkil etməyə çalışın, sonra isə şagirdlərinizdən bundan məmnun qalıb-qalmadıklarını soruşun. Sinfin infrastrukturunu onların daha rahat hesab edəcəkləri şəkildə dəyişin. Bundan başqa, sinfin fiziki təchizatını şagirdləriniz sinifdə oturmaqdan və öyrənməkdən darıxdığını hiss etdikdə dəyişin.

Aşağıda sizə və şagirdlərinizə sinfin təşkilini düşünmək üçün bəzi nümunələr verilir.⁵³ Bu siyahı tam deyil. Başqa bəndləri düşünə bilərsiniz?

Hər bir kəsi görmək. Şagirdlərinizin işini və davranışını izləmək üçün onları hər zaman görə bilməlisiniz. Siz masanızdan da qapını görməlisiniz. Şagirdləriniz sizi və dərs dediyiniz məkanı çevrilmədən və ya daha çox hərəkət etmədən görə bilməlidir.

Hər bir kəsin əyləşməsi (darısqallıq hislərinə yol verməyin) Çoxlu sayda uşaqlardan ibarət olan siniflərdə məkan çox vaxt dəbdəbəlidir. Mövcud məkandan ən optimal şəkildə istifadə etmək üçün üç əsas strategiyani nəzərdən keçirin. İlk növbədə, lazımsız mebeli kənarlaşdırın. Partaların yerinə kiçik xalçalardan istifadə edin. Şagirdlərə müntəzəm olaraq lazım olmayan materiallar üçün divara bərkidilmiş və döşəmədən aralı olan rəflərdən istifadə edin. Sinifdə şagirdlərə məxsus olan əşyaları saxlamaq üçün dolab varsa, onu sinfin qapısından kənarında yerləşdirin. Dərs müddətində istifadə etmədiyiniz şəxsi əşyalarınızı, dərs materiallarını və hər hansı digər əşyaları müəllimlər otağında və ya sinifdən kənar digər təhlükəsiz bir yerdə saxlayın. Həqiqətən də böyük yazı masasına ehtiyacınız yoxdursa, onu kiçiyi ilə əvəz edin.

İkinci strategiya tədris yanaşmanızda yaradıcı olmaq və darısqallıq hislərini azaltmaq üçün interaktiv sinif otağı yaratmaqdan ibarətdir. Dərs müddətinin yalnız yarı hissəsini, məsələn bir saatin 20 dəqiqəsi müddətində müəhazirə deyən və bir dəfəyə çoxlu məlumat verməkdənsə iki mühüm mövzu və ya konsepsiyalara (məsələn, həndəsi formalar haqqında) fokuslanmağa çalışın.

53. Adapted from: Classroom Management – Managing Physical Space. Collaborative for Excellence in Teacher Education (CETP), National Science Foundation. http://www.temple.edu/CETP/temple_teach/cm-space.html [accessed online on 10/20/2005]

Bu, şagirdlərinizin diqqətini saxlaya biləcəyiniz maksimum vaxtdır. Bu səbəbdən uşaqları az saylı üzvlərdən ibarət olan kiçik qruplara bölün. Oğlanlar qızlara qarşı deyil, mümkün olduqca qarışıq cins qruplarından istifadə edin. Hər bir qrupa həvəsləndirici tapşırıqlar verin. Məsələn, bir qrupa bacardıqları qədər çoxlu sayda dairəvi əşyalar, digər qrupa isə bacardıqları qədər çoxlu sayda kvadrat şəkilli əşyaları fikirləşmək. Dərsin sonuna yaxın onları təkrar bir araya gətirin və hər bir qrupa öyrəndiklərini təqdim etmək firsətini verin.

Eyni ilə üçüncü strategiya isə sinifdən kənar məkandan mümkün qədər tez-tez istifadə etməkdir. Məktəb meydançası formal öyrənmə üçün zəngin mənbə ola bilər; onlar, öyrənmənin bir hissəsi kimi uşaqlar tərəfindən kəşf olunan xarici siniflərdir və şagirdlə dolu siniflər üçün daha çox xoş əlavə kimi xidmət edə bilərlər. Onlar uşaqlara həm sosial, həm də koqnitiv bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün ən vacib ərazilərdir. Məktəb meydançaları sizə uşaqların öyrənmə mühitini hərtərəfli inkişaf etdirmək və əməkdaşlıq, sahiblik, məxsusluq, hörmət və məsuliyyət kimi vacib dərsləri hazırlamaq imkanı verir⁵⁴. Məktəb meydançalarının müxtəlif əraziləri sinifdə bir mövzu üzrə öyrənilənləri dəstəkləmək üçün fəaliyyət mərkəzləri kimi istifadə edilə bilər. Həndəsi formalar haqda nümunədə, məsələn, şagirdlərdən məktəb meydançasını araşdırmaq və mümkün qədər çox həndəsi formaları müəyyən etmək tələb oluna bilər. Daha sonra ağacın altında oturun və tapdıqları qədər formaları yazın. Onların irəliləyişini izləyin! Dərs bitməzdən on dəqiqə əvvəl onları sinifdə və ya sinifdən kənarında əldə etdikləri nəticələrini təqdim etmək üçün bir araya gətirin.

Mebel. Sinifdə kifayət qədər yer varsa, şagirdlərin partalarını müxtəlif şəkildə düzün. Məsələn partaları müzakirə üçün dairəvi və ya "U" formada, qrup işi üçün düzbucaqlı formada və testlərin keçirilməsi və ya fərdi işlər üçün isə cərgələrlə düzün. Bu parta düzülüşləri arasında hərəkətin asanlaşdırılması barədə düşünün. Tez-tez istifadə olunan və "hərəkət zonaları" (keçid kimi hərəkət əraziləri) olan ərazilər maneəsiz olmalı və hər bir kəs üçün rahat olmalıdır. Xüsusi təyinatlı ərazilər yaratmaq üçün kitab rəfləri, masa və ya xalçalardan istifadə edin. Şagirdinizin işini nümayiş etdirmək üçün otağın bölünməsinə ehtiyac olarsa və ya bu daha çox "divar" tələb edərsə, kitab rəflərinin arxa hissəsi və ya şagirdləriniz və ya ailələri tərəfindən palma yarpaqları və ya bambuk ilə toxunaraq hazırlanan hündür

54. Malone, Karen and Tranter, Paul. "Children's Environmental Learning and the Use, Design and Management of Schoolgrounds," Children, Youth and Environments, Vol. 13, No. 2, 2003.

şaquli şirma xalçalar kimi ucuz variantlar düşünün. Bu xalçalar məktəblərdə arakəsmə divarlar olmadıqda, sinifləri bölmək üçün də istifadə oluna bilər.

Mərkəzlər. Fəaliyyət mərkəzləri şagird və ya kiçik şagird qrupuna layihə və ya fəaliyyətlər üzrə öz sürətində işləmək imkanını təklif edir. Sinif otaqlarında mərkəzlər iş yerindən, alət və materialları saxlamaq və təlimatları asmaq üçün ərazidən ibarət olmalıdır. Şagird sayı çox olan siniflərdə fəaliyyət mərkəzləri məktəb meydançası boyunca müxtəlif ərazilərdə yerləşdirilə bilər. Uşaqlar mərkəzdə fəaliyyətlərini həyata keçirmək üçün lazım olan əşyaları özləri ilə götürür.

Təlim materialları və tədris resursları. Kitablar və digər təlim materialları asanlıqla əldə edilə və yerinə qoyula biləcək şəkildə saxlanmalıdır. Şagirdlər digər şagirdlərə narahatlıq yaratmadan təbaşir, xətkəş, kağız, boya və qayçı kimi alətləri götürmək imkanına malik olmalıdırlar. Təlim materialları kimi portativ sinif lövhəsi, molbert, millimetrlik kağızı və iş cədvəlləri də istifadə üçün saxlanmalı, lakin maneçilik yaratmamalı və şagird ilə dolu sinifdə lazımı yerləri zəbt etməməlidir.

Şagird işi. Plan mövcud olmadıqda şagird işinin toplanması və saxlanması çox tez yorucu ola bilər. Bəzi müəllimlər bunun üçün fərdi fayl qovluqlarından istifadə edir. Fayllar hər bir şagird üçün və hər bir şagird tərəfindən, hər bir mövzu və ya şagird qrupu üçün yaradıla bilər. Şagird işini nümayiş etdirmək üçün məkan də tələb olunur. Bu, divar məkanı və ya şagird işinin sancaq, yapışqanlı lent və ya hətta küt tikanlarla asıldığı kəndir də ola bilər. Otağın şagirdlərin işi ilə bəzədilməsi, sinifdə çoxlu sayda uşaqlar olsa belə, onun cəlbediciliyini artırmağa və daha istiqanlı olmasına kömək edəcəkdir.

Şagirdlərin cəlb edilməsi. Şagirdlər sinif otağında fiziki məkanın idarə olunmasında çox yardımçı ola bilərlər və bu, onlara məsuliyyət hissini inkişaf etdirməyə kömək edir. Onlar şagirdlərin işini asa, elan lövhələrini yarada və dərslərin sonunda təlimat materiallarını yerinə qoya bilərlər. Şagirdlər məkan problemlərinin həllində də yardımçı ola bilərlər. Hər hansı bir problem yarandıqda, məsələn şagirdlər bir-birilərini itələdikdə və ya oturmaq üçün kifayət qədər yer olmadıqda, onlardan həll yollarını təklif etməyi xahiş edin.

Yadda saxlayın: Yaxşı intizam və pozitiv şagird davranışının yaranması ehtimalı, sinif otağınız və onun fəaliyyətləri sizinlə şagirdləriniz arasında kollektiv davranışı yaxşılaşdırmaq üçün qurulub və ya təşkil edildiyi halda, daha böyükdür.

Sinif rejiminin hazırlanması

Sinif rejimini yaratdıqda yanlış davranış ehtimalı azalır, çünki, şagirdlərimiz onlardan nə gözləndiyini və nə etməli olduqlarını bilirlər. Onlar "yanlış çağırışlardan" yayınmağa, yəni uşağın davranışını pis davranış kimi yanlış tərif etməməyə kömək edir. Məsələn, şagird qələmi dərs müddətində deyil, dərs bitdikdən sonra yonmalı və ya ən azı bunun üçün əlini qaldıraraq icazə almalı olduğunu bilmir. Bundan başqa, şagirdlər xüsusi işin görülməsi üçün lazım olan pillələri bilirsə, onların bunu qaydalı şəkildə başa çatdırması ehtimal olunur. Fiziki məkanınız və idarəetmə tərziniz üçün faydalı olan bu fəaliyyətlər üçün planlar hazırlayın (bunu aşağıda müzakirə edəcəyik). Qaydalar effektiv olmazsa, şagirdləri onları təkrar tərtib etməyə cəlb edin. Aşağıda siz və şagirdlərinizin planlaşdırma biləcəyi bəzi sinif qaydaları verilir.⁵⁵ Digərlərini fikirləşə bilərsiniz?

Yerdəyişdirmə. Sinifə giriş və çıxış, o cümlədən nəyin tədris edildiyindən asılı olaraq, rəsm və ya elm dərsləri üzrə testlərin keçirilməsi üçün bütöv sinfin kiçik qruplara bölünməsi kimi otağın təşkilini dəyişmək üçün plan hazırlayın. Həmçinin şagirdlərin qələmlərini yonmaq və ya öyrənmə üçün şəxsi ləvazimatlarını (rəsm ləvazimatları kimi) əldə etmək kimi fərdi ehtiyaclarının qarşılınmasını da planlaşdırın.

Qeyri-təlim tapşırıqları. Bu tapşırıqlara davamiyyətin yoxlanması, icazə və ya dərsburaxma vəərəqələrinin yığılması və sinfin səliqəli saxlanması daxildir. İcazə verildikdə şagirdlər, xüsusi ilə də diqqətə ehtiyac duyan şagirdlər bu tapşırıqları yerinə yetirməkdə köməklik göstərə bilər. Bu tapşırıqlardan bəzisi, məsələn riyaziyyat dərslərində həmin gün sinifdə iştirak edən şagirdlərin faizinin hesablanması kimi öyrədici fəaliyyət kimi də istifadə oluna bilər.

Materialların idarəedilməsi və ya keçidlər. Tədris və öyrənmə materiallarının paylanması, toplanması və saxlanması prosedurları hazırlanıbsa, şagird köməkçilər onları tez bir şəkildə bitirəcəklər. Öyrədici materiallar əvvəlcədən hazırlanıb təşkil olunubsa, siz tapşırıqlar arasında səlis keçid edə bilərsiniz və bu az vaxt aparacaqdır. Əvvəlki fəaliyyət üçün materialların saxlanılmasına və ya toplanılmasına baxmayaraq, şagirdlər bir fəaliyyət üçün onlara nəyin lazım olduğunu və nə hazırlaya biləcəklərini bilməsi üçün zəruri olan materiallar günlük planda siyahı şəkildə verilə bilər.

55. Adapted from: Classroom Management – Classroom Routines. Collaborative for Excellence in Teacher Education (CETP), National Science Foundation. http://www.temple.edu/CETP/temple_teach/cm-routi.html [accessed online on 10/20/2005]

Qrup işi. Qrup işi bingə öyrənməyə təşviq edir. Bu şagirdlərə bingə işləməyi öyrədir və onlar qrup işinin dəyərini öyrənirlər. Bir qrup daxilində hər bir qrup üzvünün işi olmalıdır və zaman keçdikcə hər bir şagird hər bir işi görmək imkanına malik olmalıdır. Şagirdlərinizlə birlikdə işlərin həvalə edilməsi üçün iş təsvirlərini və prosedurları hazırlayın. İşlər vasitəçi, xronometrajçı, məruzəçi, qeydiyyatçı, təşviqçi, sorğuçu, material rəhbəri və ya nəzarətçi ola bilər.

Şagird və valideynlərlə sinif qaydalarının hazırlanması

Bütün siniflərdə səmərəli işləyən qaydalar tələb olunur. Bu "qaydalar" bəzən "gözləntilər" və ya "davranış standartları" adlanır.

Sinif qaydalarının mahiyyəti və rejimi, onların necə hazırlanması müəllimin inandığı üsula görə dəyişir. Sinifdə şagirdlərlə necə işləməyimiz, o cümlədən qayda və prosedurların yaradılması, əsasən uşaqların necə davranacağı və necə öyrənmələri haqqında olan inamımızla formalaşır. Bir tərəfdən bəzilərimiz şagirdlərin biliyin passiv qəbuledicisi olduğunu hesab edə bilərik və onlar sistemə cavab verməli və öyrənməklərinin aydın mükafatını və ya faydasını görməlidirlər. Nəticədə, biz davamlı, standart qayda və prosedurları vurğulaya bilərik. Digər tərəfdən də bəzilərimiz şagirdlərin fəal, pozitiv, motivasiyalı və xüsusi problem həlledici olduğunu hesab edə bilərik. Nəticədə şagirdlərə seçim verməyi vurğulaya bilərik.⁵⁶ Biz şagirdlərimizi cəlb etməklə sinif qayda və prosedurlarını hazırlayarkən sinifimizdə fərqli və tez-tez dəyişən şəraitə cavab vermək üçün məqbul üsullar seçib istifadə edə bilərik.

Biz çox vaxt qaydaları sinfin idarə olunmasında yarana bilən davranış problemləri və ya çətinliklərini proqnozlaşdırmaq və qarşısını almaq məqsədilə hazırlayırıq. Qaydaların hazırlanması üçün ümumi təlimatlar aşağıda qeyd olunanları ehtiva edir:

- ♦ Müvafiq davranışı vurğulayan yalnız bir neçə qayda hazırlayın; nə siz, nə də şagirdləriniz uzun siyahını yadda saxlamayacaq. Bu qaydaları hər bir kəsin görməsi üçün sinifdən asın.

56. Mayeski, Fran. The Metamorphosis of Classroom Management. Mid-continent Research for Education and Learning. <http://www.mcrel.org/pdfconversion/noteworthy/learners%5Flearning%5Fschooling/franm.asp>

- ♦ Yaxşı fəaliyyət göstərən sinif yaratmaq məqsədilə aşağıda qeyd olunan məsələlər üçün qaydaları hazırlamağı və ya gözləntiləri müəyyən etməyi düşünün: a) müddət və ya günün əvvəli və sonu, o cümlədən davamiyyət necə keçəcək və şagirdlər bu müddət ərzində nə edə bilər və ya nə edə bilməz; b) material və avadanlıqdan istifadə; c) gözlənilməyən ehtiyaclar üçün necə icazə almaq (məsələn, tualetə getmək və ya qələmi yonmaq kimi); d) sərbəst iş və müstəqil qrup işi prosedurları; və e) şagirdlər sualları necə soruşmalı və ya necə cavablandırılmalı.
- ♦ Sinif mühitini düzgün təşkil edən və uğurlu öyrənməni təşviq edən qaydaları seçin. Saqqız çeynəmək və ya yerində rahat oturmamaq kimi bəzi davranışlar, ehtimal ki, səsli və ya diqqət dağıdıcı olmadıqları halda öyrənməyə böyük dərəcədə maneə törətmir.
- ♦ Ardıcıl şəkildə tətbiq etmək istəmədiyiniz və ya edə bilmədiyiniz sinif qaydalarını hazırlamayın.
- ♦ Qaydaları mümkün qədər aydın və başa düşülən şəkildə hazırlayın. Onlar davranış baxımından göstərilməlidir: "Dava etməyin" əvəzinə "Çox əl-qol atmayın" ifadəsi daha aydındır və daha müsbət mesaj göndərir.
- ♦ Məktəbdə hər bir kəs tərəfindən yekdilliklə razılaşdırılan və ya riayət olunan qaydaları seçin. Şagirdlər sinfinizdə müəyyən bir şəkildə davranma bilməyəcəklərini, lakin digər siniflərdə bunu edə biləcəklərini öyrənsələr, onlar pis davranışdan nə dərəcədə "uğur əldə edə biləcəklərini" görmək üçün hədləri sınaqdan keçirəcəklər.
- ♦ İlk növbədə şagirdlərinizi sinif qaydalarını hazırlamağa sövq edin! Siz bu prinsiplə başlaya bilərsiniz: "Gördüyünüz işlər sinif yoldaşlarınız və müəlliminiz kimi başqalarının hüquqlarına müdaxilə etmirsə, bu sinifdə istədiyinizi edə bilərsiniz". Bu "hüquqlara əsaslanan" yanaşmadan istifadə edərək, şagirdlərinizdən hansı davranışların məqbul, hansı davranışların isə başqalarının hüquqlarını pozduğuna görə qeyri-məqbul olduğunu müəyyən etməyi xahiş edin. Bu hüquqlara riayət etmək üçün qaydalar və bu qaydaların pozulmasına görə cərimələr hazırlayın. Yadda saxlayın ki, bu cərimələr uşağa öyrənməyə kömək etməli və yanlış davranışın xarakterinə uyğun olmalıdır, yəni uşaq və sinfin ən yaxşı maraqlarına cavab verməlidir. Sonra şagirdlərdən sinifdə görünən yerdə nümayiş oluna bilən "sinif kons-

72 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

titusiyası" və ya "sinfin siyasət lövhəsi"ni hazırlamağı xahiş edin. Onlar qaydalara riayət etməyə razılaşıqları təqdirdə, bunu imzalaması xahiş edin və qeyd edin ki, bu qaydaları pozduqda nəticələrlə üzləşəcəklər. Şagird qaydaları pozmaması və daha arzuolunan şəkildə davranması öhdəsinə götürürsə, yanlış davranışın yaranması ehtimalı azdır.

- ♦ Sinif qaydalarını müntəzəm şəkildə nəzərdən keçirin. Bəzi qaydalara artıq ehtiyac olmadıqda, şagirdlərinizi tərifiyin və onlardan digər qaydaların tələb olunub-olunmaması haqda soruşun.

Valideynlərin cəlb edilməsi

Qaydalar müəllim, valideyn və şagirdlər onlara bərabər şəkildə riayət etməyi öhdələrinə götürdükdə çox təsirli olur. Bəzi məktəblərdə bütün bu tərəflər arasında "saziş" bağlanılır. "Saziş" hər bir tərəfin səciyyəvi məsuliyyətlərini aydın şəkildə bəyan edən və hər biri tərəfindən imzalanan sadəcə rəsmi razılaşma və ya müqavilədir. Bu cür bir razılaşmanın mətni aşağıda təqdim edilən formada ola bilər.⁵⁷ Bu ilk valideyn-müəllim və ya valideyn-müəllim-şagird iclasında müzakirə edilə bilər. Siz bunu uyğunlaşdırın və ondan yaxşı sinif davranışını təşviq etmək üçün şagirdləri və valideynlərini cəlb etməkdən ötrü bir vasitə kimi istifadə edə bilərsinizmi?

Valideyn/qəyyum kimi mən:

- ♦ Uşağıma, müəllimlərə və məktəbə hörmət edir və dəstək göstərirəm;
- ♦ Məktəbdəki nizam-intizam siyasəti və sinif qaydalarını dəstəkləyirəm;
- ♦ Tədris və təlim üçün sakit və yaxşı işıqlandırılmış guşə təmin edir və ev tapşırıqlarının tamamlanmasına nəzarət edirəm;
- ♦ Rəsmi və qeyri-rəsmi valideyn-müəllim və ya valideyn-müəllim-şagird iclaslarında iştirak edirəm;
- ♦ Hər gün uşağımla məktəbdəki fəaliyyətlər barədə danışırım;
- ♦ Uşağımın televizora baxması və onu təhsildən yayındıra biləcək bü-

57. Education World. Creating a Climate for Learning: Effective Classroom Management Techniques. http://www.education-world.com/a_curr/curr155.shtml [accessed online on 10/6/2005]

tün fəaliyyətlərə nəzarət edirəm;

- ◆ Hər rüb ən azı bir məktəb və ya sinif fəaliyyətində uşağıma yardım edirəm;
- ◆ Hər gün ən azı 10 dəqiqə uşağımla kitab oxuyur və ya onun mənə kitab oxumasına şərait yaradırəm.

Şagird kimi mən:

- ◆ Həmişə işimi yüksək səviyyədə görməyə çalışıram;
- ◆ Sinif yoldaşlarıma nəzakətli və yardımçı olmağa çalışıram;
- ◆ Özümə, müəllimimə, məktəbimə və digər insanlara hörmət edirəm;
- ◆ Sinif və məktəb qaydalarına əməl edirəm;
- ◆ Oğurluq və ya vandalizm etməməklə mülkiyyətə hörmət edirəm;
- ◆ Məktəbə ev tapşırığı və lazımlı təchizatla birlikdə hazırlıqlı gəlirəm;
- ◆ İnanıram ki, mən öyrənə bilərəm və öyrənəcəm;
- ◆ Hər gün evdə ən azı 15 dəqiqə dərs çalışmaq və ya oxumaqla keçirirəm;
- ◆ Hər gün valideynlərimlə məktəbdəki fəaliyyətlər barədə danışıram.

Müəllim kimi mən:

- ◆ Hər bir uşağa və onun ailəsinə hörmət edirəm;
- ◆ Təlim vaxtından səmərəli istifadə edirəm;
- ◆ Öyrənməyə kömək edən təhlükəsiz və rahat mühiti təmin edirəm;
- ◆ Hər bir uşağa tam potensialından istifadə etməyə kömək edirəm;
- ◆ Mənalı və müvafiq ev tapşırıqları verirəm;
- ◆ Valideynlərin tapşırıqlara kömək etməsi üçün lazımı dəstəyi göstərirəm;
- ◆ Məktəb və ya sinif qaydalarını ədalətli və düzgün şəkildə həyata keçirirəm;

74 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

- ◆ Şagirdlər və valideynləri uğur və nailiyyətlərin aşkar şəkildə qiymətləndirilməsi ilə təmin edirəm;
- ◆ Öyrənmə prosesini maraqlı etmək üçün sinifdə xüsusi fəaliyyətlərdən istifadə edirəm;
- ◆ Peşəkar davranış və müsbət münasibət nümayiş etdirirəm.

İndi və bundan sonra bu müqaviləni icra etmək üçün birlikdə çalışacağıq

İmzalar:

Valideynin imzası/tarix

Şagirdin imzası/tarix

Müəllimin imzası/tarix

Davranış və yaxşı idarəetmə üçün standartlar

Sinifdəki qaydalar davranış standartlarını müəyyən edir, lakin müəllim kimi bizim də standartlarımız olmalıdır. Hər şeydən əvvəl, biz şagirdlərimiz üçün əhəmiyyətli rol modellərik.

- ◆ Biz şagirdlərimizə hər kəsin (şagirdlərimiz və ya özümüzün) sinifdə özünü necə aparmasına dair gözləntilərimizi deməli və bu gözləntiləri müntəzəm əsasda müzakirə etməliyik;
- ◆ Məktəbimizin rəhbərliyini, digər müəllimlər və valideynləri sinif qaydalarımızla tanış etməliyik ki, onlar qaydalara nəzarət etsin və ziddiyyətlərin yaranmasından yayınsınlar;
- ◆ Şagirdlərimizlə hazırladığımız qaydalar qərəzsiz olaraq düzgün şəkildə tətbiq olunmalıdır;
- ◆ Biz daima sinifimizin daxili və xaricində baş verən bütün hadisələrdən xəbərdar olmalı və nəzarət hiss edilməyən və qabaqlayıcı olmalıdır;
- ◆ Biz hirslənməməli və ya idarəetməmizi itirməməli, habelə şagirdlərimiz üçün nümunəvi davranışa dair rol model olmalı və qaydalara əməl etməliyik;
- ◆ Nizam-intizam vacib oduqda o, şagirdin üzərində deyil, onun davranışı üzərində qurulmalıdır;
- ◆ Şagirdin ləyaqətinə toxunulmamalıdır;
- ◆ Biz şagirdləri öz davranışlarına nəzarət etmək üçün təşviq etməliyik (məsələn, başqaları ilə rəftarlarına və fəaliyyətlərinə dair gündəliyin tutulması). O cümlədən onlar qarşılıqlı hörməti saxlamaqla bir-birlərinin davranışlarına nəzarət etməlidir;
- ◆ Tədrisdə ikimənalı və ya anlaşılmaz terminlərdən istifadə etməməliyik. Fəaliyyətlər aydın ardıcılıqla qurulmalı və mümkün qədər az fasilələrlə olmalıdır;

76 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

Aşağıdakı bəzi xüsusiyyətlər şagirdlər tərəfindən qiymətləndirilir. Bu xüsusiyyətlər bizim öz davranışlarımızı monitoring etmək üçün əsas götürülməlidir:⁵⁸

Ədalətlik. Şagirdlər bu cəhəti ən vacib xüsusiyyət hesab edirlər. Bu tapşırıqların edilməsi, münaqişələrin həlli, kömək edilməsi və ya xüsusi fəaliyyətlərdə iştirakçı və ya köməkçi olmaq üçün şagirdlərin seçilməsi kimi fəaliyyətlərdə ədalətli olmaq deməkdir.

Yumor hissi şagirdlərə şən cavab vermək qabiliyyətidir.

Hörmətçilik şagirdlərin hüquq və hisslərinə iltifat göstərməkdir.

Nəzakətlik hörmətçiliyin başqa formasıdır.

Səmimilik. Şagirdlər müəllimi real insan kimi görmək istəyirlər. Müəllim hisslərini və bu hisləri doğuran halları açıq şəkildə izah etməlidir.

Aktiv dinləmək qabiliyyəti. Bu şagirdin danışdığı zaman cavablandırılması deməkdir. Siz şagirdi eşitdiyinizi nümayiş etdirməli, eləcə də ona yalnız anlama və izaha düzəliş etməsinə şans verməlisiniz. Siz deyilənləri başqa cür ifadə edə və ya bədən dili ilə rəğbətini göstərə bilərsiniz.

Öz davranış standartlarımıza necə əməl edəcəyimiz adətən bizim sinifdəki idarəetmə tərzimizdən asılıdır.

Fəaliyyət: Tədris prosesinin təşkili?⁵⁹

Sizin sinifi idarə etmə üslubunuz şagirdlərinizlə ünsiyyətə girmə bacarığınız, onlarla necə pozitiv münasibət yaradacağınız və onların sizdən necə yaxşı öyrənəcəyindən asılıdır. O cümlədən, bu üslub uşaqların necə davranmağı (və ya pis davranmağı), uşaqları nizam-intizama necə cəlb edəcəyinizə, habelə şagirdlərinizə düzgün davranış qaydalarını öyrənmək üçün pozitiv me-

58. Adapted from: Important Traits for Teachers. Collaborative for Excellence in Teacher Education (CETP), National Science Foundation. http://www.temple.edu/CETP/temple_teach/cm-trait.html [accessed online on 11/28/2005]

59. Developed based on: Teacher Talk. What is your classroom management profile? <http://education.indiana.edu/cas/tt/v1i2/what.html> [accessed online on 10/6/2005]

todlarla müqayisədə neqativ nizam-intizamdan istifadə etməyə nə dərəcədə meylli olacağınıza təsir edə bilər. İdarəetmə üslubunuzu müəyyən etməyə başlamaq üçün aşağıdakı hər bir müddəanı diqqətlə oxuyun. Daha sonra bu müddəa ilə razı olduğunuz və ya olmadığını və ya bunun adətən sizin etdiyiniz davranış olduğunu qeyd edin.

Xarakteristika	Razıyam	Razı deyiləm
1. Mən inanıram ki, uşaqların öyrənməsi üçün sinif otağında sakitliyə riayət edilməlidir.		
2. Mən inanıram ki, şagirdlərin oturmasında strukturlaşmış quruluş (cərgələr kimi) pis davranışı azaldır və öyrənməyə təşviq edir.		
3. Tədris zamanı sözümün kəsilməyini sevmirəm.		
4. Şagirdlər göstərişlərə əməl etməyi öyrənməli və niyə sualını verməməlidir.		
5. Şagirdlərim nadir halda fəaliyyətlərə dair təşəbbüslər irəli sürür. Onlar fikirlərini mənim onlara öyrətdiklərim üzərində cəmləməlidirlər.		
6. Şagird pis davrandıqda mən onu müzakirə etmədən cəzalandırır və ya nizam-intizama cəlb edirəm.		
7. Gecikdirilmiş və ya edilməmiş ev tapşırığı kimi pis davranışa bəhanələr qəbul etmirəm.		
8. Nəyi öyrənəcəyimizdən asılı olaraq sinifdə müxtəlif təşkilati üsullardan istifadə edə bilərəm.		
9. Şagirdlərimin nəyi və necə öyrənəcəyində maraqlıyam .		
10. Şagirdlərim bilir ki, dərsin gedişatı zamanı onların sualları olarsa onlar dərsi dayandırıb soruşa bilərlər.		
11. Lazım olduğu zaman tərifləyir və şagirdlərimi daha da yaxşı olmaq üçün həvəsləndirirəm.		

78 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

Xarakteristika	Razıyam	Razı deyiləm
12. Öyrədici tapşırıq kimi şagirdlərimə ümumi layihə verir və ya öz layihələrini hazırlamağı xahiş edirəm. Sonradan onların öyrəndiklərini və daha nələr öyrənə biləcəklərini müzakirə edirik.		
13. Mən həmişə qaydalar və qərarlarımın arxasında duran səbəbləri izah edirəm.		
14. Şagird özünü pis aparanda mən onu nəzakətli, lakin sərt şəkildə məzəmmət edirəm. Nizam-intizam tələb edildikdə şəraitə ehtiyatlı nəzərə alıram.		
15. Mən inanıram ki, uşaqlar "öz istədiklərini etdikdə" daha yaxşı öyrənir və ona görə onlar nəyi yaxşı edə bilərlərsə onları etməlidirlər.		
16. Şagirdlərimin emosional rifah halı sinfin idarə edilməsindən daha vacibdir. Onların məni öz dostları kimi görməsi mənim üçün çox vacibdir.		
17. Bəzilərinin heç vecinə olmadığı halda, şagirdlərimin bəziləri öyrənməkdə həvəslidirlər.		
18. Şagirdi nizam-intizama cəlb etmək üçün nə edəcəyimi qabaqcadan planlamıram. Qərarlar yerindəcə anında verilir.		
19. Mən şagirdi nəzarət və töhmət etmək istəmirəm çünki bu onun hislərinə toxuna bilər.		
20. Şagird dərsi pozduqda mən ona xüsusi diqqət ayırıram çünki əminəm ki, onun dərslə dəyərli töhfəsi olmalıdır.		
21. Şagird otağı tərk etmək istədikdə həmişə ona icazə verirəm.		
22. Şagirdlərimə heç bir qayda qoymaq istəmirəm.		

Xarakteristika	Razıyam	Razı deyiləm
23. İldən-ilə eyni dərslər və fəaliyyətlərdən istifadə etdiyim üçün dərslərə qabaqcadan hazırlaşmağa ehtiyac görmürəm.		
24. Səhər səfərləri və xüsusi layihələrin həyata keçirilməsi mümkün deyil. Onlara hazırlaşmağa üçün vaxtım yoxdur.		
25. Dərsləri danışmağın əvəzinə film və ya slayd şou nümayiş etdirə bilərəm.		
26. Şagirdlərin otağın ətrafına və pəncərədən bayıra çox baxmağa meyllidirlər.		
27. Dərs tez bitərsə şagirdlərim sakit dərslərə çalışsın və ya asta səsə bir-biri ilə danışsın bilərlər.		
28. Mən çox nadir hallarda şagirdlərimi nizam-intizama cəlb edirəm. Əgər şagird ev tapşırığını gec təhvil verirsə bu mənim problemim deyil.		

Növbəti addım olaraq 1-7, sonra 8-14, sonra 15-21 və sonda 22-28-ci müddəalar üzrə "Razıyam" cavablarını hesablayın. Hansı müddəalar dəsti üzrə ən çox "Razıyam" cavabı var? Bu sizin üstünlük verdiyiniz idarəetmə üslubudur, lakin sizdə digər tərzlərin xarakteristikalarının olmasına da heç təəccüblənməyin.

Yuxarıdakı cədvəldəki 1-7 müddəaları **avtoritar** üslubu xarakterizə edir; "Mən müəlliməm və hər şey mən dediyim kimi olmalıdır." Bu üslub yaxşı təşkil olunmuş sinfin qurulmasında faydalı olsa da nailiyyətlərin əldə edilməsinin motivasiyası və ya şəxsi hədəflərin qoyulmasının həvəsləndirilməsinə kömək etmir. Bu sinifdəki şagirdlər özlərini gücsüz hesab etdiyindən ixtiyari fəaliyyət üçün təşəbbüs göstərməkdə həvəssiz olur.⁶⁰ Onlar şəxsi müstəqillikləri bahasına müəllimə tabe olmalıdırlar.

60. <http://education.indiana.edu/cas/tt/v1i2/authoritarian.html>

8-14 müddəaları **avtoritet** üslubu xarakterizə edir; "Gəl birlikdə işləyək." Şagirdlərin davranışlarına məhdudiyət qoyulmasına baxmayaraq qaydalar izah olunur və onlara bu limitlər daxilində azadlıq verilir. Avtoritet üslubda müəllim özünə güvənən və səriştəli davranışı həvəsləndirir. Əlavə olaraq, o, şagirdləri məqsədəyönlü olmağa və daha çox nailiyyətlər əldə etməyə təşviq edir. Adətən müəllim uşaqlara layihədə rəhbərlik etməyin əvəzinə onlara yol göstərir və bələdçilik edir.⁶¹

15-21 müddəaları **liberal** idarəetmə üslubunu təmsil edir; "Siz dediyiniz kimi olsun." Liberal müəllim şagirdlər üzərində çox az nəzarət və ya tələblər qoyurlar. Sözügedən müəllim şagirdlərin motiv və fəaliyyətlərini qəbul edir, lakin onların davranışlarına demək olar ki, nəzarət etmir. O, uşaqların xətrinə dəyməkdən və ya hisslərinə toxunmaqdan çəkinir, o cümlədən şagirdlər və məcburi qaydalara yox deməkdə çətinlik çəkir. Bu növ müəllimlərin şagirdlər arasında populyar olmasına baxmayaraq onların həddindən artıq "əzizləmə" üsulu şagirdlərin sosial səriştəsi və özünü tənziqləməsini itirməsinə səbəb olur. Müəllim belə yumşaq olduqda şagirdlərin sosial cəhətdən qəbul edilən davranışları öyrənməsi çətinləşir. Onlardan qarşısında qoyulan tələblərin azlığı çox vaxt nailiyyətlər əldə etmək üçün motivasiyanı aşağı salır.⁶²

Nəhayət 22-28 müddəaları **biganə** üslubu təmsil edir; "Ürəyin istədiyini et." Biganə müəllim sinifə çox müdaxilə etmir. Çox az tələblər qoyur və tələblər qoyduğu halda ümumilikdə laqeydlik nümayiş etdirir. Biganə müəllim sadəcə olaraq şagirdləri məcbur etmək istəmir. Belə ki, o hesab edir ki, sinifin hazırlaşdırılması səylərin sərflənməsinə dəyməz. Həmçinin, sinifdə nizam-intizam da olmur. Bu laqeyd mühitdə şagirdlər ünsiyyət bacarıqlarını təcrübədən keçirmək və müşahidə etmək üçün çox az imkanlara malikdir. Cüzi sayda tələblərin və nizam-intizam qaydalarının olması nailiyyətlər əldə etmək üçün motivasiyanın aşağı düşməsi və özünü idarəetmənin zəifləməsinə səbəb olur.⁶³

Əgər hələ də hansı idarəetmə üslubunun sizinkinə daha yaxın olduğunu müəyyən etməkdə çəkinlik çəkirsinizsə həmkarınız, köməkçinizin və ya yuxarı sinif şagirdlərindən bir və ya iki gün ərzində sizi müşahidə etməsini xahiş edin. Sonra onlardan xarakteristikaların siyahısını və yuxarıdakı idarəetmə üslublarını oxumağı, habelə onlardan hansının sizə daha yaxın

61. <http://education.indiana.edu/cas/tt/v1i2/authoritative.html>

62. <http://education.indiana.edu/cas/tt/v1i2/laissez.html>

63. <http://education.indiana.edu/cas/tt/v1i2/indifferent.html>

olduğunu müəyyən etməkdə sizə yardımçı olmaqlarını xahiş edin. Bu üslub şagirdlərinizin öyrənməkdə nə dərəcədə maraqlı olduğuna təsir edirmi? Bu onların davranışlarına təsir edirmi? Bu sizin şagirdləri nizam-intizama cəlb etməyinizə və onların sizə reaksiyasına təsir edirmi? Sizcə təkmilləşmək üçün imkan varmı? Üslubunuzu və ya yuxarıdakı xarakteristikalardan birini dəyişməyə çalışın və şagirdlərinizin daha həvəsli və öyrənməyə daha meyilli olub-olmadıqlarını müşahidə edin. Etdiyiniz dəyişiklikləri və bu dəyişikliklərin edilməsindən sonra sinfinizi idarə etməyin asanlaşmış-asanlaşmadığını, habelə şagirdlərinizin yaxşı davranış və qarşılıqlı ünsiyyət bacarıqları nümayiş etdirib-etdirmədiklərini qeyd etmək üçün gündəlik tutun.

Həvəsləndirmə

Pozitiv nizam-intizam pozitiv davranışın mükafatlandırılması vasitəsilə pis davranışın qarşısının alınmasıdır. Bu o fərziyyəyə əsaslanır ki, mükafatlandırılan davranış təkrarlanır. Pozitiv nizam-intizamın ən kritik hissəsi müsbət sosial münasibətlərin təşviq edilməsində effektiv olan və müsbət özünəhərmət hissinin yaradılmasına kömək edən, habelə şagirdlərə bizim (böyüklərin) gözləntilərə cavab verən davranışları öyrənməyə yardım etməkdir. Dəyər verdiyiniz və təşviq etmək istədiyiniz davranışları şagirdlər bilməli və siz bu davranışların öyrədilməsi və möhkəmləndirilməsi üçün birgə səyinizi əsirgəməməlisiniz. Şagirdlərinizə pozitiv davranışları öyrənmək üçün kömək etmək məqsədilə aşağıda sadalanan bəzi strategiyalardan istifadə edə bilərsiniz:

Pozitiv fikir söyləyin - "Bax nə qədər suala düzgün cavab vermişən! Gəl, çalışaq ki, gələndə daha çox düzgün cavablarımız olsun!";

Diqqətlə qulaq asın və onlara destruktiv davranışla deyil, hislərini sözlərlə düzgün ifadə etməyi öyrədin;

Şagirdlərinizi seçim etmək imkanları ilə təmin edin və onlara seçimlərinin potensial nəticələrini qiymətləndirməyi öyrənməyə kömək edin;

Arzu olunan davranışların təbliğ edilməsi üçün uşaqları tez-tez mükafatlandırın və kiçik yaramaz hərəkətlərinə əhəmiyyət verməyin;

82 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

Nizamlı, təxmin edilə bilən davranışlar, qarşılıqlı hörmətə əsaslanan ünsiyyət və münaqişələrin birgə həll edilməsi strategiyalarını **model-ləşdirin** (bu mövzu sonrakı bölmələrdə müzakirə olunacaq);

Müvafiq bədən dilindən istifadə edin - baş hərəkəti, gülümsəmə və birbaşa şagirdə baxma;

Bədəninizi aşağı əyin - xüsusilə azyaşlı uşaqlarla əyilin, dizüstə dayanın və ya onların səviyyəsində oturun;

Şəraitin dəyişdirilməsi və ya yenidən qurulması - pis davranışa çağıran əşyaların kənarlaşdırılması; məsələn, oyun və oyuncaqlar tədris vəsaiti kimi istifadə olunursa dərs bitdikdən sonra onları kənarlaşdırın;

Davranışın müsbət yöndə istiqamətləndirilməsi - şagird sinifdə futbol topu ilə oynayır. "Sən topla çöldə oyun meydançasında oynaya bilərsən - orada oynamağa yer daha genişdir."

Yekun olaraq ümidvarıq ki, bu bölmədən çox şey öyrəndiniz və sinifdə bəzi yeni şeyləri sınaqdan keçirmək qərarına gəldiniz. Biz öyrəndik ki, effektiv şəkildə idarə olunan sinif pozitiv davranışı yaradan və dəstəkləyən mühitdir və burada:

1. Siz nə istədiyinizi və nəyi istəmədiyinizi bilirsiniz;
2. Siz şagirdlərinizə nə istədiyinizi göstərir və deyirsiniz;
3. Əldə etmək istədiyinizi əldə etdikdə təşəkkür və təqdir edin;
4. Başqa nəşə əldə etdikdə cəld, münasib və pozitiv tərzdə hərəkət edin.

Bu proses zamanı siz aşağıda sadalananlara əmin olmalısınız:

1. Sizin gözləntiləriniz aydın və aşkardır;
2. Təlimatlarınız şagirdləriniz üçün maraqlıdır;
3. Şagirdləriniz onlara öyrədilənlərdə məqsəd və dəyər görürlər;
4. Təlimatlar anlayış və bacarıqları şagirdlərin təcrübəsi ilə əlaqələndirir və onun gündəlik həyatında məna kəsb edir;
5. Tədris strategiyalarınız müxtəlifdir. Siz eyni təlim metodlarından istifadə etsəniz hətta mövzu maraqlı da olsa şagirdlər bezə və ya darıxa bilərlər.

Şagirdlərinizdə pozitiv davranışın inkişaf etdirilməsinə kömək edən mühitin yaradılmasına başlamaq üçün bəzi vacib üsullara aşağıdakılar daxildir:⁶⁴

1. Şagirdlər və özünüz üçün yüksək davranış gözləntilərinin saxlanması və əlaqələndirilməsi;
2. Aydın qayda və prosedurların yaradılması və şagirdlərin onlara necə əməl etməsinə dair təlimləndirilməsi; xüsusilə ibtidai siniflərdə oxuyan uşaqlara təlimatlar, təcrübə və xatırlatma edilsin;
3. Düzgün davranış və pis davranışın nəticələrinin şagirdlərə aydın şəkildə izah edilməsi;
4. Məktəbin ilk günündən sinif qaydalarına təxirə salmadan, uyğun və bərabərhüquqlu şəkildə əməl edilməsi;
5. Şagirdlərdə şəxsi intizam hissi yaratmaq istiqamətində işlərin görülməsi; özünənəzarət bacarıqlarının öyrədilməsi üçün vaxtın ayrılması;
6. Çevik təlimat mühitinin yaradılması və fəaliyyətlər arasında səlis keçidlərin edilməsi;
7. Sinif fəaliyyətlərinə nəzarət edilməsi və şagirdlərə onların davranışlarına dair rəyin və həvəsləndirmənin bildirilməsi;
8. Şagirdlərin öyrənmə və sosial davranışda uğur nümayiş etdirməsi üçün onlara imkan yaradılması;
9. Aşağı özünəinam hissi olan şagirdlərin müəyyən edilməsi və onlara özündən daha əmin olması və daha yüksək nailiyyətlər əldə etməsi üçün kömək edilməsi;
10. Münasib olduqda birgə öyrənmə qruplarından istifadə edilməsi;
11. Lazım gəldikdə sinifdə gərginliyin azaldılması və ya şagirdi stimullaşdırmaq üçün yumordan istifadə edilməsi;
12. Təlimatlar icra edilən zaman fikri yayındıran materialların göz önündən kənarlaşdırılması;
13. Sinfin şagirdləriniz, onların valideynləri və özünüz üçün rahat, cəlbedici və xoşagələn edilməsi.

64. Cotton, Katherine. Schoolwide and Classroom Discipline. School Improvement Research Series. Iclose-Up #9. <http://www.nwrel.org/scpd/sirs/5/cu9.html> [accessed online on 10/6/2005]

Çətin şagirdlərlə iş

Nə öyrənəcəksiniz:

- ◆ Pozitiv nizam-intizam üsullatının effektivliyini necə yaxşılaşdırmaq
- ◆ Pozitiv nizam-intizam tövsiyələri
- ◆ Pozitiv öyrətmə tövsiyələri
- ◆ Müvafiq nəticələrdən istifadə, müsbət və mənfi
- ◆ Taymout (timeout) istifadə edərkən ehtiyatlı olun
- ◆ Münaqişənin həlli
- ◆ Yaşa uyğun pozitiv nizam-intizam üsulları
- ◆ Xüsusi qayğya ehtiyacı olan uşaqlara dəstək

Pozitiv nizam-intizam üsullarının effektivliyinin artırılması

Şagird yanlış davranarsa, bu davranışı azaltmaq və ya aradan qaldırmaq üçün pozitiv üsullara ehtiyac yaranır. Təcrübə əsasında öyrəndik ki, yanlış davranış uşağı və ya digərlərini təhlükə altına qoyan arzuolunmaz davranışlardır. Bu halda gözləntilərimizə və ya sinif qaydalarımıza cavab verməyin və pozitiv sosial qarşılıqlı təsir və daxili intizam ilə müdaxilə edin. Bu son bölmədə biz yanlış davranışı azaltmaq, hətta ləğv etmək üçün tətbiq olunan xüsusi üsulların haqqında danışacağıq. Hansı üsulun seçilməsindən asılı olmayaraq, onun effektivliyi aşağıdakı hallarda artırıla bilər:⁶⁵

- ◆ siz və şagird, problemlı davranışın nədən ibarət olduğunu və bu davranış baş verdikdə şagirdi hansı fəsadlar gözləyə biləcəyini aydın şəkildə başa düşdükdə;

65. American Academy of Pediatrics. Guidance for Effective Discipline. <http://aappolicy.aappublications.org/cgi/content/full/pediatrics;101/4/723> [accessed online on 12/2/2005]

- ♦ Siz, arzuolunmaz davranış baş verdikdə ilk olaraq qəti və təcili ilkin nəticə təmin etməklə cavab verdikdə (qayda pozulubsa, onu indi tətbiq edin, gözləməyin);
- ♦ Hər dəfə hədəfli problemli davranış meydana gəldikdə, siz tərəfdən ardıcıl olaraq müvafiq tədbirlər görüldükdə;
- ♦ Təlimat və düzəlişlərinizi sakit və qayğıkeşliklə təmin etdikdə;
- ♦ Siz, problemli davranışa qarşı gördüyünüz tədbirə dair izahat verdikdə; belə ki, sizin izahatınız sayəsində uşaq düzgün davranışı öyrənir və böyüklər tərəfindən qoyulan tələblərə uyğun davranır.

Pozitiv nizam-intizam tövsiyələri

Əslində, intizam ehtiyacının mütləq yaranmasına ehtiyac yoxdur. Çoxlu sayda yaxşı intizam sadəcə problemli vəziyyətin aradan qaldırılmasını və ya problem nəzarətdən çıxmazdan əvvəl onun həll edilməsini nəzərdə tutur. Necə? Burada on dəyərli tövsiyə verilir. Onlardan bəziləri yeni, bəziləri isə əvvəllər qeyd olunub, lakin indi onları daha ətraflı şəkildə nəzərdən keçirək.^{66, 67}

1. Özünüzdən əmin olun; məfhumları **yanlış adlandırmayın**. Yuxarıda müzakirə edildiyi kimi həqiqi yanlış davranış, şagird **qeyri-müvafiq** davranmağı **seçdikdə** baş verir. Tədbir görməzdən əvvəl özünüzə aşağıdakı sualları verin:
 - A. Şagird həqiqətən yanlış bir şey edir? Həqiqi problem var, yoxsa siz sadəcə yorulmuşuz və səbriniz tükənib?
 8. Heç bir real problem yoxdursa, şagird və sinifdən gərginliyinizi götürün.
 9. Əgər bir problem varsa, növbəti suala keçin.

66. Positive Discipline and Child Guidance. <http://www.kidsgrowth.com/resources/article/detail.cfm?id=1211> [accessed online on 10/12/2005]

67. Adapted from: Kelley, Lauren. The Discipline Dilemma. Parent Exchange Newsletter – October 1995. <http://www.kelleycom.com/articles/discipline.htm> [accessed online on 9/29/2005]

B. Bir an fikirləşin. Şagirdiniz həqiqətən burada gözlədiyiniz hərəkəti etməyə qadirdirmi?

♦ Ədalətli deyilsinizsə, gözləntilərinizi təkrar qiymətləndirin.

♦ Gözləntiləriniz ədalətlidirsə, növbəti suala keçin.

C. Şagirdiniz həmin an yanlış bir şey etdiyini bilirdimi?

♦ Şagirdiniz yanlış bir şey etdiyini başa düşməyibsə, ona nə gözlədiyinizi, niyə və necə belə edə biləcəyini anlamağına kömək edin. Ona kömək etməyi təklif edin.

♦ Şagirdiniz etdiyi hərəkətin yanlış olduğunu bilirsə və qəsdən əsaslı gözləntilərə etinasızlıq göstərsə, o zaman yanlış davranıb.

Davranış təsadüfi olubsa, bu yanlış davranış hesab olunmur. Davranış təsadüfi olmayıbsa, şagirdinizdən bunu etməyinin səbəbini soruşun. Cavab verməzdən əvvəl diqqətlə qulaq asın və qiymətləndirin.

2 **Pozitivi vurğulayın.** Hər dəfə şagirdiniz faydalı bir iş gördükdə, qayğıkeşlik göstərdikdə, birgə əməkdaşlıq etdikdə və ya irəliləyiş nümayiş etdirdikdə, şagirdinizə bunu fərq etdiyinizi göstərin və minnətdarlıq bildirin. Məsələn, "Elnur, ev tapşırığı problemini həll etməyindən çox təsirləndim."

Hətta bir hadisə baş verdikdə sadəcə günah axtarmayın, nəyin YAXŞI, nəyin PİS olduğunu müəyyən edin. Məsələn: "Natiq, dostunu müdafiə etməyin alicənablıqdır. Sadiq dost olmaq vacibdir. Lakin mən sənə digərlərini vurmağa icazə verə bilmərəm. Vəziyyəti başqa necə həll edə bilərdin?"

3 **Şagirdlərinizə hörmətli münasibət bəsləyin.** Onlarla sizə davranılmasını istədiyiniz kimi davranın. Onlara daha böyük uğur əldə etməyə kömək edin. Başçı deyil, bələdçi olun. Məktəb günlərinizdən sevinclə yadda saxladığınız müəllimlərdən olun.

4 **Şagirdlərə gözləntilərinizdən aydın və hörmətlə danışın.** Vəziyyətdən əvvəl və vəziyyət ərzində gözləntilərinizi tez-tez on-

ların yadına salın. Məsələn, məktəb ilinin başlanğıcında şagirdlərinizə deyin: "Bu gün və hər gün dərs vaxtı bitdikdə adınızı çağırana qədər yerinizdə əyləşməyinizi istəyirəm. Bu yolla hər kəs otaqdan təhlükəsiz və bir-birini itələmədən çıxıb bilər və adınızı və simanızı daha tez öyrənə bilərəm. Onlara hər gün xatırladın ki, sinfi nizamlı şəkildə tərk etmək sinif prosedurunun təbii hissəsini təşkil edir.

5. **Yumor və ya əyləncədən istifadə edin.** Heç də şagirdin etdiyi hər bir yanlış davranış intizam tələb etmir. Uşaqlar da böyüklər kimi yorulur, pərişan olur və ya darıxır. Bu cür hallarda intizam işləməyə bilər. Dərs vaxtı hər bir kəsin marağını saxlamaq, darıxmağa qoymamaq üçün yumordan istifadə edin. Məsələn, sakit dərs zamanı dərsi təqdim etmək üçün şagirdlərdən tapmaca həll etməyi xahiş edin. Tapmaca bu cür ola bilər: "O nədir ki, həyatı dördlər üzərində başlayır, ikilər üzərində yaşayır və üçlər üzərində bitirir? Cavab: İnsan. Uşaq iki əli və iki ayağı üstə iməkləyir, sonra iki ayaq üzərində gəzməyi öyrənir və yaşlandıqda isə bəzi insanlar çəlikdən istifadə edir; onların üç ayağı olur! Bu tapmaca insan orqanizminin inkişafı və ya yaşlanması haqqında mövzunu təqdim etmək üçün maraqlı yol ola bilər. Məktəbəqədər uşaqlar üçün əyləncədən istifadə edin. "Kəpənəyə bax!" diqqəti mızıldama, əl-qol atma və məyusluq kimi hallardan yayındıra bilər və inkişaf sahəsində yaxşı fəaliyyətlərə gətirib çıxara bilər. Məsələn, uşaqlardan kəpənək çəkməyi xahiş edin. Təxəyyülünüzdən istifadə edin!
6. **Aktiv əməkdaşlıqdan istifadə edin.** Onlara həyata keçirməyə tərəddüd edə biləcəkləri göstərişləri verməzdən əvvəl zövq alacaqları göstərişi verin. İlk növbədə onlarda kollektiv işləməəhvalı yaradın. Məsələn deyək ki: "Hər bir kəs havada böyük 'İ' hərfi çəkir." "Mariya, əhsən!" "Hər kəs şəhadət barmağınıza tutsun. İndi isə barmağınızı 108-ci səhifənin olduğunu düşündüyünüz kitaba qoyun." Onlara kitabın 108-ci səhifəsini açmaq və həmin səhifədəki altı suala cavab vermək göstərişini verin.⁶⁸

68. Giving and Getting Respect. http://maxweber.hunter.cuny.edu/pub/eres/EDSPC715_MCINTYRE/respect_web_page_insert.html [accessed online on 10/10/2005]

7. **Variantlar və ya məhdud seçimlər təklif edin və kollektiv qərar qəbul etməyə təşviq edin.** Əksər şagirdlər idarə olunmağa nifrət edir; seçim verilməsi onlara çox olmasa da bir qədər nəzarət hiss etməyə kömək edir. İmtahan vaxtı gəldikdə siz deyə bilərsiniz, "Çərşənbə axşamı, oxu sınağımız olacaq. Kim yazılı, kim şifahi sınaq istəyir? İstədiyinizi seçə bilərsiniz." Bu uşaqlarınıza vəziyyət üzərində nəzarət hissi verəcək. Siz yalnız bir sınaq növünü vermək istəyirsinizsə, o zaman onlardan hər iki sınaq növünün üstünlük və çatışmazlıqlarını müzakirə etməyi xahiş edin, sonra isə üstün hesab etdiklərini səsə qoyun. Çoxluq qalib gəlir.

İstədikləri seçimləri əldə edə bilmədiklərinə görə məyus olan bir neçə şagird olduqda - məsələn, onlar yazılı test istədikləri halda, sinif şifahi testə səs vermişdir- o zaman imtahan günü onlara yazılı əlavə suallar da verin.

8. **Təbii, lakin təhlükəsiz nəticələrə icazə verin.** Uşaq dərslə təkrar-təkrar gecikirsə, məyus olmayın. Dərslə vaxtında gəlmək uşağın məsuliyyətidir. Ona dərslə yubanması davam etdiyi təqdirdə, valideynlərinə bildiriş göndərəcəyinizi söyləyin. Yubanma davam edərsə, evinə bildiriş göndərin və nəticələrlə üzləşməsinə imkan verin. O, davranış və nəticələrinə görə məsuliyyətli olmağı öyrənir.
9. **Uşaqların qəsdən edilən itaətsizliyini şəxsi qəbul etməyin.** Uşaqların itaətsizlik etməyə ehtiyacları var, onlar öz potensial imkanlarını inkişafın bir hissəsi kimi aşkarlamalıdırlar. Bunun sizin səlahiyyətinizə təhlükə olduğunu düşünməyin. Sakit şəkildə reaksiya göstərin və özünə nəzarəti artıracaq intizamı tətbiq edin. Bu bölmənin əvvəlində Ramonun vəziyyətini xatırlayırsınız? Başlanğıcda müəllim onun pis davranışını şəxsən qəbul etmişdir və bu onu çox məyus etmişdir. Lakin o, Romanın davranışını şəxsən qəbul etməyi dayandırdıqda və onun nə vaxt və nə üçün pis davrandığını başa düşdükdə, onun öhdəsindən gələn və müsbət nəticələr verən effektiv bir strategiya hazırlaya bilmişdir.
10. **Düzgünlüyü deyil, səyi təqdir edin.** Şagird bütün səyi ilə çalışırsa, siz buna sevinməlisiniz. Cəhd göstərmə öyrənməkdə ilk addımdır. Şagird çətin tapşırığı yerinə yetirmək istəmərsə, onunla

cəhdlərinin uğur gətirdiyi vaxtlardan danışın. Yenidən səy göstərməyi təşviq edin. Şagirdlərə onların bütün səyləri ilə çalışmaqlarından məmnun qaldığınızı söyləməyi unutmayın. Bacarıqlarına inandığınızı onlara bildirin.

Pozitiv təlim tövsiyələri

Pozitiv nizam-intizam pozitiv tədris ilə dəstəklənməlidir. Tədris vaxtı yanlış davranışın qarşısını ala və ya ən azından sinfinizi pozmadan onun effektiv şəkildə öhdəsindən gələ biləcəyiniz bir sıra digər pozitiv yollar mövcuddur. Aşağıda altı tövsiyə verilir⁶⁹. Əlavə yollar fikirləşə bilərsiniz?

1. **Fokuslama və yavaş səsle danışmaq.** Dərs başlamazdan əvvəl hər bir kəsin diqqətinin sizdə olmasından əmin olun. Dərsə başlamazdan əvvəl hər kəsin sakitləşməsinə gözləyin. Təcrübəli müəllimlər bilir ki, onların tərəfindən səssizlik ən effektiv yoldur. Onlar, sinifdə tamamilə sükut olduqdan sonra onu 3-5 saniyə uzatmaqla gözləməyir. Tezliklə şagirdlər başa düşür ki, müəllim onların diqqətini nə qədər çox vaxt gözləyərsə, onların dərslərin sonunda bir o qədər az boş vaxtları olacaq. Gözləmə müddətindən sonra dərsə normaldan daha sakit səs tonu ilə başlayın. Çox vaxt yavaş danışan müəllimin sinfi möhkəm səsle danışan müəllimin sinfindən daha sakit olur. Şagirdləri onun nə dediyini eşitmək üçün sakit oturur.
2. **Birbaşa göstəriş.** Əminsizlik sinifdə həyəcan səviyyəsini artırır. Şagirdlərinizə tam olaraq nə baş verəcəyini izah edərək dərsə başlayın. Bu müddətdə sizin və şagirdlərinizin nə edəcəyini göstərin. Siz bəzi tapşırıqlar üçün vaxt məhdudiyyətləri qoya bilərsiniz. Müddətin sonunda şagirdlərə seçdikləri fəaliyyətləri görməyə vaxt ayırmaq üçün birbaşa göstərişlər ilə fokuslamayı birləşdirə bilərsiniz. Dərs müddəti fəaliyyətlərin təsvirini bu cür tamamlaya bilərsiniz: *Mən düşünürəm ki, dərs müddətinin sonunda dostlarınızla danışmaq, kitabənaya getmək və ya digər dərslər üzrə boşluqları doldurmaq üçün bir az vaxtınız olacaq.*
3. **Monitoring.** Xüsusi ilə də şagirdlər yazılı tapşırıqlar yerinə yetirərkən və ya qruplarla işləyərkən ayağa qalxın və ətrafda gəzin. İrəliləyişlərini yoxlayın. Bir neçə şagirdin eyni çətinlik çəkdiyini gördükdə onları kəsməyin və ya ümumi qeydlər etməyin. Sakit səs tonundan istifadə edin, belə olan halda şagirdləriniz şəxsi və müsbət diqqətinizi qiymətləndirəcəklər.

69. Abstracted from: Discipline by Design. 11 Techniques for Better Classroom Discipline. <http://www.honorlevel.com/techniques.xml> [accessed online on 10/4/2005]

4. **Qeyri-verbal işarə.** Bəzi siniflərdə müəllimlərin masalarında kiçik zıncırov olur. Onlar bunu hətta yavaşca belə çaldıqda, hamının diqqətini cəlb edir. Digər müəllimlər sinifdə qeyri-verbal işarələrdən istifadə etməklə illər ərzində bir çox bacarıq nümayiş etdiriblər. Bəziləri işığı yandırır və söndürür. Digərləri ciblərində klikerlər saxlayır. Başqaları isə təbaşir və ya qələmi lövhəyə vurur. Qeyri-verbal işarələrə üz ifadələri, bədən duruşu və ya əl işarələri də daxil ola bilər. Sinifdə istifadə etdiyiniz işarə növünü seçərkən diqqətli olmalısınız. Şagirdlərə bu işarələrdən istifadə edərkən onların nə etməklərini istədiyinizi izah etmək üçün vaxt ayırın.
5. **Paylaşma.** Siz şagirdlərinizi tanımaq istədiyiniz kimi, uşaqlar da də çox vaxt siz və maraqlarınız haqda məlumatlı olmaq istəyir. Sinifdə şəxsi əşyalarınızı qoyun. Ailə şəkli və ya hobbi və ya kolleksiyanızdan bir neçə əşya sizinlə şagirdiniz arasında şəxsi söhbətlərin yaranmasına vəsilə olacaq. Onlar sizi daha yaxşı tanıdıqca, intizamla bağlı daha az problemlərlə üzləşəcəksiniz.
6. **Nəzərə çarpmayan müdaxilələr.** Effektiv müəllim şagirdin diqqət mərkəzində olmaqla yanlış davranışına görə mükafatlandırılmamasına nail olmalıdır. O, otaqda dolanmaqla sinfindəki fəaliyyəti izləyir və problemləri qabaqcadan görür. Yanlış davranan şagirdə yanaşma gizlidir. Sinifdəki digər şagirdlərin diqqəti yönləndirilmir. Məsələn, sinifdə mühazirə zamanı müəllimə ad çəkmə üsulundan effektiv istifadə edir. O, şagirdin danışdığını və ya iştirak etmədiyini görərsə, təbii yolla öz dialoqunda həmin şagirdin adını çəkir. "Və sən görürsən Emil, biz biri onluq sütuna aparacağıq". Emil öz adını eşidir və diqqətini tapşırığa yönəldir. Sinfin qalan hissəsi isə bunu fərq etmir.

Müvafiq (müsbət və mənfi) cavab tədbirlərindən istifadə

Öyrənmənin ən mühüm aspekti hərəkətlərimizin nəticələrini təcrübədən keçirməkdən ibarətdir. Bu nəticələr yaxşı olduqda, davranışlarımızı təkrarlamağımız ehtimal olunur. Bu nəticələr pis olduqda isə davranışlarımızı təkrarlamağımız az ehtimal olunur.

Biz dəfələrlə qaydalar müəyyən edərkən, qaydalar pozulduqda hansı intizam tədbirlərinin görülməyi haqqında avtomatik olaraq qərar qəbul edirik. Bəli, qaydaları pozan şagirdlər həmişə müvafiq mənfi cavab tədbirləri ilə qarşılaşmalıdırlar. Lakin faktiki olaraq qaydalara riayət edən, hətta böyük şagirdlər üçün belə müsbət nəticələr və ya mükafatlar olmalıdır. Aşağıda müsbət və mənfi nəticələrin nümunələri verilir. Bu təkliflər müxtəlif yaşlara aiddir. Bəzisi digəri ilə müqayisədə bir yaş qrupu üçün daha yaxşı ola bilər. Aşağıda müəyyən olunan nəticələr xüsusi prioritet ardıcılığa malik deyil. Bütün nəticələr şagirdlərinizlə birlikdə hazırlanaraq razılaşdırılmalı və məktəb direktoru tərəfindən təsdiq olunmalıdır. Digər müsbət və mənfi nəticələri müəyyən etmək üçün həmkarlarınız, şagirdləriniz və valideynlərinizlə birlikdə çalışın.⁷⁰

Müsbət nəticələr. Siniflərdə ən çox yayılmış müsbət nəticələr şagird məmnunluğu, əminlik və özünəhörməti artırmaqla bağlıdır. Şagirdlər qaydalara riayət etdiklərini bilməli və buna görə, eləcə də təlimdə uğurlarına və nailiyyətlərinə görə təriflənməlidirlər. Şagirdi tərifləmək üçün bir sıra asan yollar mövcuddur. Məsələn bura çiyindən vuraraq; "Mən sənənlə fəxr edirəm!" demək; bir günlük sinif liderini seçmək; bir günlük "müəllim köməkçisini" seçmək; bir qrup fəaliyyət və ya layihənin seçicisi; şagirdi digər müəllimlərin və ya məktəb direktorunun qarşısında tərifləmək; və ya şagirdlərdən digərlərinə kömək etməyi xahiş etmək kimi təriflər daxildir. Sinfinizdə işləyə biləcək digər tərifləri fikirləşə bilərsiniz?

Mənfi nəticələr. Özünüzü, həmçinin şagirdlərinizi izləyin. Mənfi nəticələrdən tez-tez istifadə sinfin zəif idarə olunmasını əks etdirir və bir qayda olaraq onu aradan qaldırmaq lazımdır. Şagirdlərinizi diqqətlə və tez-tez izləyin ki, yanlış davranış böyük problemə çevrilməzdən əvvəl onu təsbit edə bilərsiniz. Bu proses bir neçə şagirdi əhatə edə bilər.

70. Adapted from: Consequences. Collaborative for Excellence in Teacher Education (CETP), National Science Foundation. http://www.temple.edu/CETP/temple_teach/CM-conse.html#anchor40660 [access online on 11/28/2005]

Öyrətməyə fasilə verməmək və ya şagirdə həddindən artıq diqqət çəkmək üçün qeyri-müvafiq yanlış davranışı dayandırmaq məqsədilə a) günahkar şagird və ya şagirdlərə yaxınlaşmağa, göz təması yaratmağa və ya qeyri-verbal işarə verməyə; b) davranışı dayandırmaq üçün şagirdin adını çəkməyə və ya qısa şifahi təlimat verməyə; və c) şagirdə nə etməli və nəyə riayət etməli olmasını göstərməklə müvafiq davranışa yönəltməyə ("etmə" əmrini verməyin) çalışın.

Lakin ən yaxşı səylərimizə baxmayaraq, bəzən şagirdə cəza kəsmək lazımdır. Hansı tədbirin görülməsindən asılı olmayaraq onun şagirdə deyil, şagirdin davranışına yönəlməsindən; yanlış davranışın məntiqi nəticəsi olmasından və heç vaxt tələsik və ya qəzəblə edilməməsindən əmin olun. Yanlış davranışın xüsusiyyətindən asılı olaraq bəzi mülayim intizam üsulları aşağıda verilən siyahı arasında rast gəlinə bilər. Sinfiniz və ya şagirdlərinizə müvafiq olacaq əlavə intizamlar düşünə bilərsiniz. Şagirdinizi hamı qarşısında alçaldan bir cəza seçməməyinizə əmin olun!

- ◆ Tənəffüs və ya digərləri ilə oyun vaxtını itirməsi
- ◆ Yanlış davranışı, onun nə üçün yaranmasının və bunu düzəltmək üçün görülməli tədbirlərin müzakirəsi üçün məktəbdən sonra saxlanması
- ◆ Səbəb olduğu səliqəsizliyi qaydasına qoyması
- ◆ İncidilən şagirdə üzr istəməsi
- ◆ Oturduğu yerini dəyişdirməsi
- ◆ Şagirdə qaydanı təkrarlaması və ona riayət etməsinin tələb edilməsi
- ◆ Valideyn(lər)ə qeyd göndərilməsi və ya evlərinin ziyarət edilməsi
- ◆ Dalaşma, dərslərin fasiləsiz pozulması, oğurluq, dələduzluq, narkotik və digər qadağan edilmiş maddələrdən istifadə, silah saxlamaq kimi daha ciddi, təhlükəli davranışlar olduqda direktorun otağına aparılması.

Taymout zamanı ehtiyatlı olun

Taymout (Timeout - qısa fassilə) ən çox tanınan və mübahisəli intizam metodlarından biridir. Bu metod zamanı şagird bir yerdə oturmali, oynama-malı və ona başqaları ilə danışmağa icazə verilməməlidir. Yeganə əyləncə hər dəqiqənin saniyələri keçənə qədər saata baxmaqdır.

Taymout metodu ilk seçim olmamalıdır, lakin bu, digərlərinə ziyan vuran və ya özünə zərər vuraraq təhlükə altına qoyan şagird üçün son çıxış üsu-ludur. Bu metodun nadir hallarda və qısa müddət ərzində istifadəsi şa-girdin xoşagəlməz vəziyyətdən sonra sakitləşməsinə və özünü ələ alma-sına imkan verə bilər. Bu metod tez-tez və qeyri-müvafiq şəkildə tətbiq edildikdə, təsirsiz olmaq ilə yanaşı eyni zamanda şagirdə ziyan da vura bilər. Məsələn, özünü idarəetmə əvəzinə şagirdin qəzəb və aqressiyası arta bilər. Bu metod cismani cəza formasında tətbiq edildikdə, psixoloji/ emosional ağırlı ilə nəticələnmə bilər.

Taymout metodunun nə qədər davam etməsi mübahisəli məsələdir. Bəzi mütəxisslərə görə bu iki-üç dəqiqədən çox olmamalı, digərləri isə on iki yaşa qədər bir uşaq yaşının hər ili üçün bir dəqiqə tövsiyə edir. Yaşın hər ili üçün bir dəqiqə sınaq-səhv metodu ilə müəyyən edilib. Görünür ki, bu, şagird na-razılıq hissi keçirmədən yaxşı davranışa nail olmağa kifayət edir.⁷¹

Şagirdə taymout metodunu tətbiq etməzdən əvvəl aşağıda qeyd olunanlara əmin olun:⁷²

- ♦ Taymout metodunu təcrid edilməsi, müvafiq həvəsləndirmə olma-dan məhəl qoyulmaması və ya tərki edilməsi yolverilməz olan çox kiçik uşaqlarda tətbiq etməyin.

71. Goodkids: A Basic Parenting Guide. <http://home.flash.net/~goodkids/> [accessed online on 10/10/2005]

72. DCFS. Bureau of Regulation and Licensing. HFS 46 Group Day Care Manual. APPENDIX O. EARLY YEARS ARE LEARNING YEARS. Time out for "timeout" http://www.dhfs.state.wi.us/rl_dhfs/GDC%20Manual/HFS46-Apdnx-O.pdf#search=DCFS%20Bureau%20of%20Regulation%20and%20Licensing%20Early%20Years%20are%20Learning%20Years%20Time%20out%20for%20timeout [accessed online on 10/10/2005]

- ◆ Nəticələr şagirdin davranışından dərhal sonra özünü göstərməlidir. Şagirdlər digərlərinə ziyan vurduqlarına görə dərhal fəsadlarla üzləşdikdə, onlar nə üçün nizam-intizam çərçivəsinə salındıqlarını daha aydın şəkildə başa düşəcəklər. Mümkün olduqda şagirdlərə hərəkətlərinə görə müsbət alternativlər təklif edin (şagirddən səbəb olduğu qarışıqlığı səliqəyə salmasını xahiş etmək onu tamamilə ərazidən kənarlaşdırmaqdan daha səmərəlidir).
- ◆ Taymout təhqiredici olmamalı və şagirdə qorxu və ya təhlükə hissi yaratmamalıdır. Taymout üçün ayrılan xüsusi stul və ya ərazi olmamalıdır, çünki bu taymoutun cəza olması fikrini gücləndirir və lazımsız narahatlıqlara səbəb ola bilər. Siz taymout ərzində heç vaxt şagirdin məsxərəyə qoyulduğunu və ya təcrid edildiyini hiss etməsinə yol verməməlisiniz.
- ◆ Şagird istəmədiyi halda yalnız qalmamalıdır. Şagirdlər, xüsusi ilə də böyüklər öz hislərini anlamaq üçün böyüklərin dəstəyinə ehtiyac duyur. Şagirdlərinizə onların hislərinin sizin üçün məna kəsb etdiyini göstərsəniz, onların da digərlərinin hislərinə hörmətlə yanaşması ehtimal olunur.
- ◆ Taymout metodu şagird sakitləşdikdən sonra davam etməməlidir. Şagird sakitləşdikdən sonra ona nəyin müvafiq, nəyin qeyri-müvafiq davranış olduğunu aydın şəkildə izah edin. Şagirdə nə üçün cəza kəsdiyinizi izah edin, əks təqdirdə şagirdin arzuolunmaz davranışı təkrarlaması ehtimal olunur.
- ◆ Hədə-qorxu gəlməyin. Heç vaxt deməyin: "Sən bunu təkrar eləsən, taymout cəzasına cəlb olunacaqsan. Bu şagirdi dolaşıqlığa salar və nadir hallarda təsirli olan mənfi cəza formasıdır.
- ◆ İntizam üsulunu şagirdə fərdi olaraq uyğunlaşdırın. Uşaqlar müxtəlif yaşlarda özlərini idarə etmək bacarığını inkişaf etdirirlər. Cəlb olunan şagirdin ehtiyaclarını nəzərə alın. Heç bir üsul hər dəfə hər bir uşaq ilə işləməyəcəkdir. Taymout cəza olaraq istifadə edilmir. Taymout şagird üçün düşüncələrinə aydınlıq gətirmək və qrup və ya fəaliyyətə daha məhsuldar bir vəziyyətə təkrar qoşulmaq fürsətidir. Şagirdə qayğı və dəstəyi ilə öz problemlərini necə həll edəcəyini öyrədin. Belə olan halda taymout metoduna ehtiyac qalmaya bilər.

Münaqişələrin həlli

Sizin, o cümlədən şagirdlərinizin və valideynlərinin səylərinə baxmayaraq, sinif və məktəb mühitində bir çox problemlər şagirdlər arasında münaqişələrlərdən yarana bilər və bu məsələ valideyn-müəllim iclaslarının keçirilməsi üçün ümumi səbəb təşkil edir (ancaq heç bir halda bu yeganə səbəb deyil). Bu münaqişələrə alçaldıcı replika (təhqir), sataşma, dalaşma, qarşılıqlı ünsiyyət ardıcılığı problemi və oyun meydançalarının imkanları, materialların əldə olunması və ya onlara yiyələnmə, hətta akademik işlərlə bağlı münaqişələr də daxil ola bilər. Bu münaqişələr xüsusilə məsxərədən yaranır və münaqişələr müzakirə olunmadıqda və ya onlara vasitəçilik edilmədiklə, sürətlə arta bilər.

Nizamsızlığı və yanlış davranışı azaltmaq üçün yaxşı yol şagirdlərə öz münaqişələrini necə həll etməyi öyrətməkdən ibarətdir. Sinfin idarə olunması problemlərinin həlli ilə yanaşı, bu yanaşma şagirdlərə sinif xaricində xidmət edəcək faydalı bacarıqları öyrədir.⁷³

Şagirdlər arasında münaqişələrin həlli ilə bağlı araşdırma aşağıdakı vacib məqamları ortaya çıxarıb:⁷⁴

- a) məktəblərdə şagirdlər arasında münaqişələr tez-tez baş verir (baxmayaraq ki, bu münaqişələr nadir hallarda ciddi xəsarətə səbəb olur);
- b) təlim görməmiş şagirdlər adətən təhlükəli nəticələr yaradan münaqişə strategiyalarından istifadə edir və bu şagirdlər digərləri ilə davam edən münasibətlərin əhəmiyyətliyini nəzərə almırlar;
- c) münaqişələrin həlli və yaşlılar arasında mübahisələrdə vasitəçilik proqramının şagirdlərə danışmaq və vasitəçilik bacarıqlarının tədrisində daha effektiv olması görünür;
- d) təlimdən sonra şagirdlər bir qayda olaraq ümumilikdə konstruktiv nəticələrə gətirib çıxaran bu danışmaq bacarıqlarından istifadə edir, və

73. Classroom Management and Discipline. <http://education.calumet.purdue.edu/vockell/edps530/Chapter%2013.htm> [accessed online on 10/6/2005]

74. Johnson, D.W., Johnson, R.T., Dudley, B., and Burnett, R. "Teaching students to be peer mediators," *Educational Leadership*, 50(1), 10-13, 1992.

- e) şagirdlərin öz münaqişələrini həll etməkdə uğurları müəllim və administratorlara aid olan şagird-şagird münaqişələrinin sayının azalmasına gətirib çıxarır ki, bu da öz növbəsində sərt intizam tədbirlərindən istifadə ehtiyacını məhdudlaşdırır.

Şagirdlərinizə sülhməramlı olmağı öyrətmək üçün əsas prosedur üç mərhələdən ibarətdir:

1. Uşaqlara aşağıda qeyd olunanları həyata keçirməyə imkan verən danışiq vərdişlərini öyrədin:
 - a) münaqişələrini müəyyən etmək ("biz niyə mübahisə edirik, bu məsələ niyə və necə yarandı?");
 - b) mövqe və təklifləri mübadilə etmək ("Mən fikirləşirəm ki, bu belə olmalıdır çünki...");
 - c) vəziyyətə hər iki perspektivdən baxmaq (məsələn, rol oynamaq vasitəsi ilə);
 - d) hər iki uşağın qalib olduğu variantları müəyyən etmək ("qalib-qalib həll yolu, məsələn, "hansının ən yaxşı olmasını görmək üçün bunu bu gün sən, sabah isə mən fikirləşdiyim kimi sınayarıq");
 - e) məntiqi razılıq əldə etmək.
2. Şagirdlərə sinif yoldaşları arasında mübahisələrin konstruktiv həllində vasitəçilik etməyi öyrədin. Vasitəçilik, mübahisənin həllinə kömək etmək üçün başqa şəxsin xidmətlərini və bacarıqlarını istifadə etmək prosesidir. Vasitəçiliyi öyrətmək üçün iki şagirdiniz arasında yarana bilən yaxud artıq yaranmış problemi seçin. İki şagirdən rol oynamağı, üçüncü şagirddən isə dostları, problem haqda biliyindən istifadə edərək və nəyin yaxşı kompromis olacağını hesab edərək onların razılığa gəlməsinə kömək etməsini xahiş edin.
3. Bütün şagirdlər danışiq və vasitəçilik bacarıqlarını mənimsədikdən sonra hər gün iki şagirdi (bir qız və bir oğlan tövsiyə edilir) rəsmi vasitəçi (sülhməramlılar) qismində təyin edilir. Bu rollar bütün si-

nif boyunca növbə ilə yerinə yetirilir və bu vasitəçilər cəlb olunan tərəflərin həll edə bilməyəcəkləri mübahisələrə vasitəçilik edirlər.

Bir müəllim kimi, sizin rolunuz tədris etmək, modelləşdirmək və məsləhət təklif etməklə bu prosesləri dəstəkləməkdir. Sinfinizdə münaqişənin həlli proqramı yalnız şagird-şagird münaqişələrinin həlli üçün sərf edəcəyiniz vaxtı azaltmır, eləcə də şagirdlərinizə həyatlarının qalan hissələri boyunca tətbiq edə biləcəkləri bacarıqları da inkişaf etdirməyə imkan verir. Sinfin idarə olunması planının bir hissəsi olaraq, bu bacarıqları davamlı şəkildə inkişaf etdirmək və tətbiq etmək "artıq öyrənməkdir", bu isə yaxşı haldır. Bu halda, danışmaq və vasitəçilik bacarıqları avtomatik olur, belə ki, tələbələr təbii olaraq problemləri həll etmək və ya qarşısını almaq üçün onlara müraciət edirlər.

Yaşa uyğun tədris və pozitiv nizam-intizam

Uşaqların necə inkişaf etdiyini öyrənmək sizin gözləntilərinizi müəyyən etməyə kömək edir. Uşaqlar böyüdükcə daim dəyişir və inkişaf edir. Tədqiqatçılar aşkar etmişdir ki, gənc uşaqlar böyüdükcə xüsusi inkişaf mərhələlərindən keçir "yaşlar və mərhələlər" ifadələrinin arxasında duran əsas mülahizə bəzi davranışların müəyyən yaşda normal və ya münasib olduğu halda bəzilərinin anormal olması, eləcə də yaş artdıqca müəyyən yaşda qəbul edilənlərin digər yaşlarda qəbul edilməz olmasıdır. Aşağıdakı cədvəldə uşaqların müəyyən yaşlarda inkişafı və bu yaş üçün hansı tədris və nizam-intizam metodlarından istifadə edilməsi barədə məlumatlar əks etdirilmişdir.

Nizam-intizama yaş və mərhələlər yanaşması^{75, 76}

Yaş	İnkişaf	Tədris/nizam-intizam üzrə məsləhətlər
5 yaş	<p>Sakit, səssiz və ədəbli olmağa meyllidir. Adətən yalnız edə bildiyinə cəhd edir və buna görə də rahat tənzimlənə bilər.</p> <p>Mehriban, sevimli, minnətdar olmaqla yanaşı xoşa gəlmək və düzgün şeylər etmək istəyir; nə qədər çalışsa da hələ də səhvə yol verməməyə qadirdir deyil və həmişə düzünü demir.</p>	<p>Onlara nəyin məqbul, nəyin qeyri-məqbul olduğunu başa salın.</p> <p>Müəllimlərin pis qəbul etdiyi çox şeylər adətən sadəcə qeyri-kamillikdir. Qarşısını almaq cəzalandırmadan daha yaxşıdır. Belə etdiyiniz təqdirdə sakit edin. Şagirdin yaxşı olmaq və düzgün şeylər etmək istəyi çox güclüdür. Xoşbəxtlikdən cəzalara nisbətən az ehtiyac duyulur.</p>

75. Adapted from: Discipline that Works: The Ages and Stages Approach. Family Issues Facts. The University of Maine Cooperative Extension. <http://www.umext.maine.edu/onlinepubs/pdfpubs/4140.pdf> [accessed online on 10/11/2005]

76. Adapted from Positive Parenting/Parenting Tips. <http://xpedio02.childrenshc.org/stellent/groups/public/@xcp/@web/@parentingresources/documents/policyreferenceprocedure/web009299.asp?src=overture> [accessed online on 10/12/2005]

Yaş	İnkışaf	Tədris/nizam-intizam üzrə məsləhətlər
6 yaş	<p>Çox emosionaldır, dəyişkən olaraq ya nəyisə sevir, ya da nifrət edir. Özü və ətrafındakılar arasında çox qarışıqlıq və narahatlıqlar var. Tələbkar, üsyankar olmaqla yanaşı mübahisə və dava edə bilər. Kefi yaxşı olduqda şən, enerjili və həvəsli olur. Daha çox tərifə ehtiyacı var, lakin davranışı tez-tez tənqidlərə səbəb olur. Bu yalnız davranışı daha da pis edir. Səninki və məninki arasında fərqi hələ də anlamır.</p>	<p>Səbir. Şagird "mən etməyəcəm" və ya "mən edə bilmərəm" dedikdə rədd cavabı və laqeydliyinə əhəmiyyət verməyin. Tərifləyin, hətta tərifləməyə səbəb olmasa da əlinizdən gələni edin; müqavimət və qarşıdurmadan çəkinin; imkan daxilində həssas məsələlərdən yayının; xüsusilə pozitiv davranış və ya öyrənmə təcrübəsinə səbəb olacağı halda vəziyyətdən asılı olaraq güzəştə gedin.</p>
7 yaş	<p>Sakit, olduqca neqativ emosiyalar. Ciddi, özünə qapanmış, hərdəmxəyal, bədgüman və şübhəcil ola bilərlər. Digərlərinin emosiyalarına qarşı çox həssasdılar. Digərləri tərəfindən sevilmədiklərini, onlara qarşı tənqidi olduqlarını və ya onları məzxərəyə qoyduqlarını düşünə bilər. Hər şeyi gecikdirir, qısa yaddaşa malikdir və asanlıqla fikirləri yayınır.</p>	<p>Sözə qulaq asmaqla əlaqəli problemləri ola bilər çünki şagirdin fikri dağınıqdır. Şagirdə asan fəaliyyət tapşırmaq, qabaqcadan xəbərdar etmək və onun dediklərimizi eşitdiklərinə əmin olmaq lazımdır. Şagird unutmamışdan və nəşə başqa şey etməmişdən öncə yadına salın. Nailiyyətlərə görə kiçik mükafatlar verin.</p>
8 yaş	<p>Gümrah, dramatik, maraqlı, səbirsiz və tələbkar. 7 yaşlılar kimi hərdəmxəyal deyil, lakin hələ də həssasdır. Vaxt, diqqət və təsdiq tələb edir; mücərrəd düşünməyə başlayır; öz sahibləndiyi şeylərdə maraqlıdır və onlar narahatdır.</p>	<p>Təlimatların şagird tərəfindən qəbul edilən şəkildə verilməsi. Zaman, diqqət və təsdiq yaxşı motivatorlardır. Mücərrəd düşüncənin inkişaf etdirilməsi üçün problemin həll edilməsi fəaliyyətlərindən istifadə edin. Nailiyyətlərə görə kiçik mükafatlar verin.</p>

Yaş	İnkişaf	Tədris/nizam-intizam üzrə məsləhətlər
9 yaş	<p>8 yaşına nisbətən daha sakitdir. Müstəqil, məsuliyyətli, etibarlı və qarşılıqlı əməkdaşlığa meyilli görünür. Bəzən temperamentli ola bilər, lakin bu çox vaxt əsaslı olur. Ehtiyatla səsəndirdikdə ədalətli tənqidi qəbul edir; ədalətliyə çox maraqlıdır; qrup standartlarından daha vacib ola bilər. Özü ilə çox məşğul olduğundan bəzən sizi eşitməyə bilərlər. Unutqan və ya laqeyd ola bilər. Başqaları üçün narahat ola bilər.</p>	<p>Verilmiş (tələb edilmiş) tapşırıqlar vasitəsilə məsuliyyət aşılayın. Birgə öyrənmədən istifadə edin, lakin şəxsiyyətlərə tapşırıqlara nəzarət edin.</p> <p>Davamlı dərs izah etməyin əvəzinə layihələr vasitəsilə təlimatlı öyrənmədən istifadə edilməsi.</p>
10 yaş	<p>Emosional cəhətdən açıq, sadə, birmənalı, adətən ədəbli, lakin hələ də uşaq kimidir. 9 yaşına nisbətən daha az həyəcanlı və tələbkər olur. Bir çox hallarda mehriban və həyatdan razı olur. Lakin kəskin və hirsli xasiyyətli görsənə bilər. Çox incəqəlblə ola bilər. Artıq narahat olduqları yaş deyil, lakin hələ də kiçik qorxuları qalıb. Öz yumor hissindən zövq alır, lakin bu ətrafdakılara gülməli olmaya bilər. Xəşbəxt olduqları yaşdır.</p>	<p>Şagirdlərə yaxşını pisdən, doğrunu səhvədən, yalanı həqiqətdən ayırmaq qabiliyyətini öyrədin; ən yaxşı üsul münasib gözləntiləri bilməkdir. Şagirdlərin nizam-intizam komitəsi daxil olmaqla sinif komitəsinin yaradılmasına cəlb edilməsi. Tədris zamanı yumordan istifadə edin.</p>

Yaş	İnkışaf	Tədris/nizam-intizam üzrə məsləhətlər
11-13 yaşlar	<p>Erkən yeniyetməlik, sürətli dəyişikliklər vaxtıdır. Öz şəxsiyyətini müəyyən edir və daha müstəqil olur. Tək qalmasına ehtiyac artır və təhqirlərə daha həssas olur. Hərdəmxəyaldır.</p> <p>Dostlarının əhəmiyyəti artır.</p>	<p>Şagirdlərinizə onların qayğısına qaldığınızı göstərin. Şagirdlərin təcrübələri və hisslərinə dair "paylaşım" sessiyaları və ya fəaliyyətləri (inşaların yazılması kimi) təşkil edin. Qarşılıqlı hörməti modelləşdirin. Tənqid və öcəşmələri məhdudlaşdırın. Təhqir və ya alçaldıcı sözlərə yol verməyin.</p>
14-16 yaşlar	<p>Orta yeniyetməlik. Müstəqillik artır, cinsi inkışaf və eqoistlik artır. Bədən quruluşu və görünüşə böyük əhəmiyyətin verilməsi artır. Daha az uşaq kimi düşünür; onlar faktları nəzərə alaraq yaxşı qərarlar verir.</p>	<p>Paylaşmaq vasitəsilə pozitiv münasibətləri təbliğ edin. Öyrənmənin bir hissəsi kimi onların dostları ilə birlikdə edə biləcəyi yaradıcı şeylər barədə ideyalar verin. Əsaslandırılmış məhdudiyətlər qoyun və qaydalara əməl edilməsində ədalətli və ardıcıl olun. Onların qaydaları bildiklərinə əmin olun və mənalı sanksiyalar barədə razılığa gəlin. Tərifləyin və pozitiv davranışı və ya nailiyyətləri vurğulayın. Dünyaya dair inanc, maraq dairəniz və dəyərlərinizi paylaşın.</p> <p>Şagirdlərinizi məsləhətə ehtiyac duyduqda hörmət etdiyi yetkin dostuna müraciət etməsi üçün həvəsləndirin. Təriflərin bildirilməsi və qiymətləndirməyə davam edin.</p>

17-21 yaşlar	<p>Son yeniyetməlik. Müstəqil və daha çox öz gücünə güvənən olur; yaşlı qrupları tərəfindən daha az təsirə məruzə qalır;</p> <p>Yetkin düşünmə tərzini formalaşdırır. Ümumilikdə erkən və orta yeniyetməlik yaşayanlara nisbətən idarə etmək daha asandır. Daha uzunmüddətli münasibətlər axtarışındadır. Hər şey barəsində öz fikri var. Xarici görünüşlərinə dair maraqları azalır.</p>	<p>Yuxarıda qeyd edilən 14-16 yaşlılar üçün fəaliyyətlərə davam edin. Müntəzəm olaraq şagirdlərinizin fikri və inancları barədə danışın. Onların unikallığına hörmət edin və başqalarına qarşı da eyni davranışı sərgiləməsini təşviq edin. Müstəqil qərarların qəbul edilməsinə həvəsləndirin. Onları tərifləməyə davam edin.</p>
--------------	---	--

Xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqlara dəstək

Emosional və davranış çətinliyi olan şagirdlər dəstək⁷⁷

Aşağıdakı üsullar emosional və davranış çətinliyi olan şagirdlər üçün xüsusilə effektiv ola bilər.

1. **Planlaşdırılmış etinasızlıq.** Təhlükəsizlik və ya sinfin funksiyasına müdaxilə etməyən, diqqəti cəlb etmək məqsədi daşıyan davranışların dayandırılmasının ən effektiv üsulu planlaşdırılmış etinasızlıqdır (Ramonun keysindəki kimi). Bu üsul heç vaxt aqressiv davranışla mübarizə texnikası kimi istifadə edilməməlidir. Çox ehtimal ki, sinif də bunu etməyi öyrənməlidir, belə ki, bəzi şagirdlər üçün həmyaşıdlarının diqqəti hətta böyüklərin diqqətindən daha güclü alət sayılır.
2. **Siqnal müdaxiləsi.** Şagird cavab vermək üçün kifayət qədər sakitdirsə, müəllimlə pozitiv münasibətləri varsa və idarə edilə bilməyən patoloji impulslardan azadırsa yenidən diqqətini toplaması üçün sözsüz siqnal ona kömək edəcək üsul ola bilər. Yuxarıda təqdim olunan qeyri-verbal siqnallar bölməsinə baxın.
3. **Yaxınlaşma və toxunma nəzarəti.** Kritik vəziyyətdə olan uşağa yaxınlaşmaq və ya əlinizi onun çiyinə qoymaq onu hədələmədən dəstəyin göstərilməsinin bir yoludur. Bu üsulu istifadə edən zaman yersiz davranışı nümayiş etdirəni barmaqla göstərməkdən yayın. Qaydalara əməl edən davranış nümayiş etdirdikdə şagirdin davranışını təqdir edin.
4. **Marağın artırılması.** Şagird qərarlılıq nümayiş etdirdikdə dərsin tempi və ya fəaliyyətini dəyişin, şagirdin işinə dair fikrinizi bildirin və ya tapşırıqla əlaqəli bildiyimiz maraq dairəsini sorğulayın.
5. **Güclü rəğbət hissi.** Şagirdin özünə nəzarətini bərpa etməyə kömək etmək üçün səmimi rəğbət hissi və ya minnətdarlıq ifadə edin.
6. **Yumor vasitəsilə gərginliyin azaldılması.** Yuxarıda qeyd edildiyi kimi zamanında və düzgün pozitiv üsulla tətbiq edildiyi zaman yumor arzuolunmaz davranışın qarşısını ala bilər. Sarkazm, ədəbsizlik

77. Classroom Organization. Techniques for Working with Emotionally and Behaviourally Challenged Students. <http://www.teachervision.fen.com/page/7242.html> [accessed online on 10/4/2005]

və aqressiya yumorun düzgün istifadəsi deyil.

7. **Dəstəkləyici kömək.** Şagird özünü pis aparmazdan öncə tapşırıq və ya işinin ən çətin hissəsində ona kömək edin. Onu əmin edin ki, siz ona kömək etmək istəyirsiniz və siz birlikdə problem həll edə bilərsiniz.
8. **Yenidən qruplaşdırma.** Konkret problemdən yayınmaq üçün şagirdlərin yerlərini və ya kiçik qrup tapşırıqlarını dəyişdirin. Bunu imkan daxilində nəzərə çarpmadan və cəzalandırıcı xarakter vermədən edin. İdeyalar üçün sənədin əvvəlində verilmiş "öyrənmə mühitinin rahatlaşdırılması" bölməsinə baxın.
9. **Yenidən strukturlaşdırma.** Fəaliyyət uğurlu olmadıqda onu mümkün qədər qısa müddətdə dəyişdirin. Həmişə ehtiyat planının olması vacibdir. Bəzən interaktiv oyundan diqqət tələb etməyən oyuna keçmək daha yaxşı üsuldür. Bu qrup həddən artıq hərəkətə gəldikdə səlis keçidlə və buna cəzalandırıcı xarakter vermədən həyata keçirilməlidir. Növbəti dəfə seçimin verilməsi daha effektiv üsul ola bilər. Məsələn, şagirdlərə informasiyanı müzakirələr vasitəsilə şifahi və ya dəftərdə yazılı şəkildə ifadə etmək kimi seçim verilə bilər.
10. **Birbaşa müraciət.** Şagird və ya qrup müəllimlə pozitiv münasibətlərdədirsə bəzən sadəcə olaraq birbaşa davranışın yaratdığı problemlərə görə dayandırılmasını xahiş etmək olar. Heç bir sanksiya və ya mükafatlandırma tətbiq edilmir. Bu çox sadədir - bir insandan digərinə birbaşa olaraq müraciət edilir.
11. **Qabaqlayıcı tədbir.** Yersiz davranış baş vermədən əvvəl şagirdi stresli vəziyyətdən çıxarın. Məsələn, ondan vərəqlərin paylaşılmasında sizə kömək etməyini və ya davamiyyəti yoxlamağını xahiş edilməsi. Təsadüfən problem yaratmaq istəyən şagirdi mükafatlandırmamaq üçün diqqətli olun.
12. **Rejimin qurulması.** Əvvəlki bölmələrdə öyrəndiyimiz kimi cədvəllər və müəyyənləşdirilmiş rejimlər davranışın idarə edilməsi üzrə vacib tədbirlərdir. Nəyin və nə zaman edilməsini bilməkhəyatlarının qalan hissəsində belə dəstəyi olmayan şagirdlərin həyatında struktur, təhlükəsizlik və qabaqcadan proqnozlaşdırmanı təmin edir.

Xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqlara kömək etməyin sadə yolları⁷⁸

Müəllimlər üçün tövsiyələr

Diqqətin artırılması

- ◆ Şagirdi ön partada oturdun.
- ◆ Şagirdi "həmyaşd dərş dostu" ola biləcək yaxşı nümunənin yanında oturdun.
- ◆ Tapşırığı hissələrə bölərək hər dəfə şagirdə bir hissəsini tapşırın. (məsələn, şagirdi həvəsdən sala biləcək bir səhifə riyazi məsələlər verməyin əvəzinə onu yarıya bölərək şagirdlərə yarısını tapşırın və sonra qalan yarısını tapşırın).
- ◆ Şagirdlərin diqqətini çəkmək üçün işarələrdən istifadə edin (məsələn, işıldayan rəngli vərəq tutmaq, partanı taqqıldatmaq, çiyinə toxunmaq).
- ◆ Təlimatları vermədən öncə göz təması qurun.
- ◆ Mümkün olduqda vizual və şifahi replikalardan istifadə edərək qısa və aydın təlimatlar verin.

İmpulsivliyin azaldılması

- ◆ Kiçik yersiz davranışlara əhəmiyyət verməyin.
- ◆ Təxirəsalınmaz həvəsləndirmə tədbirləri və ya sanksiyalar tətbiq edin.
- ◆ Dəşrlər və ya məşğələlər arası keçidə nəzarət edin.
- ◆ Mümkün olduqda pozitiv davranışı təqdir edin.
- ◆ Nəzarətə ehtiyacı olan davranışlar üzrə razılığa gəlin.
- ◆ Uşağa özünənəzarət texnikasının öyrənməsinə yardım edin.

78. Classroom Management Index. <http://www.adda-sr.org/ClassroommanagementIndex.htm> [accessed online on 10/4/2005]

Hiperaktivliklə mübarizə aparmaq

- ♦ Arabir şagirdə ayaqüstə durmağa icazə verin.
- ♦ Onları iş dalınca göndərin.

Akademik uğurların artırılması

- ♦ İşlərini tamamlamaq üçün əlavə vaxt verin.
- ♦ Tapşırıqları qısaldın.
- ♦ Təlimin çox sensorlu metodlarından istifadə edin (vizual, şifahi və daktil).
- ♦ Şagirdən işin tamamlanıb-tamamlanmadığını soruşun.
- ♦ Şagirdə özünü idarəetmə üsullarını öyrənməyə kömək edin.
- ♦ Gündəlik tapşırıq cədvəllərindən istifadə edin.

Təşkilati bacarıqların artırılması

- ♦ Valideynləri işə cəlb edin.
- ♦ Gündəlik tapşırıq cədvəllərindən istifadə edin.
- ♦ Hər şey üçün eyni qeyd dəftərindən istifadə edin.
- ♦ Dəftər tutulmasını həvəsləndirmək üçün qeyd dəftərinizi tez-tez yoxlayın.

Sinifin idarə edilməsi və tədris üsullarına dəyişikliklərin edilməsi

Digər faydalı üsullara aşağıdakılar daxildir:

- ♦ Tapşırıqları azaldın və ya əvəzləyin.
- ♦ İşin tamamlanması üçün qoyulmuş vaxtı uzadın.
- ♦ Bacarıqları həvəsləndirən və təkmilləşdirən damalı dəftər, flomaster, xüsusi xətti vərəq və s. kimi xüsusi materiallardan istifadə edin.
- ♦ Daha çox vizual vasitələrdən istifadə edin.

108 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

- ◆ Testi şifahi şəkildə oxuyun.
- ◆ İnanın əvəzinə çoxsaylı və ya doğru/yalnış cavablı testlərdən istifadə edin.
- ◆ Şifahi hesabatlar tələb edin (yazının əksi olaraq).
- ◆ Hesabatların əvəzinə xüsusi layihələr qəbul edin.
- ◆ Multiplikasiya matrisi və digər matrisləri təmin edin.
- ◆ Adətən düzgün yazılmayan sözlərin siyahısını tərtib edin.
- ◆ Müəllim, uşaq və valideyn arasında fəaliyyət müqaviləsi hazırlayın.
- ◆ Şagirdin sinifdə fəal iştirakına bal verin.
- ◆ Bir mərhələli, qısa və sadə təlimatlar verin.
- ◆ Şagirdin adını çəkərək ona növbəti suala məhz onun cavab verəcəyini xatırladın.
- ◆ Məlumatın əsas məğzini başa düşməsi üçün onu xüsusi vurğulayın və rənglərlə kodlaşdırma vasitəsilə şagirdə yardım edin.
- ◆ Bütün yuxarıdakılara əlavə olaraq müsbət həvəsləndirmədən istifadə edin! Onun faydası ömür boyu sürə bilər!!

Əlavə oxu materialı

Mətnə qeyd edilən mükəmməl nəşrlər və internet mənbələrinə əlavə olaraq daha geniş məlumat üçün sizə aşağıdakı mənbələri təqdim edirik.

Nəşrlər

Albert, Linda. Kooperativ Nizam-intizam: İcra Rəhbərliyi. Amerika Rəhbərlik Xidməti, 1996.

Albert, Linda. Kooperativ nizam-intizama dair müəllim üçün rəhbərlik: Sinifin necə idarə olunması və özünə güvənin təşviqi. Amerika Rəhbərlik Xidməti, 1989.

Boostrom, Robert. "Sinif qaydalarının təbiəti və funksiyaları"

Kurikulum Sorğusu, Yay fəslə 1991, 193-216.

Coloroso, Barbara. Uşaqlar buna layıqdır! Uşaqlarınıza daxili nizam-intizam hədiyyə edin. Avon Books, 1995.

Curwin, Richard. Mən bəlaya düşmüşəm: Azyaşlı uşağa məsuliyyəti öyrətmək üçün nizam-intizamdan istifadə. Santa Cruz, CA: Network Publications, 1990.

Curwin, Richard və Mendler, Allen N. Nizam-intizam kitabı: Məktəb və sinifin idarə edilməsinə dair tam rəhbərlik. Reston, VA: Reston Pub., 1980.

Dinkmeyer, Don və Dreikurs, Rudolf. Uşaqların öyrənməyə həvəsləndirilməsi. Taylor & Francis Group, 2000.

Dreikurs, Rudolf. Sinifdə sağlamlığın qorunması. Sinifin idarə edilməsi üsulları, 2-ci buraxılış, Vaşinqton, D.C.: Sürətlənmiş inkişaf, 1998.

Dreikus, Rudolph və Chernoff, Marvin. "Valideynlər və müəllimlər: Dostlar yoxsa düşmənlər?" *Təhsil*, Cild. 91, No. 2, 147-54, Noyabr.-Dekabr, 1970

Emmer, E.T., Evertson, C.M., Sanford, J.P., Clements, B. və Worsham,

M.E. Orta təhsil müəllimləri üçün sinfin idarə edilməsi (2-ci buraxılış). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1989.

Evertson, C.M., Emmer, E.T., Clements, B., Sanford, J.P və Worsham, M.E., *İbtidai sinif müəllimləri üçün sinfin idarə edilməsi (2-ci buraxılış)*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1989.

Fontana, David. *Sinifə nəzarət: Sinifdəki davranışın başa düşülməsi və idarə edilməsi*. London: Methuen, 1985.

Freiberg, H. Jerome. "Sinifdən turisdən vətəndaşlığa," *Təhsil Liderliyi*, Cild 54, No. 1, səh. 32-36, Sentyabr, 1996.

Fuhr, Don. "Effektiv sinif disiplini: Təhsil işçiləri üçün məsləhətlər,"

NASSP Bülleteni, Yanvar 1993, 82-86.

Galivan, Janice. "Cəzasız nizam-intizam," *Forum*, Sentyabr/Oktabr 1987, 37-40.

Ginott, Haim G. *Müəllim və uşaq: Valideyn və müəllimlər üçün kitab*. 1st Collier Books ed. Nyu-York: Colliers, 1993.

Golden, Diane Cordry. "Əlilliyi olan uşaqların nizam-intizamı: Direktorlar üçün qərarların qəbul edilməsi modeli," *NASSP bülleteni*, Fevral 1993, 12-20.

Gordon, Thomas. *İşə yarayan nizam-intizam: Uşaqlarda özünü nizam-intizamın təbliğ edilməsi*. Plum, 1991.

Grossnickle, Donald R & Sesko, Frank P. *Effektiv tədris və öyrənməyə dair pozitiv nizam-intizam*. Reston, VA: Orta Məktəb Direktorlarının Milli Assosiasiyası, 1990.

Hart, Stuart N, *Fiziki cəzanın yox edilməsi: Konstruktiv uşaq ni-*

zam-intizamına gedən yol. Paris: YUNESKO Nəşriyyatı, 2005.

Hill, D.J. Sinifdə yumor. Springfild, IL: Charles Thomas, 1988.

Johnson, D.W., Johnson, R.T, Dudley, B. və Burnett, R. "Şagirdlərə yaşıdları üçün vasitəçi olmağın öyrədilməsi," Təhsil Liderliyi, Cild. 50, No. 1, 10-13, 1992.

Jones, Fredric H. Pozitiv sinif nizam-intizamı. Nyu-York: McGraw Hill, 1987.

Kounin, Jacob S. Siniflərdə nizam-intizam və qrupun idarə edilməsi. Huntington, N. Y.: R. E. Krieger, 1977.

MacKenzie, Robert J. "Sinifdə məhdudiyətlərin müəyyən edilməsi" Amerika Təhsil İşçisi, Vol. 21, No. 3, 32-43, Fall 1997.

Mendler, Allen N. Dəyişən gənclik üçün ləyaqət hissini qoruya nizam-intizam. Milli Təhsil Xidməti, 1999.

İnternet resursları

Uşaqların həyatının dəyişdirilməsi üzrə Alyans (www.atlc.org)

Amerika Pediatriklar Akademiyası (www.aap.org)

AskDrSears.com (www.askdrsears.com)

Təbii Valideynlik Təşkilatı (www.attachmentparenting.org)

"Aware" Valideynlik İnstitutu (www.awareparenting.com)

Davranış BK (www.behaviouruk.com)

Effektiv nizam-intizam üzrə mərkəz (www.stophitting.com)

Kanadada uşaq və ailə(www.cfc-efc.ca)

"Uşaqları döymək olmaz!" Alyansı (www.childrenareunbeatable.org.uk)

112 İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli sinifdə pozitiv nizam-intizam

Uşaqqların hüquqlarına dair informasiya şəbəkəsi (www.crin.org)

Onlayn sinifin idarə edilməsi (www.classroommanagementonline.com)

Təhsil dünyası (www.educationworld.com)

Uşaqqlara qarşı qəddarlığın qarşısını almaq üçün Kanada Cəmiyyəti tərəfindən Empatik Valideynlik (www.empathicparenting.org)

Family Works Inc. (www.familyworksinc.com)

Cinayətlə mübarizə: Uşaqqlara sərmayə qoyuluşu (www.fightcrime.org)

Qadağan olunmuş məsələ(www.alice-miller.com)

Uşaqqlara qarşı bütün fiziki cəzalara son qoymaq üçün global təşəbbüslər (www.endcorporalpunishment.org)

"Silləyə yox" səhifəsi (www.neverhitachild.org) Positive Discipline.com (www.positivediscipline.com)

Pozitiv nizam-intizama dair resurs mərkəzi (http://joanneaz_2.tripod.com/positivedisciplineresourcecenter)

"Silləyə yox" layihəsi (www.nospank.net)

"Save the Children" Alyansı (www.savethechildren.net/alliance/index.html)

UNESCO (www.unesco.org)

UNICEF (www.unicef.org) (www.unicef.org/teachers)

YUNESKO Banqkok Ofisi
Təhsil üzrə Asiya və Sakit Okean Regional Bürosu

Mom Luang Pin Malakul Centenary Binası
920 Sukhumvit yolu, Prakanong, Klongtoey
Banqkok 10110, Tailand
Email: appeal.bgk@unesco.org
Website: www.unesco.org/bangkok
Tel: +66-2-3910577 Faks: +66-2-3910866